

MUSTAFA KESKİN
115201005

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUHAMMED SADIK B.MUHAMMED EŞ-ŞEHİRİ'NİN
“HULASÂTÜ’T-TEFÂSİR” ADLI TEFSİRİNİN TAHLİLİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mustafa KESKİN

MUHAMMED SADIK B.MUHAMMED EŞ-ŞEHİRİ'NİN
“HULASÂTÜ’T-TEFÂSİR” ADLI TEFSİRİNİN TAHLİLİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

ŞANLIURFA
2013

ŞANLIURFA-2013

T. C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**MUHAMMED SADIK B.MUHAMMED EŞ-ŞEHİRİ'NİN
‘HULASÂTÜ’T-TEFÂSİR’ ADLI TEFSİRİNİN TAHLİLİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mustafa KESKİN

Danışman:

Prof.Dr. Hikmet AKDEMİR

ŞANLIURFA-2013

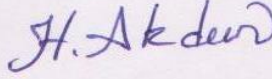
T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 115.201.005.numaralı Mustafa KESKİN'nin hazırladığı "MUHAMMED SADIK B. MUHAMMED EŞ-ŞEHRİ'NİN "HULASÂTÜ'T-TEFÂSİR" adlı Tefsirinin tahlili konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 27 /06 /2013 tarihinde, saat 14'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

27 / 06 / 2013

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR

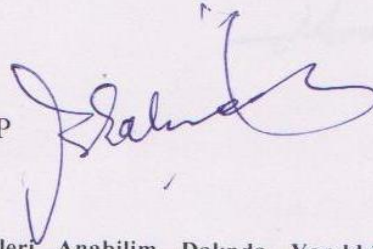
Üye

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

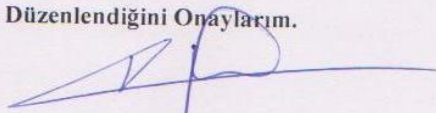

Üye

Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi ŞAHİNALP

Bu Tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM

13.09.2013

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarını, çizelge, şekil ve fotoğraflarını kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

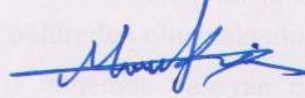
Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı Tefsir Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Muhammed Sadık b.Muhammed Eş-Şehri'nin “Hulasatü't-Tefâsir” Adlı Tefsirinin Tahlili” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

20/08/ 2013

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mustafa KESKİN

YAZIŞMA ADRESİ:

Gaziantep Üniv. İlahiyat Fakültesi

Tlf. Kod. (0 342 3606965)

SANLIURFA-2013

Mustafa KESKİN

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin her safhasında, ilim daima önem arz etmiş, toplumların inşasında hayati rol oynamıştır. Gelecekte de bu önemi katlanarak devam edecektir. Bu itibarla milletler birbirleriyle yarışarcasına hep ilimle meşgul olmuş ve çeşitli ilmi araştırmalarla toplumlarını aydınlatmayı hedeflemişlerdir. Bu anlamda İslam tarihinde ilme ve ilmi araştırmalara önem verildiği dönemlerde İslam ümmeti dünyada söz sahibi olmuş ve değişik kıtalarda varlığını sürdürmüştür. En son altıyüz yıl hâkimiyetini sürdürmüş olan Osmanlı tarihine baktığımızda bu gerçeği bütün çıplaklığıyla görmekteyiz. Özellikle yükseliş döneminde ilme ve ilmi çalışmalara verilen destek sayesinde birçok ilim ve bilim insanı yetişmiş onların gayretleriyle yüzyıllar boyunca İslam ümmeti diğer milletlere umut ışığı olmuştur. İşte bu nazikane çalışma bu dönemdeki ilmi hazineyi bir nebze de olsa aktarma gayesiyle hazırlanmıştır.

Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR'in danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte 19.asırda Osmanlının dini ilimlerdeki durumu ve o dönemde yaşayan bazı ilmi şahsiyetler ile eserleri hakkında bilgi verilmiş ve "eş-Şehri'nin" hayatı ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Birinci bölümde "eş-Şehri'nin" Tefsirinin kaynakları ele alınmış, ikinci bölümde "eş-Şehri'nin" Rivayet Tefsirindeki yeri, üçüncü bölümde ise "eş-Şehrinin" Dirayet Tefsirindeki yeri tahlile tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonunda eserin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu araştırmayı yaparken, çalışmalarım esnasında değerli katkılarını hiçbir zaman benden esirgemeyen, bana rehberlik ederek yol gösteren değerli hocam Sayın Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR'e en kalbi teşekkürlerimi arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR	68
ÖZET	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
ABSTRACT	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: EŞ-ŞEHİRİ’NİN TEFSİRİNİN KAYNAKLARI.....	13
1.1.İsim Vererek Yaptığı Nakiller	14
1.2. İsim Vermeyerek Yaptığı Nakiller	17
2. BÖLÜM: EŞ ŞEHİRİ’NİN RİVAYET TEFSİRİNDEKİ YERİ.....	26
2.1. Kur’ân’ın Kurân ile Tefsiri	27
2.2. Kur’ân’ın Sünnet ile Tefsiri.....	29
2.2.1. Kuran’ın Mücmelini Beyan Etmesi	29
2.2.2. Kur’an’ın Nassında Olmayan Bir Hükmü Vâz Etmek	30
2.2.3. Hadisin Sadece Metnini Zikretmesi.....	30
2.2.4. Hadisin Sadece Kaynağını Zikretmesi.....	31
2.2.5. Hadisin Sadece İlk Ravisini Zikretmesi	32
2.3. Kur’ân’ın Sahabi Kavliyle Tefsiri.....	33
2.4. Kur’ân’ın Tabiîn Sözüyle Tefsiri	36
2.5. Kur’ân’ın Nüzul Sebepleri ile Tefsiri	37
2.6. Kur’ân’ın Kıssalarla Tefsiri	42

2.7. Kur'ân'da Nesih Konusuna Yaklaşımı.....	44
3. BÖLÜM: EŞ-ŞEHİRİNİN DİRAYET TEFSİRİNDEKİ YERİ.....	47
3.1. Nahiv İlmine Yaklaşımı.....	49
3.2. Kıraat İlmine Yaklaşımı	52
3.3. Kelam İlmine Yaklaşımı	54
3.4. İlmi Tefsire Yaklaşımı.....	56
3.5. Fıkıh İlmine Yaklaşımı.....	56
3.6. Muhkem ve Müteşabih Ayetlere Yaklaşımı	58
3.7. Şiir ile İştihada Yaklaşımı.....	59
3.8. Belağat İlmine Yaklaşımı	61
3.9. İsrailiyyata Yaklaşımı	63
3.10. Tasavvufi Tefsire Yaklaşımı	66
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	68
KAYNAKÇA.....	70

KISALTMALAR

As	: Aleyhisselam
Ay	: Aynı Yer
Hız	: Hazret
Ra	: Radiyallahu anhu
Bkz	: Bakınız
Sa	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
A	: Abdullah
İ	: İbn
S	: Sayfa
C	: Cilt
Trhs	: Tarihsiz
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
C C	: Celle Celaluhu
H ÜV	: Harran Üniversitesi Vakfı
Y Y	: Yüz yıl
İst	: İstanbul

ÖZET

Tahlil ettiğimiz eser Osmanlı'nın son döneminde yaşamış ve müderrislik yapmış, Muhammed Sadık Eş-Şehri'nin yazdığı "Hulasâtü't-Tefâsir" adlı kitabıdır. Bu kitap, Kur'an'ı baştan sonuna kadar tefsir etmiş kısa bir eserdir. Müellif, mukaddimesinde eserini Kadı Beydavi'nin "*Envarü't-Tenzil ve esrarü't-Tevil*," Ragıbü'l-İsfahani'nin, "*el- Müfredat fi-Garibü'l-Kur'an*" ve Fahrü'd-Din Er-Razi'nin "*Me-fatihü'l-Gayb*" adlı kaynaklardan istifade ederek yazdığını söylemektedir. Biz de Tefsirini incelerken, Eş-Şehri'nin isim verdiği bu tefsirlerden özellikle "Beydavi'nin Tefsirinden daha çok istifade ettiğini tespit ettik. Müellif, eserini açık ve anlaşılır bir dille hazırlamıştır.

Biz bu çalışmamızda, Müellif'in eserini çeşitli yönleriyle tahlil etmeye çalıştık ve bu çalışmamızın sonucunda eser'in şu hususları ele aldığımızı tespit ettik: Bu eser, Tefsir çalışmalarında "Rivayet ve "Dirayet" usulü olarak bilinen her iki usule de başvurmuştur. Özellikle faydalandığı kaynaklardan da hareketle daha çok Rivayet usulünü tercih etmiştir. Bu anlamda ayetleri tefsir ederken genellikle ayeti ayet ile tefsir eder. Bazen de ayeti Hadis veya Sahabi ve tabiîn kavliyle tefsir eder. Yine bu usul çerçevesinde ayeti "Nüzul" sebepleri ve Kur'ân'da geçen "Kıssalar"la da tefsir etmektedir. Kur'ân ilimlerinde tartışma konusu olan "Nesh" konusuna değinerek Nesh'in olabileceğini nakletmektedir. "Dirayet" usulüne göre de ayetleri tefsir ederek, ayeti, başta dilsel olarak ele almaktadır. Bununla beraber Kur'ân'ı Arap Şiiri ve İsrailiyata göre de tefsir etmektedir. Bu usul çerçevesinde, İlmi ve Tasavvufi tefsir çeşidine de işaret etmektedir. Biz bu eseri tanıtmak ve değindiği çeşitli konuları tespit ederek geleceğe taşımak amacıyla bu çalışmayı yaptık. Gayemiz İslam Tarihinin her döneminde yapılan birçok değerli çalışma gibi, Eş-Şehri'nin yazdığı eseri de değerlendirerek herkesin istifadesine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Sadık Eş-Şehri, Hulasâtü't-Tefâsir, Tefsir, Dirayet, Rivayet

ABSTRACT

The book that is evaluated in this study is “Hulasâtu’t-Tefâsir”, written by Mohammed Sadık Eş-Şehri who lived in the last period of the Ottoman Empire. This book is a short study which interprets Quran fully. The author claims in the introduction part of his study that while writing the book he benefited from sources of “*Envarü’t-Tenzil ve esrarü’t-Tevil*” by Kadi Beydavi, “*el- Müfredat fi-Garibü’l-Kur’an*” by Ragıbü’l-Isfahani, and lastly “*Mefatihü’l-Gayb*” by Fahrü’d-Din Er-Razi. While evaluating this tafsir, we have noticed that Eş-Şehri benefited especially from Beydavi’s work among references. The author prepared his study in a clear and comprehensive style.

In this study, we tried to examine Muellif’s work from different dimensions. As a conclusion, we noticed that this work deals with the points mentioned below. It includes both methods known as “rivayet” and “dirayet” for interpretation. In terms of its source, this work mostly uses “rivayet” method which means in order to interpret a verse of Quran another verse is used. Apart from this “rivayet” method, this work interprets verses with the help of sayings of the first followers of Quran and general opinion. Again, in this method, verses of Quran are interpreted with the help of tales in the Quran. It gives a reference to the controversial topic “Nesh” and conveys that it is possible. This work also exploits the method known as “dirayet” to interpret the verses of Quran and at first it analyses the linguistic view of the verses. Besides, it interprets the verses with the help of Arabic poetry and Israelistic points. From this dimension, it can be characterized as mystical and Sufism interpretation. We conducted this study to mount this work and pass its knowledge to the next generations by defining its methods of interpretation. Our priority is to study Eş-şehri’s work and submit it for general use like many of the valuable studies done in every era of Islamic History.

Keywords: Mohammed Sadık as-Sahri, Hulasâtu’t-Tefâsir, interpretation, reasoning, transferring.

GİRİŞ

19. Asırda Osmanlı Devletinde Dini İlimlerin Durumu ve Muhammed Sadık eş-Şehri Kur'ân-ı Kerim, ilahi vahyin yeryüzündeki son tezahürüdür. Bu vahyin muhatabı olan insan, Allah (c.c.)'ın mahlûkatları içerisinde en şerefliisidir. Allah ona sayısız nimet vermiştir. Bunların başında, akıl gelmektedir. Bu meleke vasıtasıyla birçok şeyi kavramakta ve muhakeme gücüne sahip olabilmektedir. O Peygamberler, apaçık delillerle ve kitaplarla gönderildiler. *Ey Peygamber! Biz sana da bu uyarıcı Kitabı indirdik ki, insanlara başından beri indirile gelen mesajın aslını, olanca açıklığıyla anlataşın diye, onlar da böylece belki düşünürler.*¹ Bu çok değerli nimetle beraber, kendisine iki cihan saadetini sağlayacak, fitratına uygun bir hayat tarzı öğütleyen kelamını seçkin kulları olan Peygamberler vasıtasıyla göndermiştir. Bu ilahi sünnet, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar devam ede gelmiştir. Anlaşılın ilahi hikmet gereği yüce yaratıcı, yarattığı bu insanı yeryüzüne kendisine kulluk etmesi gayesiyle göndererek imtihan etmiştir. Fakat bu imtihanda mahlûkunu yalnız bırakmamış, ona hem cinsinden Peygamberler göndererek kelamını onlara tebliğ etmiştir.

Peygamberler de Allah'tan aldıkları vahyi ferdi ve sosyal alanda bir hayat tarzı olarak yaşansın diye ümmetlerine duyurmuşlardır. Bu tebliği yaparlarken, Allah'tan aldıkları mucizelerle inat ehli olanları ikna etmeye çalışmışlardır. Bu süreç içerisinde Peygamberlerin kutlu davalarına inananlar olduğu gibi, heva ve hevesine yenilen kısa vadeli düşünen bir topluluk da oluşmuştu. Bunlar ilahi emirleri ve öğütleri dinlemeyerek nefsanî arzularının peşine takılmış, kendilerine doğru yolu gösteren mukaddes kitapları bile tahrif etmişler. Kendi istekleri doğrultusunda bir metne dönüştürmüşler. İşte bu aşamada ilahi meşiet tecelli ederek muharref olan bütün kitapları ve ortaya koydukları hükümleri neshetmek üzere bir Kitap indirdi. Bu da Kur'ân'ı-Kerimdi. Bu Kitap yeryüzündeki ilahi vahyin son kelamı, onu indirmiş ve

---

¹ En-Nahl, 16/4.

muhafazasını da üstlenmiştir. ‘*Şüphesiz ki Kur’ân’ı biz indirdik ve şüphesiz ki onu her türlü bozulmadan da biz koruyup muhafaza edeceğiz.*’² Kur’ân-ı Kerim miladi yedinci yüzyılda Hz. Peygamber’e Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde indirilen ilahi bir kelimedir. Müslümanların yaygın kanaatine göre bu kelam, Hz. Peygamber’in kendisine vahyedilen ayetleri tebliğ etmesi ve vahiy kâtiplerine yazdırmasıyla kayıt altına alınmıştır. Ancak ayet ve sureler, Hz. Peygamber’in sağlığında bir araya getirilerek kitap şeklini almamıştır. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde meydana gelen Yemâme savaşında birçok hafız sahabenin şehit olması üzerine Hz. Ömer (ö. 23/643), Hz. Ebû Bekir’i Kur’an ayetlerinin bir araya getirilmesi gerektiğine ikna etmiştir.³ Bunun üzerine Kur’an’ı cem etmekle görevlendirilen Zeyd b. Sâbit (ö. 48/668) Kur’an ayetlerini çeşitli yazı malzemelerinin yanı sıra insanların hafızalarından araştırmaya başlamıştır.⁴ Hz. Ebû Bekir döneminde Kur’an ayetleri bir araya getirilmiş, iki kapak arasındaki bu derlemeye mushaf adı verilmiştir. Surelerin bugünkü sıraya konularak teknik anlamda bir kitap oluşturulması işlemi ise Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde değişik okuyuşlara müsait olan lehçe farklılıkları terk edilmiş ve Kur’an, nazil olduğu Kureyş lehçesi üzerine çoğaltılarak/istinsah edilmiştir.⁵

İnsanlar için hidayet rehberi olan Kur’ân’ı-Kerim Hz. Peygambere indirilişinin asıl gayesi insanı hidayete erdirmek, ona din ve dünya saadetini temin etmektir. Kur’an, insanı ıslah ederek ahlakını güzelleştirmeyi hedefler. ⁶İslam tarihine baktığımız zaman bu gerçeği tüm çıplaklığıyla görebiliyoruz. Çünkü İslam ümmetinin Kur’an eksenli ferdi ve içtimai hayatını düzenlediği dönemler, en iyi dönemler olmuştur. Bu ümmet ne zaman Kur’anın gösterdiği istikametten uzaklaştıysa o zaman huzursuzluklar başlamış ve dünya milletlerinin gerisinde kalmıştır. Bu nedenle İslam’ın doğuşundan beri bu ümmetin âlimleri, İslam’ın temel kaynağı olan Kur’an’a

---

² Hicr, 15/9.

³ Muhammed Ebu Abdillah, bin İsmail, el-Buhari, *Sahihi Buhari, Kitab’u-Fadail’ul-Kuran*, Dimeşk, Daru’l-Kalem, 1981, c. IV, s.1907; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, .Ankara, D.İ.B, Yayınları, 1988, c. 1, s. 14.

⁴ Cerrahoglu, c. 1, s. 15.

⁵ Cerrahoglu, c. 1, s. 1.

⁶ Cerrahoglu, c. 1, s. 16.

azami ehemmiyet vermiş, anlaşılması için başta peygamberin (s.a.v.) sünneti olmak üzere sahabe ve tabiin görüşlerinden de istifade ederek Kur'an'ı tefsir etmeye gayret etmişlerdir.

Amaç ilahi vahyin manasını insanlara aktarmak, Rabbani öğütlerden istifade etmelerini sağlamaktır. İlk dönem tefsircileri nakli kaynaklara ağırlık vererek bu çalışmaları yerine getirirken sonradan gelen İslam âlimleri bu nakli kaynaklarla beraber akli unsurlardan da istifade ederek bu gayretleri bir adım öteye götürmüşlerdir. İslam tarihine baktığımız zaman her dönemde İslam âlimleri, genelde bütün dini ilimlerde, özelde de Kur'an ilimlerinde yoğun bir faaliyet içerisinde olmuşlardır. İslam'ın birinci kaynağı olması hasebiyle Kur'anı anlamaya yönelik olan tefsir ilmi ise, hep âlimlerin merakını cezp etmiş ve o ilahi kelamı anlamak için olağan üstü gayretler sarf etmişlerdir.

Osmanlı,14–20.yy arasında 600 yıl hüküm süren bir imparatorluk olarak İslam dinine büyük hizmetlerde bulunmuştur. Dönemin güçlü imparatorluğu olan Osmanlı, gerek dini gerekse tabii ilimler alanında birçok ilim ve bilim adamı yetiştirmiştir. Bu ilim adamları dönemin eğitim kurumları olan medreselerde yetişiyorlardı. Bu eğitim kurumlarından yetişen âlimler özellikle dini ilimler konusunda büyük gayretler sarf ediyorlardı. Bu gayretler, Osmanlı'nın kuruluşundan başlayarak, Tez konusu olan eserin yazıldığı 19.asra kadar devam etmiştir. Bu dönemdeki birçok sosyal ve toplumsal olumsuzluklara rağmen ilmi faaliyetler devam ede gelmiş ve birçok değerli eser ortaya konulmuştur.

Tez konusu olan Tefsir'in müellifi de bu dönemde yetişmiş ve Tefsirinin mukaddimesinde kendini "Müderriş Muhammed Sadık bin Muhammed eş-Şehri" diye takdim etmiştir. Her ne kadar bütün araştırmalarıma rağmen hayatı hakkında bir bilgiye rastlamadım. Fakat mukaddimedeki kendisinden "Müderriş" olarak ifade etmesinden anlaşılıyor ki müellif Osmanlı döneminde müderrişlik yaptığı ve adı geçen bu eğitim kurumlarından yetişip o kurumlarda eğitim verdiği. Müellif'in te'lifatları hakkında da bir bilgiye rastlamadım. Ancak tez konusu olan tefsiri "Hulasatü't-Tefasir" son derece akıcı ve ilmi bir üslupla hazırlandığını görüyoruz. Bundan da hareketle bu eğitim kurumları bütün dâhili ve harici

olumsuzluklara rağmen kuruluşundan son dönemine kadar büyük gayretlerle çalışmalarına devam ettiği ve bu çalışmaların neticesinde çok değerli ilim ve bilim insanını yetiştirdiği bir gerçektir. Şimdi müellif'in yaşadığı dönemdeki bazı şahsiyetleri ve yazdıkları eserlerden bahsedelim. Lütfullah b. Muhammed el-Erzurumi: (Ö.1202/1787) Göğsögör lakabıyla meşhur olmuş dönemin meşhur âlimlerindendir. Tefsirinin mukaddimesinde verilen bilgiye göre kendisi, (1195/1780) yılında Bağdat şehrinin doğusundaki Zevra şehrindeki şeyhleri ziyaret etmek amacıyla gittiğini ve orada bir süre tefsirle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Eseri: Ramüzu't-Tahrir.

Müellif'in tefsiri, dirayet tefsiri tarzında olup tek ciltlik bir eserdir. Ayetleri bölümler halinde verir sonra kısa bir tefsirini vermektedir. Dilsel açıklamaları oldukça kısadır. Kıraat farkları''Kurie'' diye belirtilmektedir. Tefsirde kısada olsa sebebi-nüzül'ün yanında edebi sanatlar konusuna da değinilmiştir. Öte yandan tefsirde yer alan ve ''İ'lem'' başlığı zikredilerek ayetle ilgili bir takım muhtelif bilgiler vermektedir. Ayetlerin manasını teyit edici anlamda hadisleri zikretmekte ve yer yer bu hadisleri kaynağında vermektedir. Ayrıca az da olsa israiliyyatlara başvurmaktadır. Buna örnek olarak Kâbe'nin inşası ile ilgili ifadeleridir.⁷

Tefsir ilminin dışında da çalışmaları olan müellif, bu alanlarda yazdığı eserler şunlardır: Me'âricu'n-nur fi şerhi Esmail-hüsna, İhtisaru'l-Mevakıf, el-Metâlibu'l-mev'üde. Ali es-Sehrani: (Ö.1208/1793 Sonrası) Müellif'in hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, tefsirinin yazılış tarihi (1208/1793) olduğu bilinmektedir.

Bundan hareketle müellif'in bu tarihten sonra vefat etmiş olduğu sonucu çıkmaktadır. Eseri: "Hulasâtu't-Tefasir" Tefsir, Kur'an'ın tamamının değil Fetih süresinden Nas süresine kadar Kur'an'ın tefsir etmektedir. Adının çağrıştırdığı gibi tefsir, değişik kaynaklardan istifade edilerek hulasa şeklinde bir eserdir. Ayetler bölümler halinde verilerek kısa bir şekilde tefsir edilmiştir. Yer yer dilsel açıklamalarda bulunmuş, bazen kıraat farklarına da yer vermektedir. Ayetlerle ilgili

---

⁷ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsirler*, İstanbul, Süleymaniye Vakfı, Kahraman Ofset, 2002, s. 447.

fikhi yorumları da bazen temas etmektedir. Özellikle bu anlamda Ebu Hanife ve Şafii görüşlerini zikretmektedir. Ayrıca müellif'in az da olsa ayet ve surelerin sebebi-nüzulüne de başvurmaktadır. Ayetleri bazen hadislerle tefsir etmekte, fakat zikrettiği hadislerin kaynağını açıklamamaktadır. Tefsir, rivayet tefsir kaynaklarına başvurmaktadır. İsim vermeyerek ibni Abbas ibni Mes'ud ve Ubey bin Kâb gibi sahabelerin görüşüne atıfta bulunmaktadır.⁸Ahmed b. Ali el-Babavi: (ö ?) Ahmed b. Ali el-Bâbâvi tefsirinin mukaddimesinde şöyle diyor: Cuma günleri Gazi Ali Paşa, Pazartesi günleri de Beyazıt Camii'nde ders verdiğini belirtmektedir. Bunun dışında hayatıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Eseri: Hulâsâtü't-Tefasir.Eser, Kur'an'ın başından Maide süresine kadar olan bölümü ihtiva etmektedir. Dil ağırlıklı bir eserdir. Müellif eser'in mukaddimesinde bu eseri, vâaz ile iştilal edenlere ve ilmi seviyeleri yüksek olanlara hediye olsun diye yazdığını söylemektedir. Tefsir ayetleri bölümler halinde verdikten sonra muhtevasına uygun olarak me'vîze (öğüt) ifadesi başlığı altında ayetlerin izahı yapılmaktadır. Bu izahattan önce ayetle ilgili dilsel açıklamalarda bulunarak yapacağı izahatın filolojik alt yapısını veriyor. Bununla beraber ayetlerin tefsirinde başta hadis olmak üzere haber ve yer yer tabiîn sözlerinden de istifade etmektedir. Ayrıca farklı tefsirlerden özet nakiller yaparak ayetleri açıklamaktadır. Bu nakilleri sahiplerine açık bir şekilde icra etmek yerine "Kile" ifadesiyle zikretmektedir. Filolojik izahlarını genellikle Sibeveyh, Ahfeş, Ebu Ubeyde, İbnü's-Sikkit gibi âlimlere dayandırmaktadır. Tefsirdeki kaynakları ise, Mukatil b. Süleyman, Ebü'l-Leys es-Semerkendi, Bâğâvi, Fahreddin er-Razi, İzzuddin Abdurrezzak er-Res'ani, Beydavi, Ebu'l-Berekât en-Nesefî, Molla Gürani, Ebüsüûd'un Tefsirleriyle Celalüddin el-Mehelli ile Celalüddin es-Süyuti'nin te'lifi olan Celaleyn tefsiridir. Bu kaynaklardan istifadesi ise bazen alıntı, bazen de atıfta bulunmak şeklindedir.⁹

Ebu Bekir en-Nakşibendi: (ö.1287/1870) Müellif, 1224/1809 senesinde Musul'da doğmuştur. Hayatının ilk merhalesinde akli ve nakli ilimleri tahsil etmiş daha sonraki merhalede tasavvufla meşgul olmuştur. Önce Şah Abdullah ed-Dihlevi daha sonra ise şeyh Muhammed Can hazretlerine intisap ederek, bu şahsiyetlerden

---

⁸ Mollaibrahimoğlu, s. 447.

⁹ Mollaibrahimoğlu, s. 458.

feyiz almıştır. Hayatını bir süre Mekke’i Mukerreme’de geçirdikten sonra Bağdat valisinin daveti üzerine Bağdat’a geri gelmiş ve vali Davut Paşa’nın kendisi için inşa ettiği dergâhta hizmetlerine devam etmiştir. 1260/1844) te Rusya ile yapılan savaşa kendisine müntesip olan müritleriyle savaşa katılmak üzere Kars’a gitmiştir. Savaş bittikten sonra önce İstanbul’a sonrasında ise Bağdat’a geri gelmiş ve vefatına kadar dergâhında ilim, irfan ve te’lifatlarla meşgul olmuştur. 1287/1870) te vefat etmiş ve hizmet verdiği dergâhta defnedilmiştir.

Eseri:“Tefsiru Dürret’il Yetime tahte Hakikatil’Muhammediye”Eser, dirayet tefsiri tarzında olup kısa bir tefsirdir. Muhtasar tefsirlerin tarzıyla hazırlanmıştır. Ayetler bölümler halinde verilmiş ve sonrasında genellikle kısa bir tefsir yapılmıştır. Müellif mukaddimesinde Kur’ân okumanın ve Tefsir ilminin faziletinden bahsetmiş. Konuya dair birkaç hadis zikretmiştir. Tefsir’de genel olarak toplu mana verme hâkimdir. Ayetleri tefsir etmeden önce filolojik tahliller yapmıştır. Müellif, ayetlere mana verirken az da olsa ayetlere başvurmuştur. Daha çok manayı te’yid edecek hadisleri zikretmiştir. Nüzul sebeplerine başvurulmuş, yer yer fikhi görüşlere özellikle de Ebu Hanife’nin görüşüne işaret etmiştir. Bu eserin kendi içindeki bir farklılığı hemen göze çarpıyor o da tefsir’in geneline toplu mana verme hâkimken, Naziât süresinden Fil süresine kadar olan bölümün tefsiri, uzun tutulmuş ve bu bölümde rivayet tefsirine ağırlık verilmiştir. Bu bölümdeki nakiller sahiplerine icra edilmiş, ayetlerin işaret ettiği Fil Vaka’sı gibi tarihi vakalar uzun bir şekilde zikredilmiştir. Yine bu bölümde ‘mukaddime’ adı altında her bir sürede edebi yönüne ait şiirlerden delil getirilmiş, az da olsa soru cevap yoluna gitmiştir. Dilsel izahlarda Sibeveyh, Ahfeş ve Zeccac gibi âlimlerden istifade etmiş ve onları kaynak olarak göstermiştir. Tefsir konusunda ise Kurtubi’yi kaynak olarak göstermektedir.¹⁰

Tırnovalı Hafız Muhammed Hilmi Efendi: 1255/1839’da Tırnova’da doğdu. Memleketinde ilm-i vücûh ve kırâat okuduktan sonra 1276/1860’da İstanbul’a gelerek asrın allâmesi kabul edilen, Tikveşli Yusuf Ziyâeddin Efendi’den Molla Câmi, Laz Hasan Efendi’den Fıkıh, Muhaddis şeyh Ebu’l-Kâsım’dan Buhârî ve Müslim okudu.

---

¹⁰ Mollaibrahimoğlu, 465-466.

1290/1874'de Tikveşli hocadan icâzet aldı. 1327/1909'da Hamîdiyye Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî'de tefsir dersleri verdi. 24 Temmuz 1332/7 Ekim 1916'da vefat etti.¹¹

Merkez Efendi: Haziran 1263/1847'de, Erdek kazasına bağlı Aydıncık/Edincik'in Emir Sultan mahallesinde doğdu. İlk mektebi bitirdikten sonra İstanbul'a gitti. Koska'da Papazzâde Mustafa Çelebi Medresesi'ne kaydoldu. Tahsilini, Bâyezid ders-i âm'larından Karacasulu Ali Rıza Efendi'den tamamlayarak 1298/1880'de icâzet aldı. Ders-i âm oldu. Bâyezîd Camii'nde derse çıktı. 1315/1897'de Aydıncık'ta niyabet vekâletinde bir sene hizmet etti. 1318/1900'da Gülşen-i Meârif, 1324/1906'da Kasımpaşa'da Zincirlikuyu civarındaki Hadîka-i Ma'rifet mekteplerinde dinî ilimler öğretmenliği yaptı. Musıla-i Süleymaniyye rütbesine haiz idi. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesi kısım-ı âlîde tefsir hocalığı yaptı. 1325/1907 ile 1332/1913 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı. Osmanlı ve mecdi nişanları da bulunan Merkez Efendi, 8 Eylül 1931'de, İstanbul'da bir hastanede, vefat etti.¹²

Eğimli İbrahim Zühtü Efendi: 1265/1848'de Eğin'in Hifdar köyünde doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra 1282/1865'de İstanbul'a gelerek Rüstempaşa Medresesi'ne girdi. Bâyezit ders-i âm'larından Balıkesir'li Hafız Ahmed, Nureddin Efendi'nin ders halkasına katılarak 1301/1883'de icâzet aldı. Ruûs imtihanında 1 Temmuz 1301/1885'de başarılı bulunarak Ayasofya Câmii ders-i âm'lığına tayin edildi. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Kısım-ı Âlî'de Tefsir dersleri verdi.¹⁶ Eylül 1333/1 Kasım 1917'de Süleymaniyye Medresesi Tefsir-i Şerif müderrisi oldu.¹⁷ 1328-1341/1910-1922 yılları arasında Huzur Dersleri'nde muhatap olarak bulundu. 4 Teşrînievvel 1341/4 Ekim 1925'de Süleymaniye mahallesindeki evinde vefat etti.¹³

Dadaylı Mustafa Şükrü Efendi: 1267/1851'de, Kastamonu'nun Daday ilçesinin Gulam köyünde doğdu. İlk tahsilini Daday ve Kastamonu'da yaptıktan sonra,

---

¹¹ Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinde Bazı Portreler" D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 15, İzmir, 2002, s. 61.

¹² Özel, 63.

¹³ Özel, 63.

İstanbul'a gitti. Vezneciler'deki Kuyucu Murad Paşa Medresesi'ne yerleşerek, Bâyezîd dersi âm'larından Kayserili Derviş Ali Rıza Efendi'nin ders halkasına katıldı. 1297/1879'da icâzet aldı. Eylül 1310/1892'de Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyeye üyesi oldu. 1317/1901-1318/1902'de Heyet-i Nâsiha ile Çin'e gönderildi. 1321/1905'te Tedkîk-i Müellefât azalığına tayin edildi. Huzur Dersleri'ne, 1313/1895 ile 1330/1911 yılları arasında muhatap, 1331/1912 ile 1340/1921 yılları arasında da mukarrır olarak, katıldı. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi kısm-ı âli tefsîr-i şerif müderrisliği yaptı. 23 Ekim 1923'te vefat etti.¹⁴

Dağıstanlı Abdülfettah Efendi: 1268/1852'de, Dağıstan'da doğdu. Pek genç yaşta Şeyh Şamil'in yanında bulundu. İstanbul'a gelerek Malta'daki Efdalzâde Medresesi'ne kaydoldu. Fatih Türbesi haziresinde medfun olan Halis Efendi'den icâzet aldı. Hocasının delâletiyle, Dağıstan eşrafından hemşehrisi Mirza Ahmed Efendi'nin kızı Selime Hanım'la evlendi. Fatih Camii ders-i âm'ları arasına girdi. Bunun üzerine dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı ile taltif edildi. 1337/1918-1341/1922 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak iştirak etti. Mütareke yıllarında Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesi'nde hadis ve tefsir okuttu. 5 Mayıs 1936'da, Zonguldak'ta vefat etti.¹⁵

Nasuh Efendizâde Mustafa Asım (Yörük) Efendi: 1270/1853'de İstanbul'da doğdu. İlk bilgilerini burada tahsil etti. Fatih Câmii ders-i âm'larından Düşenbeli Ahmed Hamdi Efendi'nin derslerine devam ederek 1307/1890'da icâzet aldı. Ruûs imtihanında başarılı olarak 1891'de öğretime, Fatih Câmii ders-i âm'ı olarak başladı. İlk icâzetini 1904'de verdi. 1912'de Dâru'l-Fünûn'da tefsir okutmaya başladı. 1917'de Medrese-i Süleymaniye Tabakât-ı Kurrâ ve Müfessirîn müderrisliğine tayin oldu. 1320-1340/1902-1921 yılları arasında Huzur Dersleri'ne önce muhatap, sonra da mukarrır olarak katıldı. Vefa İdâdîsi, Dâru'l-Fünûn İlâhiyat ve Edebiyat Fakülteleri, Dâru'l-Muallimîn'de çeşitli dersler okuttu. 14 Ekim 1907'de Mekteb-i Mülkiye-i

---

¹⁴ Özel, 64.

¹⁵ Özel, 64.

Şahane İlm-i Kelâm, Tefsir, Hadis dersleri müderrisliğine getirildi.25 Ağustos 1943'de İstanbul'da vefat etti. **Eserleri:** 1- Akaid Dersleri (İstanbul 1324).¹⁶

Sivaslı Osman Nuri Efendi: 1272/1855'te Sivas'ın Hoca Hüsam mahallesinde dünyaya geldi.1277/1860'da ilk derslerini babasından almaya başladı. Sonra medreseye gidip Hacı Hafız Mehmet Efendi ile Sofi Ahmet Efendi'den Sarf, Nahv, Meânî, Mantık ve Ferâiz okudu. 1291/1874'te İstanbul'a gitti. Burada Bayezit Câmii'nde Sivaslı Ömer Efendi'den ders aldı. Sonra Üsküdar'a geçti. Selimiye Câmii birinci imamı Ispartalı Hacı Hüseyin Sabri Efendi'den tecvid okudu. Alasonyalı Hoca Mustafa Hulusi Efendi'den 1300/1882'de kırâat icâzeti aldı. Elli talebeye dersten, bir talebeye de vücûhtan icâzet verdi. 1298/1880'de Üsküdar ders-i âm'ı oldu. Medresetü'l-Mütehassısîn Kısım-ı Âlî'de Tefsir müderrisi olarak görevlendirildi.9 Şubat 1330/1914'de vefat etti.¹⁷

Ardanuçlu Süleyman Sami Efendi: 1274/1858'de Ardanuç'ta doğdu. İlköğrenimini memleketinde yaptı.1299/1881'de İstanbul'a geldi. Fatih ders-i âm'larından Eğinli Hacı Hafız İbrahim Hakkı Efendi'nin ders halkasına girdi. 1313/1895'de icâzet aldı.1318/1902'de ruûs imtihanını kazandı. 1321/1905'de Fatih Câmii'nde derse çıktı. 1 Eylül 1333/1919 tarihinde Süleymaniye Medresesi tefsir şubesi müdürü oldu. 1340–1341/1920–1921 yıllarında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı.24 Eylül 1930'da vefat etti.¹⁸

Şeyhülislâm Musa Kazım: 1275/1858'de Tortum/Erzurum'da doğdu. Tahsiline memleketinde başladı. Sonra ağabeyinin yanına, Balıkesir'e giderek yörenin alimlerinden Selahaddin Ali Şuûrî ve diğer hocalardan ders okudu. Buradan İstanbul'a gitti. Önce kazasker Eşref Efendi'nin, sonra da Hoca Şakir Efendi'nin derslerine devam etti. 1888'de icâzet aldı. Aynı yıl açılan ruûs imtihanını kazanarak Fatih Câmii'nde talebe okutmaya başladı. Muallim Naci'ye Mir'at, Ahmet Mithat Efendi'ye tefsir okuttu. Ahmet Mithat, ders sırasında bunları yazmışsa da yarım kalmıştır.

---

¹⁶ Özel, 67.

¹⁷ Özel, 68.

¹⁸ Özel, 68.

Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle, Mekteb-i Sultani'de Akâid dersleri verdi. Dâru'l-Fünûn ve Dâru'l-Muallimîn'de de hocalık yaptı. Tedkîk-i Müellefât Meclisi başkâtipliğine, bir müddet sonra üyeliğine getirildi. 1908'de şeyhülislâm oldu. Bundan sonra üç kez daha şeyhülislâm olup azledildi (son azledilişi 8.10.1918). Şeyhülislâmlıktan uzaklaştırıldığı dönemlerde Mekteb-i Kuzât, Medrese-i Süleymaniye ve Medresetü'l-Vâizîn'de müderrislik yaptı. Medresetü'l-Vâizîn'de Tefsir okutmakla görevlendirildi. 1920'de vefat etti. *Eserleri:* A-Basılı Olanlar: 1- İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet (1908), 2-Devr-i İstibdâd Ahvâli ve Müsebbibleri (1911), 3- Usûl-i Fıkıh (ts.) 4- İslâm'da Cihad (1917) 5- Sure-i İhlâs ve Alak Tefsiri (1918), 6- Safvetü'-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân (1919) (Basılmamış ciltler kitapçı İbrahim Subaşı'nda), 7- Külliyyât (Dinî-İctimâî Makaleler) (1920).B-Yazma Olanlar: Vâridât Tercümesi, 2- Vahdet-i Vücûd Risâlesi Tercümesi, 3- el-Fetâvâ Kâzımiyye.¹⁹

Vanlı Mehmet Feyzullah Efendi: 1275/1859'da Van'da doğdu. 1291/1875'de İstanbul'a giderek Zeyrek Câmii imamı Hafız Raşid Efendi'den Kur'an'ı ezberledi. Bâyezit ders-i âm'larından İstanbullu Atıf Efendi'den okuyarak 1311/1895'de icâzet aldı. Bâyezit ders-i âm'larından Şehrî Hafız Esat Efendi'den Kur'an talimi ile Kırâat ilminden Seb'a, Aşere ve Takrib tahsil etti. 1318/1900'da ruûs imtihanına girerek 1320/1902'de derse çıktı. 1331/1915'de Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Âlî Kısmı ikinci sınıf ikinci şube Tefsir müderrisi oldu. 26 Mayıs 1917'de vefat etti.²⁰

Kastamonulu Balıklızâde Ahmed Mahir Efendi: 1860'da Kastamonu'da doğdu. Şeyh Ahmed Hicâbî'den 1300/1882'de icâzet aldı. Kendisi üç kere icâzet verdi. 1901'de İstanbul'a gitti. İstinaf ve yargıtay üyeliği, hâkimlik yaptı. Şûrâ-yı Evkâf başkanlığında bulundu. 1908'den itibaren siyasi hayata geçerek Meclis-i Mebûsân'da yedi, TBMM'nin ikinci döneminde de iki yıl milletvekilliği yaptı. Emekliye ayrıldıktan sonra Şehremânet'i müşavirliğine atandı. Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi ile Medresetü'l-Vâizîn'de on üç yıl tefsir ve kelâm okuttu. 4 Eylül 1922'de Kastamonu'da vefat etti. *Eserleri:* 1- el-Muhkem fî Şerhi'l-Hikem 2- Hutbe Mecmuası

---

¹⁹ Özel, 69.

²⁰ Özel, 69.

3- Mucizât-ı Kur'âniyye 4- el- Fâtiha fî Tefsîri'l-Fâtiha. Bir de Hâtırât adlı basılmamış bir eseri vardır.²¹

Erzurumlu Hacı Salih Nazım Efendi: 1276/1860'da Erzurum'un Boyahâne mahallesinde dünyaya geldi. Memleketinde Sıbyân ve Rüşdiye mekteplerini bitirdikten sonra, 1295/1879'da İstanbul'a geldi. Mukarrir Şehrî (İstanbul) Ahmed Ramiz Efendi'nin ders halkasına katıldı. 1308/1890'da icâzet aldı. Ertesi yıl açılan ruûs imtihanını kazanarak, aynı yıl 1309/1893'de Fatih Câmii'nde ders-i âm olarak derse çıktı. 1322/1904'de icâzet verdi. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Âlî'de tefsir okuttu. Kânûni evvel 1334/15 Aralık 1918'de müderrislikten Medâris Müfettiş-i Umûmîliğine geçti. Teşrinisânî 1335/10 Kasım 1919'da Sahn Medresesi Mantık müderrisliğine getirildi. Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye üyeliği yaptı. 1333/1914'de Huzur Dersleri muhataplığına tayin edildi. Ekim 1339/1923'deki vefatına kadar bu hizmete devam etti.²²

İstanbulu Salih Nazım Efendi: 1276/1860'da Üsküdar'da doğdu. Edirne rufâî dergâhı şeyhi Üsküdarlı Ahmed Sıtkı Efendi'nin oğludur. Paşakapısı Mülkiye Rüşdiyesi'nde okudu. 1291/ 1874'de derse başladığı hocası Fatih ders-i âm'larından ve Huzur Dersleri muhataplarından Berkofçalı Abdurrahim Hilmi Efendi'den 1303/1885'de icâzet aldı. Öğrenci arkadaşları arasında Üsküdarlı şairler Sâfi ve Talat beyler de vardır. 1305/1887'de açılan ruûs imtihanında başarılı olarak Üsküdar ders-i âm'ları arasına katıldı. Ahmediyye Câmii'nde derse çıktı. Üsküdar Hukuk Mahkemesi'nde on yıl katiplik yaptı. 1318/1900'da icâzet verdi. Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi'nde yıllarca Farsça öğretmenliğinde bulundu. 1331-1336/1912-1917 yılları arasında Huzur Dersleri'nde muhatap olarak bulundu. Fatih Sofulardaki Şeyh Alâeddin dergâhına şeyh oldu.⁴⁹ 1327/1909'da Çakırcı Hasanpaşa mahallesindeki Süleymanpaşa Câmii'ne hatip ve Cuma vaizi oldu. 1325/1907'de İbtidai Dâhil derecesiyle Büyük Ayasofya'da Hüseyin Paşazâde Mehmed Bey Dersiyesi müderrisliğinde bulundu. Dâru'l- Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı

---

²¹ Özel, 70.

²² Özel, 71.

Âlî'de Tefsir dersleri verdi. Daha sonra Medresetü'l-Mütehassısîn'de, Tefsir ve Hadis Bölümü'nde İlm-i Esbâb-ı Nüzûl okuttu. Medresetü'l-Mütehassısîn'de tefsir hocası iken 6 Temmuz 1334/1918'de, 1336 senesi kadir gecesinde vefat etti.²³

Filibeli Hafız Ahmed Cevdet Efendi: 1278/1861'de Filibe'de doğdu. Memleketinde rüşdiyeye kadar okudu. Kur'ân-ı Kerim'i ezberledi. İstanbul'a gelerek Bâyezit Câmii ders-i âm'larından Atıf Bey'in derslerine katıldı. 21 Cemâziyelâher 1311/1893'de icâzet aldı. Medâris-i İlmiyye, Medresetü'l-Mütehassısîn'de hadis, Sahn Medresesi'nde Usul-i Fıkıh ve Mantık okuttu. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresetü'l-Mütehassısîn Tefsir ve Hadis şubesi'nde, Tabakât-ı Kurrâ' ve Müfessirîn okutmakla görevlendirildi. Hâkim Çelebi Zaviyesi'nde imamlık yaptı. 1 Teşrini evvel 1339/1 Ekim 1923'te Tefsir-i Şerif müderrisliğine getirildi. Tevhid-i Tedrisat kanunu ile açığa kaldı. 1928-1930'da İstanbul İmam Hatip Okulu'nda Tefsir, Hadis ve Tevhid dersleri verdi. 20 Aralık 1936'da vefat etti.²⁴

---

²³ Özel, 72.

²⁴ Özel, 72.

1. BÖLÜM: EŞ-ŞEHİRİNİN TEFSİRİNİN KAYNAKLARI

Müfessir birçok tefsirci gibi eserini telif ederken başka kaynaklardan istifade etmiştir. Bunu da eserinin dibacesinde şöyle ifade ediyor: 'Bütün eksikliklerden münezze olan, eşi ve nesli olmayan Allah'a hamd olsun. Her şeyin yaratıcısı olan Allah, Kur'an'ı âlemlere rahmet olan Muhammed'e göndermiştir. Ona, âline ve ashabına da salât-u selam olsun. Muhammed Sadık Bin Muhammed Eş-Şehri der ki 'Bu fakir, müteber ve makbul tefsirlerden Kadı Beydavi'nin 'Envar'üt-Tenzil ve Esrar'üt-Têvil', er-Razi'nin 'Mefatih'ül-Gayb' ve Ragıp el-Esfahani'nin 'el-Müfredat'ı' ve diğer bazı müteber tefsirlerden istifade ederek bir tefsir yazdım. Ona da 'Hulasat'üt-Tefasir' ismini verdim.' Müellif 'in eseri, 205 varak'tan ibarettir. Kur'an'ı baştan sona almıştır. İsmi gibi özet bir eserdir. Eser açık bir ibareyle yazılmış sûrelerin Mekki veya Medeni olduğu açıklanmıştır. Müellif, bazı nahvi kaidelere vurgu yapmakla beraber öncelikle Kur'an'ın manasına odaklanarak ayetleri bazen ayetle bazen hadisle tefsir etmektedir. Bu eserde dikkat çeken hususlardan biri de ayetlerin nüzul sebeplerine bolca yer verilmesidir. Bu da Kur'an tefsirinin daha iyi anlaşılmasına vesile olmaktadır. Bir diğeri ise kıraat vecihlerine bolca değinmesi, bu da Müellifin Kıraat ilminde de geniş bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Müellif, mukaddimesinde de söylediği gibi bazı muteber tefsirlerden istifade ederek eserini telif ettiğini açıklar. Bu nedenle isim açıklayarak yaptığı nakiller sınırlı sayıdadır. Bu kısa mukaddimeden şu sonuçlar çıkarılabilir: Müellif, eserini muteber kaynaklara dayandırarak telif edeceğini, buna bazı tefsirlerin ismini vererek ifade ediyor. Gerektiği yerlerde ayetlerin îrabıyla ilgili açıklamalarda bulunuyor. Belli yerlerde Esbabı-Nüzülü zikrederek ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlıyor. Nadiren de olsa İsrailiyyatlara başvuruyor. Bazı ayetlerin tefsirinde kaynak olarak Arap şiiirlerini zikrediyor. Eserde kıraat vecihlerine yer veriyor.

1.1.İsim Vererek Yaptığı Nakiller

Müellifin mukaddimesinde zikrettiği tefsirlerle beraber isim vererek şu kaynaklardan nakil yapmaktadır:

A- *Tefsir'ul-Celalyn*. Celal'ü-Din Muhammed bin Ahmed el-Mahalli.H.791-863.²⁵Celal'ü-Din A.rahman Celal'üd-Din es-Suyuti h.911.

B- *Tenvirr'ül-Mikbas* min Tefsiri İbni Abbas''Muhammed bin Yakup el-Firuz Abadi(h.817.) Abdullah İbni Abbas'a nisbet ediliyor.²⁶

C- *Envar'üt-Tenzil ve Esrarü't-Têvil''* Abdullah b.Ömer el-Beydavi. Hicri.(691)²⁷

a) Müellif, eserinde isim vererek sadece bir yerde Celaleyn Tefsiri'nden nakil yapmaktadır. *’مسمي اجل الي منافع ف بها ولا كم. Onlarda (hacda kesilecek hayvanlarda)belli bir süreye kadar sizin için bir takım menfaatler vardır. Sonrasında onların kesileceği yer beyti-Atiktir.’* ²⁸ Müellif, bu ayetin Tefsiri sırasında şöyle diyor:”Kesileceği yer beyti-atiktir. Beyt'in yanıdır, maksat harem'in tamamıdır.” Celaleynde böyle geçmektedir.²⁹ Buradaki “ila” sözcüğü ‘inde’ manasındadır. Yani haremın tamamı kast edilmektedir. Kabenin hususiyeti murat değildir.³⁰

b) Müellif, tefsirinde sadece iki yerde isim vererek İbni Abbas (r.a) tefsirinden nakil yapmaktadır. Şimdi bunları sırasıyla verelim:

1. *اثنین زوجین کل من فیها فاسلک النور وفار أمرنا جاء فإداً ووحینا بأعیننا الفلک اصنع ان إلیه فأوحینا* *مُعْرِفُونَ إِنَّهُمْ ظَلَمُوا الَّذِينَ فِي تَخَاطُبِنِي وَلَا مِنْهُمْ الْقَوْلُ يِعْطَ سَبَقَ مَنْ إِلَّا وَأَهْلَكَ* *Bunun üzerine biz de Ona: “Bizim gözetimimiz altında ve sana vahyettiğimiz yöntemlerle, seni ve seninle beraber olanları kurtaracak olan gemiyi yap” diye bildirdik. Nihayet emrimiz gelip de, tandır kızışınca veya şafağın attığını görünce her cinsten ikişer çiftle birlikte*

²⁵ Muhammed Hüseyin, Ez-Zehebi, *et-Tefsir'u-Vel-Müfessir un*, Beyrut, Dar'ul-Arkam, trhs. C. 1, 218.

²⁶ Ez-Zehebi, c. 1, s. 56.

²⁷ Ez-Zehebi, c. 1, s. 195.

²⁸ Hac 22/33.

²⁹ Muhammed, bin Ahmed, Celal'üd-Din, / v.864 h./ el- Mahalli; Abdurrahman b. ebi Bekir. / v.911 h./es-Süyuti, *Tefsir'ul-Celaleyn*, Mısır, Matbaat'ul-Yusufiyye, 1337, (H)s, 280.

Süleyman bin Ömer el- Üceylî, *El- Futuhat'ül-İlahiyye*, Beyrut. Dar'ul-Kutub, 1996.c. 5, s. 195.

³⁰ El-Mü'min'un, 23/27.

haklarında ceza hükmü verilenler dışında, aileni de bu gemiye bindir. Yaratılış gayesi dışına çıkan o kimseler hakkında, bana bir şey söyleme. Çünkü onlar, mutlaka boğulacaklardır diye vahyettik.’’³¹

Müellif bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: ‘’Bizim emrimiz, öğretmemiz ve muhafazamız altında gemiyi yap diye vahyettik. Binmekle ilgili veya azabın nüzulüyle ilgili emrimiz geldiğinde ve tandırdan su taşıdığına veya güneş çıktığında, gemiye her bir sınıftan biri erkek biri dişi olmak üzere iki taneyi al.’’². ‘فُرَيْشٌ لَّيْلَافٍ’ *’Mekke’de yaşayan Kureyşlilere her türlü kolaylıklar sağlanıp diğer toplumlara göre güven verme nimeti sunulduğu için.*’’³²Müellif bu ayetin tefsiri sırasında, İbni Abbas’tan (r.a) şunu nakleder:’’İ. Abbas tefsirinde şöyle diyor: Kureyşlilerin tevhide alışmaları emredilmişlerdi veya onların tevhide alışmaları için nimetimi hatırlat.’’³³c) Müellif, mukaddimesinde isim vererek istifade edeceğini söylediği eserlerden biri de Beydavi’dir. Bu tefsirden, altı yerde isim vererek nakil yapmaktadır. Şimdi bunları maddeler halinde verelim: 1. Zuhruf suresinde: من لکم وجعل ک لها الازواج خلق والذی سد توی تم اذ رب کم نعمت ذکر واثم ه ظهور علی ل تسد تواترک بون مام نعا والال فلک *’Bütün çiftleri O yaratmıştır. Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki, böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince, Rabbinizin nimetini anarak bunu bizim hizmetimize verenı tespih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik, diyebilirsiniz.*’’³⁴

Müellif, ayette geçen مقرر ید ن sözcüğü, رن babından olup ین manasında, bir şeye güç getirmek manasındadır. Yani bize bu hayvanlara ve gemilere binmeyi müsahhar kılan Allah’ın şanı yücedir, eğer o istifademize vermeseydi biz güç getiremezdik. Hadiste ‘’Peygamber merkebine bindiğinde bismillah derdi, üzerine doğrulduğunda bize bunu boyun eğdiren Allah’a hamd olsun, Allah’ın şanı yücedir, O boyun eğdirmeseydi biz buna güç getiremezdik. Muhakkak dönüşümüz Allah’a dır.’’³⁵’Kişinin bineğine binerken bunu söylemesi sünnettir. Beydavi böyle

³² Kureyş, 106 /1.

³³ Muhammed, bin Yâkup, *Tenvir ’ül-Mikyas. /Tefsir’u İbni Abbas/* Beyrut, Daru ihya et-Turas’ il-Ârabi, 1320(H.)s. 573-574.

³⁴ Zuhruf, 12-13.

³⁵ Ali Mansur, *et-Tacü’ l-Cami’u- Lil-Usul*, Tirmizi, İstanbul, el-Mektebetu’l-İslamiyye, 1981, C. 5, S.130; Muhyid-Din Nevevi, *Riyaz ’üs-Salihin*, Ankara, D İ B, Yayınları, 1991, c. 2, s. 349; *Hulasatü’t-Tefasir*, v, b, 160.

demiştir.³⁶2- Tur süresinde *ر مذشورق في رمسطوب وك تاوالطور* *Tur'a yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış kitaba.*³⁷

Müellif bu ayetlerin üçüncüsü olan *ر مذشورق في* (Fi Rakkin Menşur) şöyle diyor: *Rakk sözcüğü üzerine yazı yazılan deri demektir.* Bu iki sözcüğün(RAKK ve MENŞUR)nekre olarak zikredilmesi yüceltme ve insanlar arasında bilinen şeyler olmadığını ifade etmek içindir. Kadı Beydavi böyle demiştir.³⁸

3- Kalem suresinde: *كلا صريم فاصد بحت:..Bahçe kapkara kesildi.*³⁹ Müellif şöyle diyor: Meyvesi koparılıp bahçeye dönüştü, öyle ki içinde meyve diye bir şey kalmadı. Buradaki *صريم* sözcüğü *ف عيل* kipidir ismi meful manasındadır. Veya o bahçenin yanarak kararmasıyla gece karanlığına benzedi. Veya kurak olan parlak gündüze benzedi. Gece karanlığına veya gündüz parlaklığına benzetilmesi, çünkü bu iki zaman dilimindeki insan, kendini yalnız hisseder. Veya o bahçe kuma benzedi. (faydasız, hiçbir şeyin üzerinde yeşermediği yönünde) Kadı Beydavi böyle söylemiştir.⁴⁰

4- Müddesir süresinde: *شاف من*تذكرة انه ك*لا*ة الاخرن في وي خا لابل ك*لا:* *Hayır! Aslında onlar ahiretten korkmuyorlar. Asla (düşündükleri gibi değil),Bilsinler ki bu, gerçekten bir ikazdır! Dileyen ondan(düşünüp)öğüt alır. Bununla beraber, Allah dilemeksizin onlar öğüt alamazlar. Sakınılmaya layık olan da o'dur, mağfiret sahibi de o'dur.*⁴¹Müellif, Bu ayetlerin sonuncusu olan ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Azabından sakınılmaya layık olan o'dur. Kullarını özellikle takva sahibi olanları affetmeye layık olan o'dur. Kadı Beydavi böyle demiştir.⁴²

5- Nasr suresinde: *ت و ابا كان انه و اسد تغ فر ربك ب حمد ف سد بح:..Rabbine hamd ederek O'nu tespih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O,tövbeleri çok kabul edendir.* Müellif şöyle diyor:” Nimetlerine karşı O'na hamd et. Peygamber, Kabe'ye girdiğinde

---

Abdullah, b. Ömer Beydavi, *Envar'ut-Tenzil ve Esrar'üt-Tevil*, İstanbul, Dersaadet, trhs, c. 2, s. 369; *Hulasatü't-Tefasir*, v, b, 160.

³⁷ Tur, 52/1-3.

³⁸ Beydavi, c. 2, c. 433; *Hulasatü't-Tefasir*, v, b, 172.

³⁹ Kalem, 68/20.

⁴⁰ Beydavi.2/516; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 188.

⁴¹ Müddesir,74/ 53-56.

⁴² Beydavi, c. 2, s. 546.İstanbul; Ayrıca bkz.En-Nesefi Abdullah bin Ahmed, *Tefsir'un-Nesefi*, Mısır, Daru İhyaTuras'ul Arabî, trhs. c. 4, s. 384;*Hulasatü't-Tefasir*, v, a, 193.

sekiz rekât namaz kılmıştı. Veya zalimlerin yaptıklarından, Allah'ı tenzih et. Veya ikram sıfatıyla Allah'a hamd ederek, O'nu Celal sıfatıyla an. Veya kimsenin hatırına gelmeyen şeyi sana kolaylaştıran Allah'a, hamd et. *سَدِّ تَغْفِرِهِ وَ*” Ondan mağfiret dile.” Tevazu göstererek, bu sure, Peygamber(s.a.v.)'in ecelinin yakınlığı işareti olarak kabul edilmiştir. Bazıları, ümmetin adına istiğfar et manasında olduğunu söylemişlerdir. Beydavi tefsirinde böyle geçer.⁴³

6. Tur suresinde: *يُرَا ل نذ من ذ نير هذا* *İşte bu ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır.*⁴⁴ Müellif bu ayetin tefsirinde şöyle diyor:” Bu resul önceki uyarıcıların cinsinden bir uyarıcıdır veya bu Kur’ân önceki uyarıcı Kitapların cinsinden bir uyarıcıdır.” Kadı Beydavi böyle demiştir.⁴⁵ Eş-Şehri'nin tefsirinde isim vererek yaptığı nakiller çok az sayıdadır. İsmi tasrih edilerek yapılan en çok nakil Beydavi'dendir. Görüldüğü gibi müellif, mukaddimesinin başında isim vererek istifade edeceğini belirttiği eserler arasında olan, Kadı Beydavi'nin ‘*Envar'üt-Tenzil ve Esrarü't-Têvil*’ adlı eser, ismi tasrih edilerek kendisinden en çok nakil yapılan eser konumundadır. İlerde de görüleceği gibi, isim verilmeden müellif en çok kaynak eser Beydavi'yi görmüş ve eserinin birçok yerinde onun görüşlerini referans almıştır. Bu da müellifin Kadı Beydavi tefsirine daha çok itibar ettiğini gösteriyor.

1.2. İsim Vermeyerek Yaptığı Nakiller

Müellif, mukaddimesinde eserini Kadı Beydavi'nin *Envarü't-Tenzil ve esrarü't-Tevil*, Ragıbü'l-İsfahani'nin, *el- Müfredat fî-Garibü'l-Kur'an* ve Fahrü'd-Din Er-Razi'nin *Mefatihü'l-Gayb* adlı kaynaklardan istifade ederek yazdığını söylemiştir. Tefsirini incelerken, Eş-Şehri'nin büyük oranda Beydavi'nin Tefsirinden alıntı yaptığını görüyoruz. Eş-Şehri, Beydavi'nin metnini hiç değiştirmeden sadece kısaltarak kendi tefsirine almıştır. Biz, bu tefsirin tahlili neticesinde şu kanaate vardık; bu eser, Beydavi tefsirinin ihtisarı konumundadır. Çünkü bu eserin büyük bir kısmı Beydavi'den olduğu gibi alınmıştır. Şimdi, mukaddimede adını verdiği halde tefsir sırasında adını vermediği, fakat karşılaştırma sonucu mukaddimede adı geçen eserlerden nakledildiğini tespit ettiğimiz kısmı, örnek vererek ortaya koyacağız. Bu

⁴³ Beydavi, c. 2, s. 628; *Hulasatü't-Tefasir*. V,b, 204.

⁴⁴ Tur, 52/56.

⁴⁵ Beydavi, c. 2, s. 443.

örneklemeye, Fatiha Süresi'nden itibaren ve alıntının en fazla olduğu eserden başlayarak maddeler halinde verelim.

Beydavi'nin, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Têvil* tefsirinden yapılan nakilleri birkaç örnekle verelim:

1.Örnek: Eş-Şehri, Fatiha Süresi'nde Beydavi'den beş yerde nakil yapıyor: 1 - "الرحيم الرحمن ال له ب سم" *Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla*⁴⁶ Müellif, bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Allah'ın adıyla teberrük ederek okuyorum'.⁴⁷

2- "ال عالمين رب له الحمد" *'Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun*'⁴⁸ Müellif, Bu ayette de geçen "el-Hamd" ile "Rabb" sözcüklerini tahlil ederken, kelimesi kelimesine nakil yaparak şöyle demektedir: Bu ayette ki "el-Hamd" üzerindeki "el" takısı ya cins(mahiyet)i ifade eder, bu da hamd'ın herkesçe bilindiğine işaret etmektedir. Veya istiğrak ifade eder. Çünkü hakikatte yapılan övgülerin tümü Allah'a mahsustur.⁴⁹

3- "Ceza gününün malikidir."⁵⁰ Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: "Yevm" sözcüğünün "Din" sözcüğüne izafe edilerek tahsis edilmesi, ya O' günün tâzimi içindir veya O' günde sadece kendi emirlerinin nüfuz edeceğini ifade etmek içindir.⁵¹

4- "ان سد تع بين واك نك نك ب ا ا ا" *Ancak sana ibadet ederiz ve Ancak senden yardım dileriz.*"⁵² Ey! Bu yüce sıfatlara sahip olan Rabbim, ancak sen ibadet edilmeye ve yardım dilenmeye tahsis ederim. Böylece burhandan ayana, gaybet'ten , (vasıflardan) Şuhud'a (iyyakedeki hitaba)terakki edilmiş, makul müşahede dönüşmüş oluyor.

5- "ال ضالين ولا علمهم بالمغضو غير علمهم انعمت الذين صراط- *nimet verdiğin kişilerin yoluna*" Bunlar peygamberlerdir. Bazıları, Nesih ve Tahrif'ten önceki Musa

---

⁴⁶ Fatiha, 1/1

⁴⁷ Beydavi, c. 1, s. 6; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 1.

⁴⁸ Fatiha, 1/2.

⁴⁹ Beydavi, 1, s. 8; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 1.

⁵⁰ Fatiha, 1/4.

⁵¹ Beydavi, 1, s. 8; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 1.

⁵² Fatiha, 1/5.

ve İsa'nın ashâbı olarak tefsir etmişlerdir. Gazaba uğramış ve sapıtmış olanların yoluna değil⁵³ Gazaba uğrayanlar Yahudilerdir. Sapmışlar ise Hıristiyanlardır.⁵⁴

2. Örnek: Bakara süresi:1-م ال Elif-Lam-Mim.⁵⁵Müellif, bu mukatta harfleri, Beydavi'de geçtiği gibi naklederek şöyle diyor: Elif: Allah'a, Lam: Cibril'e, Mim: Muhammed'e işaret ediyor.⁵⁶

ذالك لم تقين هي ف يه ريب لا □□□ □□□'O' kitap (Kur'an);onda asla şüphe yoktur.⁵⁷Yani bu kitabın, apaçık olmasından ve içindeki delillerin parlaklığından dolayı hiçbir aklı başında olan birinin doğru bir tefekkürden sonra, ilahi vahiy ve icaz derecesinde olduğu konusunda kuşkuya düşmez." O' muttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir"⁵⁸ Müellif, bu ayetin tefsirinde: Onları hakka hidayet eder. Ayetteki هي sözcüğü mastardır. تقى gibi. Manası yol göstermektir. م تقين وقاية sözcüğünden türetilmiştir. Manası bir şeyi aşırı korumaktır. Şer'i istılahta ise kişinin ahirette kendisine zarar verecek şeylerden korunmasıdır. Buna takva mertebesi denir. Bu da üç'e ayrılır:

a) Şirk'ten uzaklaşarak ebedi azaptan kendini korumaktır."...Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takva sözünü tutmalarını sağladı..."⁵⁹ Bu ayet takvanın birinci mertebesine işaret etmektedir.

b) Günah olan şeylerden uzak durmaktır."O (peygamberlerin gönderildiği)ülkelerin halkı inansalar ve(günahtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık..."⁶⁰Ayeti de takvanın ikinci mertebesine işaret etmektedir. c) Sadece Hakk'ın emriyle meşgul olmaktır. Hakiki takva budur."Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin."⁶¹Bu ayet de takvanın bu mertebesine işaret etmektedir.⁶²

---

⁵³ Fatıha, 1/7.

⁵⁴ Beydavi, c. 1,s. 12;Hulasatü't-Tefasir, v, b,2, /buna benzer daha birçok yerde müellif isim vermeden nakil yapmaktadır/ bkz. Beydavi, tefsiri.

⁵⁵ Bakara, 2/1.

⁵⁶ Beydavi, c. 1,s. 14; Hulasatü't-Tefasir, v. b. 2.

⁵⁷ Bakara, 2/2.

⁵⁸ Bakara, 2/

⁵⁹ Fetih, 48/26.

⁶⁰ Âraf, 7/ 96.

⁶¹ Ali İmran, 3/102.

⁶² Beydavi, c. s.16; Hulasatü't-Tefasir, v. b. 2.

2- 'İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzere dirler ve kurtuluşa erenler ancak onlardır.'⁶³Müellif, bu ayetin tefsirinde ise şöyle diyor: İsmi işaret olan ك اولاءك sözcüğünün tekrarlanması müminlerin sahip oldukları bu sıfatlardan her biri, hidayeti ve kurtuluşu sağlamakta ve müminlerin başkalarından temayüz etmelerine yetmektedir.⁶⁴

3. Örnek: Ali –İmran suresinde:1- لا فرقوا كالأذنين وات كونا ولا - 'Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır. Müellif, ayette geçen

“ Ayrılığa düşenler” ifadesini, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi ⁶⁵diye tefsir ediyor ve bu ayet onlara benzeyenler için de bir tehdittir. Diyor.⁶⁶

ب عد اك فرتم وجوههم ت اسود لذين ف اما وجوه وت سود وجوه ت ب يض ي وم
ت ك فرون ك ن تم ب ما ال عذاب ق وا ف ذون ك م اي ما

2- 'Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.)Şimdi, yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!⁶⁷(denilir.)Bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: 'Yevm' ب وم sözcüğü mensuptur. Çünkü لهم 'le-Hum'(car ve mecrur olması hasebiyle)fil manasını taşır.⁶⁸ Veya nasbesi mukadder olan, انكر 'üzkür' ile dir. Yüzün beyazlığı ve kararışlığı, sevinç ve korkunun yansıması sonucudur. Hakka tabi olanların, yüz ve sahifelerinin beyazlığı, beden parlaklığı, önlerinde ve sağ taraflarına nurun parlamasıyla simgelenirler. Batıl ehli ise bu vasıfların zıddıyla simgelenecekler.⁶⁹

'Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada ebedi kalacaklardır.'⁷⁰ Yani Cennet'te ve ebedi bir mükâfat içinde olacaklardır. Cennet ve ebedi mükâfattan,

⁶³ Bakara, 2/5.

⁶⁴ Beydavi, c.1,s.16; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b. 2.

⁶⁵ Beydavi, c.1,s. 174; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 26.

⁶⁶ Beydavi, c.1,s. 174; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 26.

⁶⁷ 3/106.

⁶⁸ *Hall'ül-Maakid Şerh'ül-Kavaid*,1967, s. 79.

⁶⁹ Beydavi, c. 1,174; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 36.

⁷⁰ Alı-imran, 3/107.

‘‘Rahmet’’ ile tabir edilmesi şuna işarettir: Mümin bütün ömrünü Allah’a ibadetle geçirse bile, Cennet’e ancak Allah’ın rahmeti ile girer.⁷¹

4- Örnek: İsrâ süresinde: *الاذسان وكان بالخير دعاء لشر بانسان الا ويدعوا:* *‘insan hayrı istediği gibi şerri de ister. İnsan çok acelecedir.’*⁷² İnsan sinirlendiği zaman, kendine dua ettiği gibi, nefesine ailesine ve malına beddua eder. *عجولا* - Akıbetini bilmediği halde aklına gelen her şeye karşı acelecedir.⁷³

5 - Örnek: Kehf Suresi’nde: *له يجعل ولم الكتاب عده علي انزل الذي الله الحمد:* *باسالذنه من ل ينذر عوجا*

حسدنا اجرا لهم ان الصلحات يعملون الذين مدين المئو ويد بشر لذنه من شديد دا *‘Hamd olsun Allah’a ki ,O,/kâfirler/kendi tarafından çetin bir azap ile ikaz etmek, iyi davranışları işleyen müminler,kendileri için,içinde ebedi kalacakları Cennet’e güzel bir ecir bulunduğunu müjdelemek için kuluna /Muhammed’e/ ,kendisine hiçbir tezat ve eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitabı indirdi.’*⁷⁴

Müellif, bu ayetlerin tefsirinde şöyle diyor: 1. ayette geçen *الكتاب el-Kitap*’tan maksat Kur’ân’dır. Allah’ın, hamdin istihkakını O Kitabın indirmesine bağlaması, O Kitabın, Allah’ın nimetleri arasında en büyük nimet olduğunu tembih etmek içindir. *ل ينذر*, *Kayyimen* dosdoğru, dengeli, İfrat ve Tefrit içermeyen. 2. Ayetteki, *شديد دا باسا* ‘‘O’ kâfirleri şiddetli bir azap ile ikaz etmek için bu Kitabı inzal etmiştir. Buradaki birinci meful konumunda olan (kâfirler) ihtisar ve karineden dolayı hafzedilmiştir. *ناحس اجرا* /iyi mükafat/O da Cennettir.3. Ayette: *orada ebedi kalacaklar* *ين* Kesintisiz bir şekilde.⁷⁵

6- Örnek: Felak Suresi’nde: *غاسق شر ومن*خلق ما شر من*ال فلق برب اعوذ قل* *‘De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığın çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanan kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım’*⁷⁶ Müellif şöyle diyor: *خ* yangın ve zehirli maddeler gibi.

⁷¹ Beydavi, c.1,174; *Hulasatü’t-Tefasir*, v. b, 36.

⁷² 17.10.11.

⁷³ Beydavi, c. 1, 566; *Hulasatü’t-Tefasir*, v. a, 99.

⁷⁴ Kehf, 18, 1, 2, 3.

⁷⁵ Beydavi, c. 2, 3; *Hulasatü’t-Tefasir*, v, b, 102.

⁷⁶ 113/1-5.

تثاالذفاشرومن □□□gecenin karardığı an, veya Ay'ın battığı an. اذا غاسق شر ومن
kişilerin/müennes olan Enfüs irade edilerek veya ipleri düğümleyip onlara
üfleyen sihirbaz kadınların şerrinden, والذفت /Nefes/ tükürükle üflemektir. Bu sihir
Peygamber'in hastalanmasına sebep olmuştu. Muavvezeteyn /Felak ve Nas/
surelerinin nüzülüyle iyileşmişti. ومن اذا حاسد اذا حاسد شر ومن
kıskançlığını açığa vuran
kiskanenin şerrinden, Yahudi Lebid gibi.⁷⁷

7- Örnek: Nas Suresi'nde: الذا ناس شر الوساوس من ال ناس الاله ال ناس ملك ال ناس رب اعوذ قل
يوسوس الذي

De ki: İnsanların kalplerine vesvese sokan (insanı
Allah'ı andığında) pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların
Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hâkimine) insanların İlahına
sığınırım!⁷⁸

Müellif bu surenin tefsirinde şöyle diyor: ال ناس رب اعوذ قل geçen surede bedeni
rahatsızlıklardan Allah'a sığınma söz konusu iken, bu surede ruhi rahatsızlıklardan
Allah'a sığınma konu edinmiştir ال ناس الاله *س ال ناملك önceki ayetin atf'u Beyanı'dır.
İnsanın ال ذنا mastardır, mübalağa amacıyla ismi fail yerine kullanılmıştır. ال ذنا
Rabbini zikrettiği anda geri çekilmeyi adet edinendir. ال ناس صدور في
insanların Allah zikrinden gafil oldukları anda, kalplerine vesvese sokan. □ □ □ □
ال ذنة من

'vesvas veya el-Lezi' sözcüklerini beyan ediyor. Veya 'juvesvisu' fiiline
mütealliktir, yani insanların kalplerine cin ve insanlar yoluyla vesvese veren.⁷⁹ Bu yedi
örnekte de görüldüğü gibi, Eş-Şehri, eserini isim vermese de tamamen Beydavi tefsirini
ihtisar ederek oluşturmuştur. Bu, eserin tamamında açıkça görülmektedir.
Mukaddimesinde Beydavi'nin, yanı sıra Er-Razi ve Ragıp Isfahani'den de istifade
edeceğini ifade etse de, Beydavi'nin dışındaki eserlerden istifadesi çok cüz'i seviyede
kalmıştır. Fahrü'd-Din Muhammed b.Ömer Er-Razi'nin Mefatih'ül-Gayb adlı
tefsirinden yapılan nakiller: Eş-Şehri, mukaddimesinde istifade edeceğini söylediği
ikinci kaynak eser, Fahrü'd-Din Muhammed b.Ömer Er-Razi'nin, 544-604(hicri)

⁷⁷ Beydavi, c. 2, 632; Hulasatü't-Tefasir, v. a, 205.

⁷⁸ 114/1-6.

⁷⁹ Beydavi, c. 2, 634; Hulasatü't-Tefasir, v. a, 205.

Mefatih'ül-Gayb adlı tefsiridir. Şimdi müellifin isim vermediği halde, fakat tahlil sonucu bu eserden nakledildiği tespit ettiğimizi bir kaç örnekle verelim.

1. Örnek: Bakara suresi'nde, يُؤْفُقُونَ رَزَقْنَاهُمْ وَمِمَّا الصَّلَاةَ وَيُقِيمُونَ بِالْغَيْبِ وَمُنُونَ الَّذِينَ 'Onlar ki, akıl ve duyularla değil ancak vahiyyle, bilinen gerçeklerin varlığına inanırlar ve hayatlarını düzenleyen namazlarına dikkatli ve devamlıdırlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah rızasını kazanmak için başkalarına harcarlar''.⁸⁰Müellif, bu ayette geçen "Gayb"sözcüğünü tefsir ederken şöyle diyor: Onlara görünmeyen, Cennet, Cehennem, Sırat, Mizan, diriliş ve hesap gibi şeylere inanırlar.⁸¹

2. Örnek: Bakara suresi'nde, رَوَا سَتَكْبُ أَبِي إِبْلِيسَ إِلَّا فَسَجَدُوا لِأَدَمَ ۖ اسْجُدُوا لِلْمَلَكَةِ قُلْنَا وَإِذْ 'Sonra meleklere "Haydi Adem'in önünde secde edin" dediğimizde İblis dışında hepsi yere kapandı. O ise, reddetti bunu, kibrine yediremedi ve hakkı görmezlikten gelerek inkârcılardan oldu."⁸²Müellif bu ayetin sonundaki "kâfirlerden oldu" kısmını tefsir ederken şöyle diyor:" Allahın emrine karşı gelmesi sebebiyle kâfirlerden oldu. Veya kâfirlerden olduğu, Allahın ilminde vardı."⁸³

3.Örnek: Nebe suresi'nde, فِيهَا لَأَبِثِينَ 'Onlar orada çağlar boyu kalacaklar.'⁸⁴Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor;"akaben"nihayeti olmayan bir zaman, kafirler oradan ebediyen çıkamayacaklar.⁸⁵

4. Örnek: Kadir suresi'nde Biz O' Kur'an'ı Kadir Gecesi'nde indirdik.⁸⁶ Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: Yani biz Kur'an'ı bir anda levh-i mahfuzdan dünya semasına indirdik. Oradan da bölümler halinde indirdik. لَيْلَةٍ فِي مَا أَدْرِيكَ وَمَا 'Hükümün verildiği gecede veya kıymet ve şeref sahibi olan bir gecede.'⁸⁷Müellif, bu ayetin tefsirinde de: "Bu, O'gecenin şanını tazim içindir."⁸⁸ 'Kadir gecesi bin aydan daha

⁸⁰ Bakara.2/3

⁸¹ Muhammed mer, Fahr'üd-Din, b.Ö Er-Razi, Mefatih'ül-Gayb, Beyrut, 1990,c. 1,s. 26; Hulasatü'Tefasir, v, b, 2.

⁸² Bakara 2/34.

⁸³ Er-Razi, c. 1, s. 217,218; Hulasatü't-Tefasir, v. b, 4.

⁸⁴ Nebe 78/23.

⁸⁵ Er-Razi, c. 16, s. 13; Hulasatü't-Tefasir, v. b, 196.

⁸⁶ Kadir, 97/1.

⁸⁷ Er-Razi, c. 16, s. 28; Hulasat'üt-Tefasir, v. b, 202.

⁸⁸ Er-Razi, c. 16, s. 30; Hulasat'üt-Tefasir, v. b, 202.

hayırlıdır.’’⁸⁹yani bu gecede yapılan ibadetin, içinde Kadir Gecesi’nin olmadığı bin aydan daha hayırlıdır.⁹⁰

Örnek: Tarık suresi’nde; *لَقَادِرٌ رَّجِعُهُ عَلَىٰ أَنَّهُ* O insanı yoktan var eden, onu yeniden hayata döndürmeye de gücü yeter.⁹¹ Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor:’’ Allah, ölümden sonra insanı hayata döndürmeye kadirdir.’’⁹², *ثُبِّلَىٰ يَوْمَ* □□□□□□□□□□□□□□□□’Elbette O gün bütün gizli şeyler ortaya serilir.’’⁹³

Müellif bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: O’günde sır olarak saklanan amel ve düşünceler açığa çıkar.⁹⁴ Örnek: Âdiyat suresi’nde; *صُبْحًا فَأَلْمُغِيرَاتِ*’’sabah vaktinde düşmana baskın yapanlara’’⁹⁵Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor:’’ O’ atlar ki düşmana sabah vaktinde hücum ederler.’’⁹⁶ *نَفَعًا بِهِ فَاتَّرَنَ* ve böylece tozu dumana katanlara’’⁹⁷bu ayetin tefsirinde ise şöyle diyor: Atların, bu hücumu ile ortalık toz duman oluyor veya atların sabah vaktindeki hücumuyla, kadınların ağlama sesleri yükseliyor.’’⁹⁸ *جَمْعًا بِهِ فَوَسَطْنَ*’’ Derken düşman topluluğunun ortasına dalanlara andolsun ki’’⁹⁹

Müellif, bu ayetin tefsirinde de şöyle diyor. Buradaki zamirin merciine göre üç mana verilebilir: Birincisi; Atlar, O, baskınla düşman topluluğunun ortasına girerler. İkincisi; Atlar, kaldırdıkları o toz duman sebebiyle düşman topluluğunun ortasına girerler. Üçüncüsü; Atlar, meydana getirdikleri o toz dumanla düşman topluluğunun ortasına girerler.¹⁰⁰ Ragıp el-İsfahani’nın, *el-Müfredat fi-Garib’ül-Kur’ân* eserinden yapılan nakiller.

Müellif, mukaddimesinin başında tefsirini yazarken istifade edeceğini söylediği üç eserden biridir. Eş-Şehri’nin mukaddimesinde üçüncü sırada zikrettiği bu kaynak,

---

⁸⁹ Kadir, 97/3.

⁹⁰ Er-Razi, c. 16, s. 30; *Hulasatü’t-Tefasir*, v. b, 202.

⁹¹ Târik, 86/8

⁹² Er-Razi, c. 16, s. 119; *Hulasatü’t-Tefasir*, v. a, 199.

⁹³ Târik, 86/9

⁹⁴ Er-Razi, c. 16, s, 119; *Hulasatü’t-Tefasir*, v. a, 199.

⁹⁵ Adiyat, 100 / 3.

⁹⁶ Er-Razi, c. 16, s. 62; *Hulasatü’t-Tefasir*, v. a, 203.

⁹⁷ Adiyat, 100/4.

⁹⁸ *Er-Razi, c. 16, s. 63;Hulasatü’t-Tefasir, v. a, 203*

⁹⁹ Adiyat, 100/4.

¹⁰⁰ Er-Razi, c. 16, s. 63;*Hulasatü’t-Tefasir, v. a, 203*

müellifin istifade anlamında en az başvurduğu kaynaktır. Şimdi bu kaynaktan nakledildiği tespit ettiğimizi birkaç örnekle verelim;

Örnek: Mülk suresi'nde, طِبَاقًا سَمَوَاتٍ سَعَّ خَلْقَ الَّذِي 'Yedi göğü birbiriyle tam bir uyum içinde yaratan O, ne yücedir''¹⁰¹ Müellif bu ayetin tefsirinde şöyle diyor:'' O'gökleri tabaka halinde birbirlerinin üzerinde (yaratmıştır).''¹⁰²

Örnek; Mülk suresi'nin başka bir ayetinde, لَأَصْحَابِ فَسْحًا قِطْعًا ''Cehennem ehline helak olsun''¹⁰³ Onlar Allah'ın rahmetinden uzaktırlar. Diye tefsir etmektedir.¹⁰⁴

Örnek; Ali İmran suresi'nde وَيَمْحَقْ آمَنُوا الَّذِينَ اللَّهُ وَلِيْمُخَصَّنَ "ve aynı zamanda Allah iman edenleri, her türlü boş ve yararsız şeylerden arındırmak ve gerçekleri örtbas edenleri yok etmek ister."''¹⁰⁵ Müellif şöyle diyor;(Allah) iman edenleri kendilerine isabet ettiği bir takım musibetlerle arındırmak, kâfirleri de helak etmek ister.¹⁰⁶

2. BÖLÜM: EŞ ŞEHİRİNİN RİVAYET TEFSİRİNDEKİ YERİ

Müellif'in eserini rivayet tefsirindeki yerini incelemeden önce Rivayet Tefsiri ile ilgili kısa bir açıklamanın faydalı olacağı kanaatindeyim: Âlimler, konusu Kur'an olan tefsir ilmini iki temel kısma ayırmışlar: Rivayet ve Dirayet tefsiri. Rivayet Tefsiri: Nakli ve me'sur tefsir kısmıdır. Bu tefsirde daha çok ayetlerin nakli kaynaklara göre tefsir edilmiştir. Bu tefsir çeşidinin kaynaklarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

---

¹⁰¹ Mülk, 67/3.

Ragıp el-İsfehani, *el-Müfredat fi-Garib'ül- Kuran*, Beyrut, Daru'l- Mâarif, 2010, s. 304; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 187.

¹⁰³ Mülk, 67/ 11.

¹⁰⁴ el-İsfehani, 232; *Hulasat'üt-Tefasir*, v. a, 187.

¹⁰⁵ Alı İmran, 3 / 41.

¹⁰⁶ el-İsfehani, 466; *Hulasat'üt-Tefasir*, v. b, 28.

Kur'ân, birincil kaynak olarak kabul edilir. Peygamberin Sünneti, Kur'an ayetlerini anlamada ikinci kaynak, Sahabenin sözleriyle ayetleri tefsir etmek üçüncü kaynak kabul edilmiştir. Bir kısım âlimler Tabiin sözleriyle yapılan tefsiri de bir kaynak olarak kabul etmişlerdir. Rivayet tefsiriyle ilgili bu kısa açıklamadan sonra, Müellif'in eserini Rivayet tefsiri yönüyle incelemeye başlayalım:

2.1. Kur'ân'ın Kurân ile Tefsiri

Kur'ân'ı Kerim'in bir kısım ayetlerinin bir kısmını tefsir etmesi, muhakkak en makbul ve bağlayıcı olan tefsir çeşididir. Çünkü Kur'ân, İcaz (kısa), İtnab (ayrıntılı), İcmal (genel), Tebyin (açıklayıcı), İtlak (mutlak), Takyit (kayıtlı), Umum (kapsayıcı), Husus (özel) gibi ayetlere haizdir. Bir yerde icaz olarak zikredilen bir konu başka bir yerde itnab (ayrıntılı) olarak zikredilir. Bu nedenle tefsirle ilgili çalışma yapmak isteyen birinin öncelikle Kur'an'ın aynı konudaki başka bir ayetin varlığını araştırıp ona göre karar vermesi gerekir. Eş-Şehri, tefsirinde fazla olmamakla beraber bazı ayetleri bu metotla tefsir eder. Bunu birkaç örnekle verelim:

عَاهَدْتُمْ إِذَا اللَّهُ بِعَهْدٍ وَأَوْفُوا *Ve sözleşme yaptığınızda Allah'ın sözleşmesini yerine getirin*''.¹⁰⁷ Eş-Şehri ayette geçen''ahd''sözcüğünün izahı sadedinde şöyle diyor: Buradaki sözleşme peygamberle yapılan ''Biat'' manasındadır, bunu da şu ayetle tefsir ediyor: *اللَّهُ يُبَايِعُونَ إِيَّاكُمْ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ الَّذِينَ يَدْعُونَكَ إِلَى الْبَيْتِ* *(Ey Peygamber!)*'' Sana bağlılıklarını bildirenler, Allah'a olan bağlılıklarını göstermiş olurlar...''¹⁰⁸

مَدَّ الرَّحْمَنُ لَهُ فَلْيَمْدُدْ الضَّلَالَةَ فِي كَانٍ مَنْ قُلْ *De ki, kim sapıklık içindeyse, sınırsız rahmet sahibi olan Rahman, ona mühlet versin ne çıkar*''.¹⁰⁹ Bu ayeti, Fatır suresi'ndeki *أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا نَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن يَتَذَكَّرْ مَا نَعْمَرُكُمْ* *Size düşünmek isteyen herkesin düşünebileceği kadar uzun bir ömür vermedik mi?*''.¹¹⁰ ve Ali İmran suresi'ndeki, ayetlerle tefsir eder: *الَّذِينَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهِينٌ عَذَابٌ وَلَهُمْ إِيَّاكُمْ لِيُزَادُوا لَهُمْ نُصْرًا إِنَّكُمْ كَفَرُوا* *O kâfirler, kendilerine*

¹⁰⁷En-Nahl, 16 / 91.

¹⁰⁸ Fetih, 48 / 10.

¹⁰⁹ Meryem, 19 / 74.

¹¹⁰ Fatır, 35 / 37.

zaman ve imkân vermemizi kendilerinin iyiliğinedir diye sanmasınlar. Onlara fırsat vermemiz, ancak günahlarını artırmaları içindir. Onları utanç verici bir azap beklemektedir¹¹¹.

وَجَعَلَ بُرُوجَ السَّمَاءِ فِي جَعَلِ الَّذِي تَبَارَكَ
ışık saçan güneş ve aydınlatan ayı yaratan Allah, yücelerin yücesidir.”¹¹²Müellif, ayetteki “sirac” sözcüğünü, Güneş olarak tefsir eder, delil olarak şu ayeti getirir: وَجَعَلَ
güneşi de ışık saçan bir lamba yapmıştır”¹¹³

وَهُوَ
ibret almak isteyen, yahut şükredip ibadet etmeyi dileyen kimseler için, geceyi ve
gündüzü birbiri ardınca gönderen O’dur.”¹¹⁴Bu ayette geçen “Hilfet” sözcüğünü gece
ile gündüzün birbirini takip etmesi manasında olduğunu buna delil olarak şu ayeti
zikreder: وَالنَّهَارِ اللَّيْلِ وَالاخْتِلَافِ...gece ile gündüzün birbirini takip edişinde...”¹¹⁵

وَفِي الَّذِي اِبْرَاهِيمَ
yazılı olan şu gerçekler: Müellif “veffa” sözcüğünü yerine üstlendiği şeyi yerine
getirmek ve tamamlamak manasında olduğunu buna şahit olarak da şu ayeti
göstermektedir: وَاذِ ابْنِ اِبْرَاهِيمَ اِذْ قَالَ لِرَبِّهِ اِنِّي اَبْتَلِيكَ وَاجْعَلْ لِي
ki; Rabbi İbrahim’i buyruklarıyla sınıdığında, İbrahim de bunları yerine getirdiğinde
O’na: “Seni insanlara önder yapacağım” demişti.¹¹⁶

لِ قَادِرُونَ بِهِ زَهَابٌ عَلِيٍّ وَاَنَا الْاَرْضُ فِي بَدْرِ قَدْرِ فَاَسْكِنَاهُ مَاءَ السَّمَاءِ مِنْ اَنْزَلْنَا
“Şüphesiz biz onu kurutup giderme gücüne de sahibiz”¹¹⁷. Müellif, ayetteki, “zehab”
“مَعِينٍ بِمَاءٍ يَأْتِيكُمْ فَمَنْ غَوَّرًا مَاؤُكُمْ اَصْبَحَ اِنْ اَرَايْتُمْ قُلُوبًا”
De ki: “Yeraltı ve yer üstündeki tüm sularınız büsbütün çekilip batıp gitse, artık
Allah’tan başka size kim su getirebilirdi”¹¹⁸.” sözcüğüyle tefsir ederek, suyun
çekilip gitmesi olarak açıklamaktadır.

¹¹¹ Alı İmran, 3 / 178.

¹¹² Furkan, 25 / 61.

¹¹³ Nuh, 71 / 16.

¹¹⁴ Furkan, 25 / 62.

¹¹⁵ Bakara, 2 / 164.

¹¹⁶ Bakara, 2 / 24.

¹¹⁷ M’üminun, 23 / 18.

¹¹⁸ Mülk, 67 / 30.

2.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri

Rivayet Tefsiri'nin ikinci önemli kaynağı kuşkusuz, Sünnet'tir. Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v.), onu en iyi anlıyor, ilahi vahyin muradını en iyi şekilde biliyordu. Bu nedenle ayetlerin nüzulünden sonra bütün gözler O'na bakar, bütün kulaklar pür dikkat O'nu dinlerdi. Kur'an'ın umumunu (kapsayıcı) hususunu, (özelini) mutlakını, (kayıtsız) mukayyedini (kayıtlı) gibi hususları, söz ve davranışlarıyla beyan ediyordu. ‘ ‘ Sana da zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar’’¹¹⁹.Kur'ân'daki sünnetin yerini ifade eden bu ve buna benzer ayetler, Kur'ân'ın anlaşılması için sünnetin önemini ortaya koyuyor.¹²⁰Bu bağlamda sünnet, Kur'ân-ı Kerim'i iki şekilde tefsir ediyor:

2.2.1. Kuran'ın Mücmelini Beyan Etmesi

Ayetlerde geçen emir kipleri çoğunlukla ilgili hükmü icmali ifade ederken, sünnet ile beyana kavuşmuştur. *Namazı kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle rükû edin*¹²¹.Ayeti namaz ile zekât'ın farz olduğunu icmali ifade etmektedir. Namaz'ın kaç rekât ve nasıl kılınacağı, zekât'ın da hangi mallardan ve hangi miktarlarda verileceği ise sünnetle beyan edilmiştir. Keza oruç ve haccın farz olması ayetlerle icmali olarak farz olmuş, ‘ ‘ Ey iman edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, oruç size de farz kılındı. Umulur ki sakınırsınız.¹²²’ (hacca) gidebilecek durumda olanlara Allah'ın evini ziyaret etmeleri farzdır¹²³.’’Kur'an'da geçen bu ve bunlara benzer icmali hüküm ifade eden ayetler peygamber (s.a.v.) tarafından sözlü veya fiili sünnetiyle tafsilatlı olarak beyan edilmiştir. Bu da Kur'an'ın tefsiri olarak kabul edilmiştir¹²⁴. Böylece hicri II. asırda başlayan tefsir hareketine de ikinci kaynak olarak başvurulmuştur. Özellikle Rivayet Tefsiri olarak bilinen tefsir kısmında, ayeti ayetle tefsirden sonra, ayetlerin sünnetle tefsir edilmesine sıklıkla başvurulmuştur.

---

¹¹⁹ En-Nahl, 16 / 44.

¹²⁰ Ez-Zehebi, c. 1, s. 38-39.

¹²¹ Bakara, 2 / 43.

¹²² Bakara, 2 / 183.

¹²³ Mülk, 67 / 30.

¹²⁴ Ez-Zehebi, c. 1, s. 39.

2.2.2. Kur'an'ın Nassında Olmayan Bir Hükmü Vâz Etmek

Kur'ân'ın açıkça hüküm ifade etmediği bir konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir hüküm ortaya koyması, örneğin: Kadının teyzesi veya halasıyla birlikte nikâhlanmasının haram olduğunu, fitır sadakası ve ninenin mirası gibi konular, bu kabildendir.¹²⁵

Müellif, tefsirinin birçok yerinde ayetleri sünnet ile tefsir eder, genel olarak hadiste böyle gelmiştir diyerek hadisin metnini zikreder. Tefsir mahiyetinde olan hadislerinin senedini ve sıhhat durumunu beyan etmez. Çok nadir olarak kaynağını ve ilk ravisini zikreder. Şimdi bunları örnekleriyle verelim.

2.2.3. Hadisin Sadece Metnini Zikretmesi

Eş-Şehri verdiği tefsire delil olarak zikrettiği hadisleri çoğunlukla ne senedi ne de kaynağını belirtir, dolayısıyla hadisin sıhhati ilk bakışta anlaşılmıyor, sadece hadiste böyle gelmiş diyerek metni vermektedir. Bu da tefsirinin veciz olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Şimdi maddeler halinde birkaç örnek verelim;

1- وَأَقْتَرَبْ وَاسْجُدْ-1¹²⁶''*namaz kılmak* suretiyle secdeye kapan ve Allah'a yaklaş.¹²⁶'' Müellif bu ayetin tefsirinde, Rabbine secdeye var ve secdeyle Rabbine yaklaş. Diyerek tefsir eder, sonrasında buna delil olarak şu hadisi getirir;''Kulun Rabbine en yakın olduğu an, secdeye kapandığı andır burada çokça dua ediniz.¹²⁷''

إِلْمُطَفِّينَ وَيْلٌ¹²⁸''*Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline!*''¹²⁸ Müellif ''veyl''şiddetli azap veya cehennemde bir vadinin adıdır.''Mutaffifin''tatfif''masdarından türetilmiş, ölçü ve tartıyı eksik tartmak demektir. Rivayet edilir ki Medine ehli bu ölçü ve tartıda en kötülerden idiler.

Bu ayetin nüzulüyle düzeldiler. Müellif, bunun tefsiri sadedinde İ.Abbas'tan rivayet edilen şu hadisi zikreder;''Beş şey beş şeye sebebiyet vermektedir. Bir topluluk verdikleri sözü bozdukları anda Allah mutlaka düşmanlarını onlara musallat eder. Allah'ın hükmünden uzaklaştıkları anda, onlarda yoksulluk yayılır. Fuhuş ortaya

¹²⁵ Ez-Zehebi, c. 1, s. 40.

¹²⁶ Alak 19.

Muhammed Reuf el-Menavi, Müslim, Ebu Davud, Nessai, *Feyz'ül-Kadir, Şerh'ül-Cami'üs-Sağir*, Beyrut, Dar'ul-Kütüb, 2009, c. 2, s. 87; *Hulasat'üt-Tefasir*, v. b, 202.

¹²⁸ Mutaffifin, 1.

çıktığı anda, onlarda ölüm yayılır. Ölçü ve tartıyı eksilttikleri anda kılığa tutulurlar. Zekâtı vermedikleri anda yağmurdan mahrum kalırlar.¹²⁹

3- لَعَلَّكُمْ كُمْبِعُطُ وَالْبَغْيُ وَالْمُنْكَرُ الْفَحْشَاءِ عَنِ وَيُنْهَى الْقُرْبَى ذِي وَإِيْتَائِي وَالْإِحْسَانَ بِالْعَدْلِ يَاْمُرُ اللهُ إِنَّ-
”Şüphe yok ki, Allah adaleti ve iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emredip, çirkin olan kötü görünen şeylerle, haksızlığı ve taşkınlığı yasaklıyor ve size böylece düşünesiniz diye öğüt veriyor.”¹³⁰ Müellif, bu ayetteki;”İhsan’ı” tefsir ederken şöyle diyor; Farzları yerine getirmekle ve şu hadis ile tefsir eder;”Allah’ı görür gibi ibadet etmendir.” Bu hadis, Cibril Hadisi olarak bilinen Ömer b. Hattab’ın rivayet ettiği, uzun bir hadistir. İlgili bölümde; Cebrail peygamber (s.a.v.)’e soruyor;” İhsan nedir? Peygamber; (s.a.v.) ihsan, Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmendir”¹³¹.

2.2.4. Hadisin Sadece Kaynağını Zikretmesi

Eş-Şehri tefsirinde nadiren hadisin son kaynağını zikrediyor. Bu, dört yerde geçer, şimdi bunları maddeler halinde verelim:

”Kâbe’yi نَالْعَالَمِي عَنِ عَنِى اللهُ فَإِنَّ كَفَرَ وَمَنْ سَبِيلاً إِلَيْهِ اسْتَطَاعَ مِنَ الْبَيْتِ حِجُّ النَّاسِ عَلَى وَرَهِ-
haccetmek, gücü yeten tüm insanların yerine getirmek zorunda oldukları bir görevdir”¹³² Müellif, bu ayette geçen اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً ”yol bulabilen” tefsiri sırasında; peygamber (s.a.v.)’yiyecek ve binek ile tefsir etmiştir.” Hâkim. Diyor. Bu hadisin tamamı şöyledir; ’bir sahabe ya Rasulullah sebil ne demektir? Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki yiyecek ve binektir.”¹³³

”Ve gerçek şu ki: Biz sık sık tekrarlanan ayetlerden oluşan, yedili bir sûre olan Fatiha’yı ve pek büyük Kur’ân’ı sana verdik.”¹³⁴ Müellif, ”sebên min-el mesani” peygamber (s.a.v.)” Bu Fatiha’dır.” diye buyurmuştur. Buhari ve Müslim.

¹²⁹ Menavi, c. 3, s. 60; *Hulasat’üt-Tefasir*, v. b, 198.

¹³⁰ En-Nahl, 16/90.

¹³¹ Mansur, *et-Tac’ü l-Cami’u- Lil-Usul*, Buhari, Müslim, E.Davud, Tirmizi, Nessai, İ. Mace, c. 1, s. 24; *Hulasatü’t-Tefasir*, v. a, 97.

¹³² Alı İmran, 3/97.

¹³³ Mansur, *et-Tac’ü l-Cami’u- Lil-Usul*, Hâkim, c. 2, s. 108; *Hulasat’üt-Tefasir*, v. a, 25.

¹³⁴ Hicr, 15/87.

anlamak için arap âdetini bilmek lazımdır. Yine nüzul sebepleri Kur'an'ı anlamak için çok önemli bir yer tutar. İ.Dakik el-îd; Nüzul sebeplerini bilmek, Kur'an'ı anlamının güçlü bir yoludur.¹⁴³Güçlü anlama kabiliyeti ve geniş idrak, Kur'an'ın inceliklerini istinbat etmek için gereklidir. Bu da Allah'ın bir fazlıdır istediğine verir. Bütün sahabeler bu ilahi feyizden pay almakla beraber, içlerinden bu feyze fazlasıyla mazhar olanlar vardı. İbni. Abbas,(ö,68/687-688) bunlardan biridir.

Peygamber'in 'Allah'ım onu dine bilgili kıl ve ona tenvili öğret.' Duasının bereketiyle temayüz etmiştir¹⁴⁴. Sahabelerin yaptıkları tefsir ya Peygamberimizden işitmek suretiyle veya bu üstün meziyetlerle kendileri içtihat etmişlerdir. Bu içtihat esnasında ihtilafa düştükleri olmuş, fakat bu olumsuz bir ihtilaf şeklinde değil, temel çerçeve dâhilinde, değişik bakış açılarıyla muhtemel manaları ortaya koymuşlardır.¹⁴⁵ Eş-Şehri' tefsirinde sahabe kavlinde on yerde nakil yapmaktadır, bunlarında sekiz'i, İ. Abbas'tan ikisi de Hz. Ali'den(ö,40/660) nakil yapıyor. Şimdi bunları birkaç örnekle görelim:

Müellif, dört bir cihetten diye tefsir ettikten sonra, bunun mecazi olduğunu, sahabe kavlinde nakil yaparak şöyle diyor: İ. Abbas'tan rivayet ediliyor; 'min beyni شَاكِرِينَ أَكْثَرَهُمْ تَجِدُ وَلَا شَمَائِلَهُمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ خَلْفِهِمْ وَمِنْ أَيْدِيهِمْ بَيْنَ مَنْ لَا تَبَيَّنَتْهُمْ ثُمَّ *Bunun üzerine İblis: "Mademki benim yoldan çıkıp hataya düşmeme ve sapmama izin verdin, ben de gidip senin dosdoğru yolunun üzerinde, onlar için pusu kurup oturacağım."*¹⁴⁶eydihim'' Ahiret yönünden.'' ve min helfihim'' Dünya yönünden.'' ve ân eymanihim ve ân şemailihim'' iyilik ve kötülükleri yönünden''¹⁴⁷

Müellif, Kehf suresindeki ayetin bu bölümüyle ilgili şöyle diyor; *لَا يَعْلَمُهُمْ مَا* □□□□□□''zaten çok az kimse, onlar hakkında kayda değer bir şeyler bilmektedir''¹⁴⁸Müminlerden az bir kısmı bunu biliyorlar. Diye tefsir ettikten sonra, sahabe kavlini naklediyor: İ. Abbas'tan rivayet ediliyor: Ben bu az olanların içerisindeyim. Onların yedi kişi idiler, sekizincisi köpekleriydi.¹⁴⁹

¹⁴³ Ez-Zehebi, c. 1, s. 41.

¹⁴⁴ Ez-Zehebi, c. 1, s. 41.

¹⁴⁵ Hikmet Akdemir, *Muhammed İ. Bedrüddin, el-Münşi ve Tefsirdeki Metodu*, Şanlıurfa, H, Ü, V, Yayınları, 2001, s. 55.

¹⁴⁶ Araf, 7/16.

¹⁴⁷ *Tenvir 'ül-Mikyas*, c. 2, s. 530.

¹⁴⁸ Kehf, 18/22.

¹⁴⁹ *Tenvir 'ül-Mikyas*, c. 1, s. 99.

ذِي آلِ اللَّهِ مَالٍ مِنْ وَأَتَوْهُمْ خَيْرًا فِيهِمْ عَلِمْتُمْ إِنْ فَكَاتِبُوهُمْ أَيْمَانُكُمْ مَلَكَتْ مِمَّا الْكِتَابَ يَبْتَغُونَ وَالَّذِينَ
sahip bulunduğunuz köle ve cariyelerden serbestliği satın almak isteyenlerin, kendilerinde iyi niyet görüyorsanız, onlarla sözleşme yapıp yazışın. Allah'ın size verdiği maldan onlara vererek, onların hürriyete kavuşmalarına, ilk önce siz destek olun.¹⁵⁰ Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: سِزDEN MUKATEBET'İ (serbestliği) talep edenlere كُؤLE VE CARIYELERDEN فَكَاتِبُوهُمْ مَلَكَتْ مِمَّا الْكِتَابَ SİZDEN MUKATEBET MALINI ÖDEMELERİ İÇİN ÇALIŞABİLECEKLERİNE KANAAT EDİYORSANIZ. ONLARLA MUKATEBET AKDİ (SERBESTLİK) YAPINIZ.

Mesela her ay bin ödemek suretiyle iki ay vadeyle seninle iki bin karşılığında mukatebet akdi yapıyorum, bunu ödersen hürsün. O'da derki kabul ettim. مَالٍ مِنْ وَأَتَوْهُمْ bu öncekiler gibi köle sahiplerine emirdir,yani kendi mallarından bir kısmını onlara vermelerini,yani kitabet malından üzerinde anlaşma sağlanmış meblağda indirim gitmeleri emrediliyor.Bu emir,cumhura göre vaciplik ifade ediyor. İ.Abbas'tan, üçte bir indirim yapılmalı,diye rivayet edilir.¹⁵¹

حُسْرَ لَفِي الْإِنْسَانَ إِنْ Allah'ın gösterdiği yolda yürümeyen insan mutlaka ziyandadır.¹⁵² Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor:” İnsanlar yaptıkları işlerde ve geçirdikleri ömürde ziyandadırlar.”El-İnsan” kelimesindeki el”takısı cins ifade eder.”yani insan”ın mahiyetini ifade ediyor.Husr”sözcüğünün nekre olması tâzim içindir.İ.Abbas'a göre ise insandan murad kafir olandır.Buna göre buradaki istisna “’istisna’ı munkatî”dır.¹⁵³

زَاتِنَ ÇOK AZ KİMSE, ONLAR HAKKINDA KAYDA DEĞER BİR ŞEYLER BİLMEKTEDİR.¹⁵⁴ Müellif, bu ayetin tefsirinde, müminlerden çok az kişi bilgi sahibidirler, dedikten sonra Hz. Ali'den şu rivayeti zikreder:”Ashab'ı Kehf yedi kişiydiler, sekizincisi, köpekleriydi. İsimleri şunlardır; Yemliha, Mekşelina, Meslina, Merfuş, Debernuş, Şazenus, Kefesteteyus, köpeklerinin ismi ise Kitmir'dır. Yaşadıkları şehrin adı Afsus yani Tersus'tur.¹⁵⁵ فِيهِمْ عَلِمْتُمْ إِنْ فَكَاتِبُوهُمْ kendilerinde iyi niyet görüyorsanız, onlarla sözleşme yapıp yazışın.¹⁵⁶Müellif, mukatebet akdi ile

¹⁵⁰ Nur, 24/33.

¹⁵¹ Tenvir 'ül-Mikyas, c. 1, s. 394.

¹⁵² Âsr, 103/2.

¹⁵³ Tenvir 'ül-Mikyas, c. 2, s.595; Hulasatü't-Tefasir, v. a, 203.

¹⁵⁴ Kehf, 18/22.

¹⁵⁵ Beydavi, c. 1, s. 99.

¹⁵⁶ Nur, 24/33.

tespit edilen miktarda indirime gidilmesine emredilmiştir diyor. Buna dair Hz. Ali'den şunu naklediyor; meblağın dörtte biri indirilir.¹⁵⁷

2.4. Kur'an'ın Tabiîn Sözüyle Tefsiri

Kur'an Tefsiri tabiîn döneminden itibaren ikinci merhaleye geçmiştir. Sahabilere öğrenci olan tabiînler, birçok malumatlarını onlardan almışlardır. Tefsir alanında meşhur olan sahabiler olduğu gibi, tabiînlerden de bu alanda şöhret olmuş olanları vardı. Bu dönemdeki tefsirciler, Allah'ın kitabını anlamada öncelikle yine kitaba başvurmuşlar, sonrasında sahabilerin Peygamber'den rivayet ettikleri hadislere, sonrasında da sahabilerin görüşlerine başvurmuşlar, bütün bunlardan sonra kendi içtihatlarına göre Kur'an'ı tefsir etmişlerdir. Tabiînlerden bu yolla bize birçok görüş ulaşmıştır.¹⁵⁸ Malum olduğu üzere, tabiîn döneminde İslam devletinin sınırları çok genişlemiş ve birçok yabancı kültüre mensup insanlar İslamiyet dairesine girmişlerdir. Bu dönemde araplar siyasetle uğraştıkları için, ilimle arap olmayan ve Mevali adı verilen kişiler meşgul olmaya başlamışlardır. Bunlar müslüman olduklarında, eski din ve kültürlerden bazı kırıntıları da beraber getirdiklerinden, İslamiyeti farklı şekilde anlayıp yorumlamışlar ve böylece tefsir ilminde değişik bazı hareketler ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹Eş-Şehri tefsirinde tabiîn kavline yer vermektedir. Fakat bu sadece üç yerle sınırlı kalmıştır. Müellif, şu tabiînlerden nakil yapmaktadır; E.Hanife(h:80-150)

لِئْتَمِنُوا ذَلِكَ سَكِينًا سَيِّئِينَ فَاطْعَامٍ يَسْتَطِيعُ لَمْ فَمَنْ يَتَمَّاسًا أَنْ قَبْلَ مِنْ مُتَّابِعِينَ شَهْرَيْنِ فَصِيَامٍ يَجِدُ لَمْ فَمَنْ
'Buna da gücü yetmeyen kimse, altmış yoksulu doyuracaktır. Bu Allah'a ve elçisine inancınızı ispat etmeniz için gereklidir. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Allah'tan gelen gerçekleri örtbas etmek suretiyle inkâr edenlere, şiddetli bir azap var.'¹⁶⁰Müellif, bu ayetin tefsirinde Ebu Hanife'den şunu naklediyor: "Cinsi münasebetten önce her fakir'e yarım "Sââ" yani iki avuç miktarı buğday veya diğer gıda maddelerinde dört avuç miktarı verilir. 'Ayetin bu bölümünde temastan önce kaydı olmasa da, önceki bölümde var olan مِنْ مُتَّابِعِينَ شَهْرَيْنِ فَصِيَامٍ يَجِدُ لَمْ فَمَنْ يَتَمَّاسًا أَنْ قَبْلَ mukayyed'e hamledilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁷ Beydavi, c. 2, s. 123.

¹⁵⁸ Ez-Zehebi, c. 1, s. 69.

¹⁵⁹ Akdemir, s. 60.

¹⁶⁰ Mücadele, 58/4.

¹⁶¹ Abdu'l-Vahhab Hallaf, *ilm'u-Usulu'l-Fıkıh*, 1956, s. 157.

Allah, kasıtsız غَفُورٌ وَاللَّهُ قَلْبُكُمْ كَسَبَتْ بِمَا يُؤَاخِذُكُمْ وَلَكِنْ أَيْمَانِكُمْ فِي بِاللَّعْوِ اللَّهُ يُؤَاخِذُكُمْ لَا düşünmeden yapmış olduğunuz alışkanlık halindeki yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz, ama kalplerinizin kuvvetli eğilim ve arzularından sorumlu tutacaktır. Allah çok affedici ve yumuşak davranandır.¹⁶² Müellif bu ayetin tefsiri sırasında şöyle diyor; boş ve geçersiz yeminlerden dolayı, Allah, sizleri azap etmez. Arapların sözlerini pekiştirmek için “evet vallahi” dedikleri gibi. كَسَبَتْ بِمَا يُؤَاخِذُكُمْ وَلَكِنْ غَفُورٌ وَاللَّهُ قَلْبُكُمْ Ama kalplerinizin kuvvetli eğilim ve arzuların-dan sorumlu tutacaktır. Ebu Hanife diyor ki, yemin’i lağıv yanlış olan zannına binaen yapılan yemindir. Yani Allah, hatalı olarak yaptığımız yeminlerinizden dolayı sizi cezalandırmaz, fakat bilerek yalan yere yaptığınız yeminlerden dolayı cezalandırır.¹⁶³

2.5. Kur’ân’ın Nüzul Sebepleri ile Tefsiri

İlahi vahyin son perdesi olan Kur’an’ın inceliklerini anlamak ve kendisinden neyin murat edildiğini tespit etmek için nüzul sebepleri büyük önem taşır. Bundan dolayı müfessirlerin kahir ekseriyeti özellikle de Rivayet Tefsirin müellifleri nüzul sebeplerini dile getirmiş ondan hareketle bir bakış açısını ortaya koymuşlardır. Çünkü ayetlerin iyi ve doğru tefsir edilebilmesi için bilinmesi gereken hususlardan biri de, ayetlerin ne zaman nerede ve hangi nedenlerden dolayı nazil olduğudur. Nüzul sebeplerinin varlığı Kur’an’ın hangi çerçevede ele alınması gerektiğe yardımcı olur. Nüzul sebeplerine vakıf olan sahabiler bile bu konuda ihtilafa düşmüşler. Çünkü sahabelerin tümü aynı ölçüde bu sebeplere vakıf değillerdi. Kur’an tefsirinde önemli bir yeri olan meşhur sahabe Abdullah İbni Mesûd, “Allah’a yemin ederim ki Kitap’ta nazil olan ayetlerin kim için ve nerede nâzil olduklarını en iyi ben bilirim.” diyerek nüzul sebeplerinin ehemmiyetine işaret etmektedir.¹⁶⁴ Eş-Şehri tefsirinde bir çok nüzul sebebine yer verir. Konunun ehemmiyetine binaen, bu sayı yüz kadardır. Genelde bir ayetin birkaç sebebi varsa da içlerinde en racih olan bir tanesini zikretmekle yetinir.

Müellif, nüzul sebepleri zikretmeden evvel, bu ayet şu şahıs hakkında ve şu sebeple nazil olmuş diyerek ifade eder. Şimdi değişik başlıklar altında nüzul

---

¹⁶²Bakara, 2/225.

¹⁶³Abdullah b.Mahmud, El-Musili el-Hanefi, *el-İhtiyar Li-Tali'l-Muhtar*, İstanbul, Çağrı yayınları, 1980, c. 4, s. 46.

¹⁶⁴ Akdemir s. 67.

sebeplerinin işlendiği bölümleri maddeler halinde örnek olarak verelim: Eş-Şehri, tefsirinde nüzul sebeplerini üç değişik tarzda zikreder: Birincisi, ayetin hakkında nazil olduğu kişiyi zikrederek bu ayet şu kişi hakkında nazil olmuştur, diyerek nüzule sebep olan konuya değinmiyor. İkincisi, ayetin nüzulüne sebep olan olaydan kısa bir bölüm zikrederek nüzul sebebinin bu olay olduğunu söylüyor, olayın tamamı değil, sadece olaydan bir kesit veriyor. Üçüncüsü, nüzul sebebinin tamamını zikrederek ayetin bu olay sebebiyle nazil olduğunu söylüyor ve konunun tamamını veriyor. Şimdi Müellifin dile getirdiği bu üç ifade tarzından birincisinden başlayarak örnekler verelim:

وَأَلْحَجَّ لِلنَّاسِ مَوَاقِيثَ هِيَ قُلُوبُ الْأَهْلِ عَنِ يَسْتَلُونَكَ Sana ayların durumundan sorarlar. De ki: Onlar hacca ve insanların diğer zamanlarını ölçmeye yarar.’’¹⁶⁵

Müellif, bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili ’’ Bu ayet, Muâz i.Cebel’in konuyla alakalı soru sorması üzerine nazil olmuştur.’’¹⁶⁶ Diyor. Bu nüzul sebebinin tamamı şöyledir: Bu ayet Muâz İ.Cebel hakkında nazil olmuştur. Muâz diyor ki Peygamber’e sordum: Ya Rasulallah, Yahudiler bize Hilal hakkında birçok soru soruyorlar: İlk çıkışta ip gibi inceyken sonra kalınlaşarak yuvarlak hale gelip olgunlaşıyor, sonrasında yavaş yavaş azalarak eski halindeki gibi inceliyor, sabit bir halde kalmıyor. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.¹⁶⁷

’Onlar hem insanları Peygamber’e yaklaşımdan vazgeçirmeye çalışırlar, hem de kendileri ondan uzaklaşırlar. Ama bu şekilde, yalnız kendilerini mahvederler de, üstelik bunun da farkında olmazlar.’’¹⁶⁸ Müellif, bu ayetin tefsiri sırasında şöyle diyor: ’Bu ayet, Ebu Talip Hakkında nazil olmuştur.’’ Bu nüzul sebebinin tamamı şöyledir: İ.Abbas’tan rivayet ediliyor: Ebu Talip müşriklerin Peygamber’e eziyet etmelerine mani oluyordu, kendisi, onun getirdiğine uzak duruyordu. Mukatıl diyor ki: Bir gün peygamber (s.a.v.) Ebu Talib’in yanına giderek onu İslam’a davet ediyordu, Kureyş’in müşrikleri Peygamber’i şikâyete geldiler. Ebu Talip Peygamber’e (s.a.v.) vallahi üzerime toprak örtünmedikçe hiç kimse sana dokunamaz. Gözün aydın ve sana müjdeler olsun

¹⁶⁵ Bakara, 2/189.

¹⁶⁶ *Hulasatü’l-Tefasir*, v. a, 15.

¹⁶⁷ Ali b. Ahmed el-Vahidi En-Neysaburi, Buhari, Müslüm, *Esbab’ün-Nüzul*, Dımaşk, Dar’ul-Mustafa, 2008, s. 44.

¹⁶⁸ Enam, 6/26.

getirdiğini haykır, getirdiğin din kâinatın en hayırlı dinidir. Kureyş'in eleştirmesi ve ayıplaması olmasaydı beni bu dini açıktan kabul ettiğimi görecektin.¹⁶⁹

فَأْتَيْنُكُمْ عَكُمْ مَرَجٍ إِلَىٰ تُطْعُهُمَا فَلَا عِلْمَ بِهِ لَكَ لَيْسَ مَا بِي لِتُشْرِكَ جَاهِدَاكَ وَإِنْ حُسْنًا بِوَالِدَيْهِ الْإِنْسَانَ وَوَصَيْنَا
كُنْتُمْ بِمَا □□□□□□□□□□ Biz insana yapacağı hayırlı işlerden biri olarak, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik; ama buna rağmen, eğer onlar körü körüne herhangi bir şeyi bana ortak koşmanı isterlerse, onlara uyma. Çünkü hepiniz sonunda dönüp bana geleceksiniz, o zaman hayatta iken yapmış olduğunuz her şeyi, iyi ve kötü yönleriyle gözünüzün önüne sereceğim.¹⁷⁰ Müellif, bu ayetin Sâd b. Ebu Vakkas hakkında nazil olduğunu zikrediyor. Bu nüzul sebebinin tamamı şöyledir: Sâd bin Ebu Vakkas diyor ki bu ayet benim hakkımda nazil olmuştur, ben Müslüman olduğumda annem yemin etti, sen dininden dönünceye kadar ne yer ne içer ne de kimseyle konuşurum üç gün böyle bekledi, bayılınca bu ayet nazil oldu.¹⁷¹

وَحَسَنَ الصَّالِحِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصِّدِّيقِينَ النَّبِيِّينَ مَنْ عَلَيْهِمْ اللَّهُ أَنْعَمَ الَّذِينَ مَعَهُ فَأُولَٰئِكَ وَالرَّسُولَ اللَّهُ يُطِيعُ وَمَنْ
فِيَقَارَ أُولَٰئِكَ Allah'a ve Peygamber'e itaat edenler; Allah'ın nimetlerini bağışladığı peygamberler, hakikatten hiç sapmamış olanlar, hakikate hayatlarıyla şahitlik yapanlar, dürüst ve erdemli olanlarla beraber olacaklardır. Ne iyi arkadaşlar onlar.¹⁷²

Müellif, bu ayetin tefsiri sırasında nüzul sebebinin şöyle zikrediyor: Bazı sahabeler, Peygamber'e ya Rasulallah siz cennete yüksek derecelerde olacaksınız biz ise alt derecelerde olacağız sizi nasıl göreceğiz, diye sormaları üzerine nazil olmuştur. Kelebi, bu ayet peygamberin (s.a.v.) azatlı kölesi Sevban hakkında nazil olmuştur. O Peygamber'i (s.a.v.) çok sever ondan ayrılmaya tahammül edemiyordu. Bir gün yüzü sararmış vücudu zayıflamış üzüntülü bir halde Peygamber'e gelir, Peygamber (s.a.v.) ey Sevban seni üzen nedir? diye sorar. Sevban: Ya Rasulallah! Benim ne bir ağrım ne de bir sıkıntım var, sadece seni görmediğim zaman çok özlüyor ve yalnızlık hissediyorum, ancak seni görünce rahatlıyorum.

Fakat son zamanlarda ahiret hayatını düşünüyorum ve orada seni görmeyeceğim endişesi içimi kaplıyor, dolayısıyla üzülmüyorum. Çünkü biliyorum ki sen peygamberler

¹⁶⁹ En-Neysaburi, s. 181; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 51.

¹⁷⁰ Ankebut, 29/8.

¹⁷¹ En-Neysaburi, s. 285; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 132.

¹⁷² Nisa, 4/69.

makamında olacaksın, ben ise cennete girsem bile senin makamından düşük bir makamda olacağım, eğer cennete girmesem zaten ebedi olarak seni göremeyeceğim. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹⁷³

‘يَعْقُلُونَ لَا قَوْمَ بَانَهُمْ ذَلِكَ وَلَعِبًا هُرُوا اتَّخَذُوا الصَّلَاةَ إِلَى نَادِيَّتُمْ وَإِذَا
çağırduğunuz zaman, onu bir eğlence ve oyun konusu edinirler. Çünkü o Yahudi ve
Hıristiyanlar ve diğer kâfirler akıllarını kullanmayan bir topluluktur.’¹⁷⁴Müellif
burada nüzul sebebinin şöyle zikrediyor: Bu ayetin nüzul sebebi, yahudilerden biri
Bilal’in ezanıyla alay ediyordu, Allah onu ateşle yaktı.¹⁷⁵ Bu ayetle ilgili sebebi
nüzulün tamamı şöyledir: Es-Südi diyor ki: Bu ayet Medine hıristiyanlarından biri
hakkında nazil olmuştur. Müezzin, Eşhedu enne Muhammeden Rasulullah dediğinde
‘Allah yalancıları yaksın’ diye beddua ediyordu. Bir gece, kendisi ve ailesi uyurken
hizmetçisinin taşıdığı ateşten sıçrayan bir kıvılcım sonucu eviyle beraber yanıyor. Bu
rivayette Yahudi yerine Hıristiyan diye geçiyor. Kelebi’nin rivayet ettiği bir sebebi
nüzul ise şöyledir: Peygamber’in müezzini namaza çağırdığında Yahudiler alaylı
olarak kalkın namaza durun ve Rükûa varın diyorlardı, bunun üzerine bu ayet nazil
oldu.¹⁷⁶

وَلْيَعْفُوا اللَّهَ سَبِيلَ فِي وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْمَسَاكِينَ الْقُرْبَى أُولَى يُؤْتُوا أَنْ وَالسَّعَةِ مِنْكُمْ الْفَضْلِ أُولُوا يَأْتَلِ وَلَا
رَجِيمَ غَفُورٌ وَاللَّهُ كُذِّبَ اللَّهُ يَغْفِرَ أَنْ تُحِبُّونَ الْآ وَلِيَصْفَحُوا
İçinizden iyilik ve varlık sahibi olanlar
yakınlarına, düşkünlere, Allah yolunda hicret edenlere onların hatalarından dolayı
yardımda bulunmamaya yemin etmesinler. Ve yapa geldikleri yardımdan bir eksiltme
yapmasınlar, onların kusurlarını affedip bağışlasınlar, aldırış etmesinler. Dikkat edin!
Allah’ın sizi bağışlamasını sevip arzu etmez misiniz? Gerçekten Allah, çok bağışlayan
ve çok merhamet edendir.¹⁷⁷

Müellif, bu ayetin nüzul sebebinin şöyle zikrediyor: Bu ayet Hz. Ebu Bekir (r.a)
hakkında nazil olmuş, kendisi teyzesinin oğlu Misteh’in ifk(iftira) olayına
karıştığından dolayı kendisine daha önce yaptığı harcamayı durdurduğunu yemin
etmişti. Bu nüzul sebebinin tamamı, Hz. Aişe (r.a.) ye yapılan iftiranın neticesinde
babasının daha önce yaptığı yardımı keseceğini yemin etmesi üzerine bu ayetler nazil

¹⁷³ En-Neysabur, s. 140; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 37.

¹⁷⁴ Maide, 5/58.

¹⁷⁵ *Hulasat'üt-Tefasir*, v, b, 38.

¹⁷⁶ En-Neysabur, s. 169; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 46.

¹⁷⁷ Nur, 24/22.

olmuştur. *لَكُمْ اللهُ يَغْفِرَ أَنْ تُحِبُّونَ أَلَا* ‘‘Allah’ın sizi bağışlamasını sevip arzu etmez misiniz?’’ ayeti, Hz. Ebu Bekir’e okununca evet vallahi Allah’ın beni bağışlamasını isterim. Diyerek yardıma devam ederek asla kesmeyeceğim, diyor.¹⁷⁸

‘Ey المُسْرِفِينَ يُحِبُّ لَأِنَّهُ تُسْرِفُوا وَلَا وَاشْرَبُوا وَكُلُوا مَسْجِدِ كُلِّ عِنْدَ زِينَتِكُمْ خُذُوا أَمَّ يَأْتِي *Âdemoğulları! Allah’a kulluk olsun diye, yapıp ettiğiniz her işte, kendinize çeki düzen verin, yiyip için, fakat saçıp savurmayın; çünkü Allah savurganları sevmez.’’¹⁷⁹* Müellif bu ayetin nüzul sebebini şöyle zikrediyor: Beni Âmr kabilesi cahiliye döneminde haccı tâzim amacıyla yağlı yemekler yemezlerdi yiyeceklerden de çok az yerlerdi. Müslümanlar da bunu yapmak isteyince bu ayet nazil olmuştur.¹⁸⁰

بِأَلِيمٍ بَعْدَ أَنْ قَبِضَتْهُ وَقَرَأَ أُذُنِيهِ فِي كَأَنَّ يَسْمَعُهَا لَمْ كَأَنَّ مُسْتَكْبِرًا وَلَىٰ آيَاتِنَا عَلَيْهِ تَنْتَلَىٰ وَإِذَا *Böyle birine mesajlarımız okunup aktarıldığında, sanki kulaklarında bir ağırlık varmış da, onları hiç duymamış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir, işte ona acıklı bir azabı müjdele.’’¹⁸¹* Müellif bu ayetin nüzul sebebini şöyle zikrediyor: Nedir ibni Haris, Âcemlerin kitaplarını satın almıştı ve Kureyşli olanlara Muhammed size Âd ve Semud kavminden bahsediyor ben de size Rüstem ve diğer Âcem kıssalarından bahsedeceğim.¹⁸²

وَتَوَلَّى الْأَعْمَعَ بَسَّ هُ جَاءَ أَنْ ‘‘Yüzünü ekşitti ve döndü, kör olan kimse geldi diye’’¹⁸³ Müellif bu ayetin nüzulüne sebep olan olayı şöyle zikrediyor: Bir gün peygamber (s.a.v.) Kureyş’in ileri gelenleriyle görüşüyor onları İslama dâvet ediyordu. Tam o sırada âmâ olan İbni Ümmi mektum adındaki sahabe geliyor, Peygamber’in meşgul olduğunu bilmediği için ya Rasulallah! Allah’ın sana öğrettiklerinden bir kısmını bana öğret diyerek peygamberin konuşmasını bölüyordu, bunu birkaç defa tekrar eder, bu nedenle Peygamber, yüz ifadesiyle rahatsızlığını gösterir ve ondan yüz çevirir. Ayetin nüzulünden sonra Peygamber, ona ikramda bulunup iltifat ediyordu.¹⁸⁴

¹⁷⁸ En-Neysaburi, s. 270; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 121.

¹⁷⁹ Âraf, 7/31.

¹⁸⁰ En-Neysaburi, s. 191; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 58.

¹⁸¹ Lokman, 31/7.

¹⁸² En-Neysaburi, 287; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 136.

¹⁸³ Âbese, 80/1,2

¹⁸⁴ En-Neysaburi, s. 365; *Hulasatü't-Tefasir*, v. a, 197.

2.6. Kur'ân'ın Kıssalarla Tefsiri

Kıssa, kip olarak mastardır. Lugatte, bir şeyin izini sürmek, ondan haber almak manasındadır. İstilahta ise geçmişte yaşanmış olaylar demektir. Kıssa vuku bulmuş olaylar olması itibarıyla Kur'an'ın başvurduğu bir anlatım biçimidir. Sebep sonuç ilişkisine bağlı olarak gelişen hadiseler olarak kıssa, insanın dikkatini daha çok cezpeder. Dolayısıyla bu ifade biçimi muhatabı etkileme anlamında çok önemli bir yere sahiptir. Kur'an, geçmişte yapılan hatalardan ders alınması için, muhataplarına bu kıssalarla hitap ediyor ve onların bu hatalara düşmemelerini, aksi durumunda geçmiş ümmetlerin başına gelenlerin kendilerine de isabet edeceğini etkili bir biçimde ifade ediyor. Konunun ehemmiyetine binaen bazen aynı kıssayı değişik biçimlerde tekrar ediyor. Aslında bu tekrar değildir çünkü tekrar gibi görünen, kıssalar aslında değişik bir biçimde ifade edilişi, konunun değişik boyutlarına dikkat çekmeyi amaçlıyor. Kur'an'ın kıssaları üçe ayrılıyor:¹⁸⁵

1. Peygamberlerin kıssaları; bu tür kıssalar Peygamberlerin davetlerini, mucizelerini, inatçıların konumlarını, davetin merhalelerini, inananların ve inanmayanların akıbetini içeriyor.

2. Geçmişte vuku bulmuş olaylar; geçmişte yaşamış kişilerle, ilgili kıssa ve geçmişte yaşanmış olaylarla ilgili hadiseler, Talut ve Calut gibi Ashab'ul-Cennet, Ashab'ul-Kehf ve Ashab'ul-Fil gibi.

3. Peygamber (s.a.v.) zamanında meydana gelmiş olayları konu edinen kıssalar; Bedir ve Uhud gazvesi, Huneyn ve Tebuk gazvesi, Hicret ve İsrâ hadiseleri gibi.¹⁸⁶

Kıssalar, Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olduğu kesindir. Bu nedenle tefsir çalışmalarında müfessirlerin başvurduğu bir kaynak olagelmıştır. Birçok müfessir gibi, Eş-Şehri de tefsirinde yer yer ayetlerin tefsirinde kıssalardan istifade eder. Şimdi Eş-Şehri'nin ayetleri tefsir ederken başvurduğu kıssaları birkaç örnekle verelim:

Halil el Kattan Mennaâ, *Mebahis Fi Ulum'il-Kur'an*, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2000, s. 316.
¹⁸⁶ Kattan Mennaâ, s. 317.

1- *İçinde her türlü meyveler bulunan bahçe sahiplerini bela vererek imtihan ettiğimiz gibi Mekkelileri de açlık ve kıtlıkla bela verip imtihan ettik.*¹⁸⁷

Müellif, bu ayetin tefsirinde şu kıssayı zikrediyor: Yemen'in Sanâ şehrine yakın bir belde salih bir insanın bahçesi vardı. Bu şahıs, meyvelerin toplama zamanında fakirleri çağırır onlara elde ettiği mahsulden tasaddukta bulunurdu. Bu şahıs öldüğünde çocukları, babamızın yaptığını yaparsak fakirleşir dara düşeriz demiş. Aralarında yemin ederek "meyveyi gecenin sabaha yakın bölümünde koparalım" fakirlere vermemek için bu vakti seçmişlerdi bu sözleşmeyi kesin bir ifadeyle yaptılar, yani "Allah dilerse" dememişlerdi. Sözleştikleri vakitte yola çıktılar, bahçe yerine vardıklarında gece karanlığı gibi simsiyah yanmış bir halde buldular, muhakkak biz yolunuzu şaşırdık dediler. Bir daha baktılar, biz meyvelerimizden mahrum kaldık. Onlardan akıselim sahibi olan biri, dedi ki "ben size, niye Allah'a tövbe etmiyorsunuz, demedim mi?" hatalarını anlayarak Allah'ı tespih ettiler. Bunun üzerine Allah O bahçelerinden daha bereketli bir bahçe bahşediyor.¹⁸⁸

2- *Görmedin mi, bilmiyor musun Rabbin fil sahiplerine neler yaptı onları helak ederek azap etmiştir. Onların tuzaklarını ve hileli planlarını boşa çıkarmadı mı* *أَبَابِيلَ طَيْرًا عَلَيْهِمْ وَأَرْسَلْنَا مِنْ بَجَارَةِ تَرْمِيمِهِمْ فَجَعَلْنَاهُمْ مَأْكُولًا كَعَصْفٍ يَأْكُلُهُمْ كَالْعِجَابِ* *Onların üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi. onlara pişmiş çamurdan taşlar atıyorlardı* *فَجَعَلْنَاهُمْ مَأْكُولًا كَعَصْفٍ يَأْكُلُهُمْ كَالْعِجَابِ* *Sonunda onları içi yenmiş, kırılıp ezilmiş ekin yaprağı gibi yapıverdi.*¹⁸⁹

Müellif, bu sureyi tefsir ederken şu kıssayı zikrediyor: Ashab'ul-Fil'in ismi Ebrehe'dir. Filin ismi de Mahmud'dur. Yemen meliki olan Ebrehe, Sanâ'da Mekke'deki Kâbe'ye karşı bir kilise inşa ederek adını da Kulleyes koymuştu. Amacı insanları Kabe'den çevirerek Yemen'e yönlendirmektir. Kinana kabilesinden bir şahıs Yemen'e gidip inşa edilen evde kazalı hacet ederek evin duvarını pisletiyor, buna Ebrehe çok kızıyor ve Kabe'yi yıkacağına yemin ediyor. Güçlü bir ordu hazırlayarak Mekke'nin üstüne yürüyor. Kendisini bindiği güçlü fili hareme yönlendirildiğinde çöküp yürüyordu. Yemen'e yönlendirildiğinde ise koşarak gidiyordu. Kabe'ye

¹⁸⁷ Kalem, 68/17.

¹⁸⁸ *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 188.

¹⁸⁹ Fil, 105/ 1-5.

yaklaştıklarında Allah ebabil kuşlarını üzerlerine gönderir, gagalarında ve her bir pençelerinde mercimekten büyük nohuttan küçük taşlar taşıyorlardı, O'taşları her birinin başına isabet ettirerek hepsini helak ediyor. Bu kıssa Peygamber'in doğduğu yılda vuku bulmuştur.¹⁹⁰

فَضَّلِ لَئِنْ أَحْيَاهُمْ ثُمَّ مَاتُوا اللَّهُ لَهُمْ فَقَالَ الْمَوْتِ حَذَرَ الْوَفِّ وَهُمْ دِيَارِهِمْ مِنْ خَزَجُوا الَّذِينَ إِلَى تَرَ أَلَمَ 3.
Görmedin mi o kimseleri ki, binlerce kişi oldukları halde bir hastalık veya cihatla başlarına gelecek ölüm korkusundan dolayı memleketlerinden çıktılar da Allah onların ölmelerini istediği için onlara ölü dedi, ölmeyelim diye kaçtıkları ölüm onları yakaladı. Ve sonra da onlara umulmadık bir şekilde hayat verdi. Şüphesiz Allah insanlara karşı büyük ikram sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmiyorlar.¹⁹¹Müellif, bu ayetin tefsirinde kıssadan istifade ederek şöyle diyor: Bunlar, İsrail oğullarından bir topluluk idiler. Sayıları hakkında çeşitli görüşler vardır; dört, sekiz, on, otuz, kırk veya yetmiş bin oldukları söyleniyor. Buldukları yere veba hastalığı yayılmıştı. Onlar ölümden kaçmak için oradan ayrılmışlardı. Peygamberleri Hizkil'in bedduasıyla Allah onları öldürdü, sekiz gün ölü kaldılar sonra dirildiler. Allah, bu şekilde onların ölüm korkusuyla hastalığın bulunduğu yerden uzaklaşmaları ölüme çare olmadığını gösteriyor ve ecelleri geldiği zaman evlerinde olsalar bile öleceklerdir.¹⁹²

2.7. Kur'ân'da Nesih Konusuna Yaklaşımı

Nesih, lügatte bir şeyi yok etmektir. Bir yerden başka bir yere nakletmeye de nesih denir. "Kitaptakileri neshettim" sözü de bu manada kullanılır. عَلَيْكُمْ يُنْطِقُ كِتَابُنَا هَذَا. "Kitaptakileri neshettim" sözü de bu manada kullanılır. عَلَيْكُمْ يُنْطِقُ كِتَابُنَا هَذَا. İşte bu bizim kayıtlarımız, sizinle ilgili her şeyi bütün açıklığıyla ortaya serer. Çünkü dünyada iken yaptığınız her şeyi kayda geçirmiştik.¹⁹⁴

Ayette geçen نَسْتَنْسِخُ "Nestensihu" sözcüğünden maksat, amellerin sahifelere nakledilmesidir.¹⁹⁵İstilahta ise şer'î bir hitapla şer'î bir hükmün kaldırılmasıdır. Bu anlamda, Allah'a Nasih ismi itlak ediliyor. مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ مِنْ نُسَخَ مَا

¹⁹⁰ Hulasatü 't-Tefasir, v. a, 203.

¹⁹¹ Bakara, 2/243.

¹⁹² Hulasatü 't-Tefasir, v. b, 18.

¹⁹³ Muhammed Celalu'd-Din el-Mahalli, eşşafî, şerhu'l-Verekat, Beyrut, Dar'ul-Fikr, trh, s.10.

¹⁹⁴ Casiye, 45/29.

¹⁹⁵ Kattan Mennaâ, s. 237.

قَدِيرٌ شَيْءٍ كُلِّ عَلَى اللَّهِ أَنْ
Biz, yürürlükten kaldırdığımız veya unuttuğumuz herhangi bir
mesajı mutlaka daha iyisi veya benzeri ile değiştiririz. Allah'ın her şeye gücü yettiğini
bilmez misin?¹⁹⁶

Ayete de nasihe ismi verilir. Mesela bu ayet nasihedir denilir. Neshin, temel amacı, hüküm olduğundan, bu olayın ancak sadece hüküm içeren ayetlerde olmaktadır¹⁹⁷. Genel olarak ilahi vahiy anlamında nesh'in, akli olarak caiz olduğuna ve pratikte de vuku bulduğuna âlimler ittifak etmişlerdir. Kur'an da vuku bulup bulmadığı hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, Kur'an'ın kendinden önceki kitapları neshettiğini, fakat kendi içinde nesih olmadığını söylemişlerdir. Âlimlerin kahir ekseriyeti ise neshin vuku bulduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, aşırı giderek neshedilmiş ayetlerin sayısı 200 civarında olduğunu söylemişler. Bazıları da bu sayının çok daha az olduğunu, hatta son yapılan araştırmalar mensuh ayetlerin sayısı beş taneyi geçmediğini ortaya koyuyor.¹⁹⁸ Yine bu âlimlerden bir kısmı ayeti sadece ayetin neshedebileceğini söylerken diğer bir kısmı ise mütevatır sünnetin de ayeti neshedebileceğini söylemişlerdir. Neshin vuku bulduğunu söyleyen âlimler, nesh olayının şu sebeplerden dolayı olduğunu zikretmişlerdir:

1- Allah kullarının maslahatını en iyi bilendir. Bu nedenle emrettiği bir şeyi başka bir zamanda nehyedebilir.

2- Kitap ve sünnetin nasları neshin cevazına ve vukuuna delalet ediyor. *بَدَّلْنَا وَإِذَا
يَعْلَمُونَ لَا أَكْثَرُ لَهُمْ بَلْ مُفْتَرٍ أَنْتَ إِنَّمَا قَالُوا يُنَزَّلُ بِمَا أَعْلَمُ وَاللَّهُ آيَةٌ مَكَانَ آيَةٍ
Biz bir ayetin yerine, başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi indireceğini çok iyi bilirken, Allah'tan gelen gerçekleri örtbas edenler, sen sadece değişik zamanlarda değişik ayetler getirdiğini söylemek suretiyle, hep uyduruyorsun derler. Hâlbuki onların çoğu, bilmeyen, anlamayan kimselerdir.*¹⁹⁹Müellif, bu konuyla ilgili tefsirinin çeşitli yerlerinde cumhurun görüşüne paralel bir görüş ortaya koymaktadır. Şimdi konuyu birkaç örnekle verelim:

¹⁹⁶ Bakara, 2/106.

¹⁹⁷ Akdemir, s. 76.

¹⁹⁸ Bkz. Bedrüddin ez-Zerkeşi, *el-Bürhan fi ulumi'l-Kur'an*, Mısır, 1376/1957, C. 2, S. 29; *Menâhilü'l-İrfan*, c. 2, s. 80; Cerrahoglu. *Tefsir Usülü*, s. 122-123.

¹⁹⁹ En-Nahl, 16/101; *Kattan Menâa*, s. 242.

1- 'Biz, قَدِيرٌ شَيْءٍ كُلِّ عَلَى اللَّهِ أَنْ تَعْلَمَ أَلَمْ مِثْلَهَا أَوْ مِنْهَا بِخَيْرٍ نَأْتِ نُنْسِيهَا أَوْ آيَةٍ مِنْ نُنْسَخُ مَا 1-
yürürlükten kaldırdığımız veya unuttuğumuz herhangi bir mesajı mutlaka daha iyisi veya benzeri ile değiştiririz. Allah'ın her şeye gücü yettiğini bilmez misin?'²⁰⁰
Müellif, bu ayetin tefsiri sırasında şöyle diyor: " Allah kullarının maslahatını en iyi bilendir bu itibarla neshettiği bir ayetin yerine kulları için daha hayırlı olan veya misli olan bir ayet getirir. قَدِيرٌ شَيْءٍ كُلِّ عَلَى اللَّهِ أَنْ تَعْلَمَ أَلَمْ Allah'ın neshe kadir olduğunu ve neshettiğinin mislini yerine getirmeye kadir olduğunu bilmez misin? Yani elbette kadirdir."²⁰¹

2. 'Biz bir ayetin يَعْلمُونَ لَا أَكْثَرُهُمْ بَلْ مُفْتَرٍ أَنْتَ إِنَّمَا قَالُوا يُنَزَّلُ بِمَا أَعْلَمُ وَاللَّهُ آيَةً بَدَلْنَا وَإِذَا 2.
yerine, başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi indireceğini çok iyi bilirken, Allah'tan gelen gerçekleri örtbas edenler, sen sadece değişik zamanlarda değişik ayetler getirdiğini söylemek suretiyle, hep uyduruyorsun derler. Hâlbuki onların çoğu bilmeyen, anlamayan kimselerdir.'²⁰²

Müellif bu ayeti tefsir ederken de şöyle diyor: Bir ayetin yerine başka bir ayetin getirilmesi, nesih yoluyla olur. يَعْلمُونَ لَا أَكْثَرُهُمْ بَلْ Halbuki onların çoğu Kur'an'ın hakikatlerini ve neshin faydasını bilmiyor.²⁰³ وَالْمَذْذِبِينَ لِيُنْشِئَ حَقِيبًا رَبِّكَ مِنَ الْقُدْسِ رُوحُ نَزَّلَهُ قُلْ²⁰³
De ki: O Kur'an'ı, inananların imanını sağlamlaştırmak için ve Müslümanlara hidayet ve müjde olarak, Rûhu'l-Kudüs Cebrail Rabbinden apaçık bir gerçeklik ve sarsılmayan bir doğru olarak indirmiştir.²⁰⁴ Müellif konuyla alakalı bu ayetin tefsirinde de şöyle diyor: De ki ya Muhammed, bu Kur'an'ı, Cibril hakk ile nazil etmiştir. Müminleri iman üzerine sabit kılsın diye çünkü onlar indirilenin Allah'ın kelamı olduğuna inanırlar,, ve neshedilmiş olan ayetlerin yerine indirilen ayetleri tefekkür ve tedebbür ettiklerinde içerdikleri hikmetlerin ve maslahatların farkına vararak var olan imanları kökleşiyor ve kalpleri mutmain oluyor.²⁰⁵

3. مِمَّا بَرِيءٌ وَأَنَا أَعْمَلُ مِمَّا بَرِيءُونَ أَنْتُمْ عَمَلَكُمْ وَأَلَمْ عَمَلِي لِي فَقُلْ كَذَّبُوكَ وَإِنْ 3.
□□□□□□□□□□ Bunun içindir ki, Ey Peygamber! Seni yalanlamaya kalkıştırlarsa, o zaman onlara de ki: "Benim yapıp ettiklerim bana yazılacak, sizin yapıp ettikleriniz

²⁰⁰ Bakara, 2/106.

²⁰¹ Hulasat'üt-Tefasir, v. b, 10.

²⁰² En-Nahl, 16/101.

²⁰³ Hulasat'üt-Tefasir, v. a, 98.

²⁰⁴ En-Nahl, 16/102.

²⁰⁵ Hulasatü't-Tefasir, v. b, 98.

*de size; siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım. Yani inanç ve yaşantı yönünden saflarımız ayrı ayrıdır.*²⁰⁶Müellif bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: Senin peygamberliğine delalet eden kanıtlara rağmen eğer seni yalanlamaya devam ederlerse, onlara deki, benim amelimin cezası bana, sizin amelinizin cezası da size aittir. Siz yaptıklarımın dolay beni sorgulayamazsınız, ben de yaptıklarınızın dolay sizi sorgulayamam. Bu ayetin kıtal ayetiyle neshedildiğini söylenmiştir.

---

²⁰⁶Yunus, 10/41.

3. BÖLÜM: EŞ-ŞEHİRİNİN DİRAYET TEFSİRİNDEKİ YERİ

Dirayet Tefsiri'nin diğer bir adı da'' re'y''veya ''ma'kul''tefsiridir. Bu tefsir çeşidinde rivayetlere münhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din, mezhep ve çeşitli ilimlerden istifade edilerek yapılan tefsirdir. Bu tefsir zaruriyete dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü islamın, arap yarımadasının dışına çıkması sonucu yeni kavim ve milletlerle karşılaşmıştır. Bu durum, arapların lisan melekelerini zaafa uğratmıştır. Dolayısıyla arapçanın korunması için kaidelere ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle arap olmayan müslümanların bu dili öğrenmesi arapça gramerinin bilinmesine bağlı idi. Kur'an da arapça olması hasebiyle onun anlaşılması da arapçanın bilinmesine bağlıydı. Dolayısıyla İslam âlimleri arap diliyle ilgili kaide ve kuralları esas alarak bu dil ile nazil olan Kur'an'ı da bu çerçevede tefsir ettiler. Bu ve benzeri bazı faktörler Kur'an'ın farklı yorumlanmasını meydana getirmiştir. Tabi bu yorumların makbul olabilmesi için öncelikle nassa karşı olmamalı, yapılan yorumların belli bir takım kaidelere dayanmalıdır.²⁰⁷Bu nedenle âlimler, Dirayet Tefsiri'ni iki kısma ayırmışlardır:

1. Caiz olan Memduh Tefsir: Bu tür tefsirde şu metot takip edilir: Ayetlerin tefsirinde önce Kur'an'a başvurulur. Eğer konuyla alakalı bir ayet yoksa sünnete başvurulur edilir, oradan da sahabe kavline başvurulur. Bu iki kaynaktan da tefsirle alakalı bir şey bulamazlarsa başta alet ilimleri olmak üzere Sarf, Nahiv, Lügat ve Belagat ilimlerine başvurularak ayetler izah edilir.

2. Caiz olmayan Mezzum Tefsir: Bu tür tefsir ise tamamen îndi yorumlarla yapılan tefsirdir. Âlimler, bu tefsir çeşidinin asla hoş karşılanamayacağına bunun İslam'ın temel prensiplerine muhalif olduğundan dolayı mezzum olarak

---

²⁰⁷Cerrahoglu, c. 2, s. 236.

nitelendirmişlerdir. ²⁰⁸ Dirayetle ilgili bu kısa açıklamadan sonra şimdi, Eş-Şehri'nin tefsirinde bu tür tefsirdeki yerini inceleyelim:

3.1. Nahiv İlmine Yaklaşımı

Kur'an'ı-Kerim ilahi vahyin insanlığa son mesajıdır. Bu mesaj, insanlara iki cihanın sââdetini sağlamak için gönderilmiştir. Bu ilahi mesajın ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v.) ilahi vahyin muradını en iyi bilendi. Dolayısıyla sahabilere Kur'an ayetlerinin manasını açıklıyordu. Sahabiler de o nübüvvet ocağının talebeleri olarak Kur'an'ı gerektiği gibi anlayarak hayatlarına tatbik ediyorlardı. Fakat İslam fütühatları sonucu Kur'an, dünyanın birçok tarafına yayılınca ve arap diline mensup olmayan milletlerin de İslama girince Kur'an'ın anlaşılması konusunda hatalı yorumlar ortaya çıkma ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu nedenle arapçanın bir takım kurallarla bir düzene bağlanması gereği ortaya çıktı.²⁰⁹ Bu zaruretten dolayı bir takım kurallar ortaya konularak bir ilmi sistematik meydana getirildi buna da "Nahiv" ilmi denildi. Nahiv sözcüğü lügatte, miktar, yön, benzer ve bir şeyi kasetmek manasına gelmektedir. İstılahta ise, Arapça kelimelerin sonu îrab yönünde nasıl olacağını belirleyen kaide ve kurallar bütünüdür. Bu ilmin temeli, Ebu'l-Esved ed-Düeli tarafından ortaya konulmuştur.²¹⁰ Bu ilmin amacı Arapça'nın düzgün okunmasını sağlamaktır. Bu kurallar Kur'an'ın daha düzgün okunmasına ve yorumlanmasına vesile olmaktadır. Müfessirler, bu sebeplerden dolayı Kur'an'ın ayetlerini bu kaideler çerçevesinde açıklamaya başladılar. Müellifimiz Eş-Şehri de eserinin birçok yerinde bu dilbilgisi (Sarf-Nahiv) kaidelerine atıfta bulunarak ayetleri açıklıyor. Şimdi konuyu birkaç örnekle verelim:

الْكِتَابِ لِمُهُمْ وَيُرَكِّبُهُمْ آيَاتِهِ عَلَيْهِمْ يَتْلُوا أَنْفُسِهِمْ مِنْ رَسُولٍ فِيهِمْ بَعَثَ إِذِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى اللَّهِ مَنْ قَدْ لَمْ
مُيَبِّنٍ ضَلَالٍ لَفِي قَبْلُ مِنْ كَانُوا وَإِنْ وَالْحِكْمَةَ

*"Allah, mesajlarını onlara iletmek, onları arındırmak ve onlara kitabı, hikmeti öğretmek için aralarından bir elçi çıkararak müminlere büyük ikram ve lütufta bulundu. Hâlbuki daha önce apaçık delalet içinde bulunuyorlardı."*²¹¹ Müellif bu ayeti

²⁰⁸ Akdemir, s. 80.

²⁰⁹ Akdemir, s. 107.

²¹⁰ Ahmad el-Haşimi, *El-Kavaid'ül-Esasiyye li'lügat'ül-Ârabiyye*, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009, s. 5-6.

²¹¹ Alı-İmran, 3/164.

tefsir ederken şöyle diyor: Allah, müminlere kelamını kolaylıkla anlayacakları, onun doğruluğunu bildikleri, emin olduğuna vakıf oldukları ve onunla iftihar edecekleri kendileri gibi birini resul olarak göndererek büyük bir lütufta bulunmuştur. Buradaki ‘in’ müsakkaleden (şeddeli) muhaffefeye dönüşmüştür. Bunun alameti ise ‘fi’ üzerindeki ‘lam’ dır. Manası şöyledir: Muhakkak bir şey vardır ki o’ da şudur: Resul’ün gönderilişinden önce onlar apaçık bir sapıklılıkta idiler. Müellif bununla şu nahiv kaidesine gönderme yapmaktadır: Olumsuzluk bildiren ‘in’ ile muhaffefe ‘in’ arasındaki fark, sonrasında ‘Lam’ı tekid’in zikredilmesidir Eğer, ‘Lam’ varsa, o muhaffefedir, burada olduğu gibi.’Lam’ yoksa o halde olumsuzluk bildiren ‘in’ dir.²¹²

2- *مَنْكُم تَرَاضٍ عَنْ تِجَارَةٍ تَكُونُ أَنْ إِلَّا بِالْبَاطِلِ يَنْكُم مَّا تَأْكُلُوا لَا آمَنُوا الَّذِينَ يَأْتِيهَا* 2- *Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını haksız yollarla değil, karşılıklı rızaya dayanan ticaret yolu dışında tüketmeyin.*²¹³ Müellif bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: Ey iman edenler! Mallarınızı kendi aralarınızda, zulüm, gasp, yalancı şahitlik ve yalan yemin yoluyla yemeyiniz. Fakat rızanız dâhilinde yaptığınız ticaret bunun dışındadır. Buradaki ticaretin ayrı tutulması, münkatî-istisnadır. Müellif bu tefsiriyle nahiv ilminin kaidelerinden olan istisna konusuna atıfta bulunmaktadır. Bu kaide özet olarak şudur: İstisna ikiye ayrılır:

Birincisi, muttasıldır: Bu, müstesna minhunun (istisna öncesindeki kelam) müstesnayı kapsadığı istisna çeşididir. Mesela, bütün köy halkı geldi Zeyd hariç dediğimizde köy halkı kavramı Zeyd’i de içine almaktadır, dolayısıyla bu istisnai-Muttasıldır.

İkincisi: Münkatîdir. Bu, müstesna minhunun (istisna öncesindeki kelam) müstesnayı kapsamadığı istisna çeşididir. Mesela, bütün köy halkı geldi, kendileri hariç buradaki köy halkı kavramı zaten kendileri kapsamıyordu. Buna rağmen istisna edilmesi, istisnai-Münkatî olarak adlandırılır.²¹⁴

---

²¹² A.Rahman, *Molla cami*. İstanbul, Üçler matbaası, 1976, s. 400; Mutafa Emin, Ali el-Carım, *en-Nahv’ül-Vadih*, Beyrut, Daru’l-Kalem, trh, s. 102; Cemalu’d-Din İbni Hişam, *ebu Abdullah, evdeh’ul-Mesalik*, Beyrut, el-Mektebetu’l-Asriyye, 2005, s. 327.

²¹³ Nisa, 4/19.

²¹⁴ Muhammed b. A. Rahim el-Meylani, *Şerhu’l-Muğni*, Diyarbakır, Dini neşriyat kitap evi, 2001, s. 83.

3- *صَلُّوهُ الْجَحِيمَ فَاسْلُكُوهُنَّ زِرَاعًا سَبْعُونَ ذَرْعًا سِلْسِلَةً فِي ثَمٍّ* ve sonra onu cehenneme atın. *Sonra tekrar kendisi gibi suçluların bağlandığı, uzunluğu yetmiş arşın olan bir zincire bağlayın onu.*²¹⁵ Müellif, bu ayetlerin tefsirinde şöyle diyor: Sonra onu yakıcı olan cehennem ateşine sokun ve sonra uzunluğu meleğin arşınıyla yetmiş arşın olan bir zincirle cehenneme sokun. Buradaki, meû'lu-bih olan "Cehim" ve car-mecrur müteşekkil olan "fi silsilet'in" 'in fiilden önce zikredilmesi iki şeye işaretir:

1- Tahsis, yani ayetin işaret ettiği kişilerin bu tür azaba uğrayacakları ve bu azabın onlara tahsis edildiğine işaretir. 2- İhtimam, yani kendilerine isabet edilecek olan azaba önem atfedilmiştir, ona dikkat çekilmiştir. Buradaki "sümme" harfi ise iki tür azabın birbirlerinden farklı olduğuna işaretir. Müellif, bu tefsiriyle şu nahiv kaidesine işaretir: Mefû'lu-bih ve car-mecrur'un mertebesi fiilin ve mutaallak'ının sonrasında gelmesidir, bunların takdim edilmesi (öne alınması) tahsis ve ihtimam ifade eder.²¹⁶

4- *رَبُّ اللَّهِ أَنَا إِلَهِي يَا مُوسَىٰ أَنْ لَشَجَرَةً مِنَ الْمُبَارَكَةِ الْبُقْعَةِ فِي الْأَيْمَنِ الْوَادِ شَاطِئِيءٍ مِنْ نُودَىٰ أَتَيْهَا فَلَمَّا* *العالمين* Musa ateşin yanına vardığı zaman, mübarek yerdeki, vadinin tarafında bulunan ağaçtan kendisine: "Ey Musa! Benim, ben. Âlemlerin Rabbi olan Allah!" diye seslenildi.²¹⁷

Müellif, bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Musa'nın sağından vadi tarafından O, mübarek yerden, ağaçtan, şöyle seslenildi: Ey Musa! Ben Âlemlerin Rabbi olan Allah'ım. Buradaki "mineş-Şecereti" öncesindeki "el bukêt'i" ye, bedeldir, bedel'i-İştimal. Buradaki "en" de müfessiredir, ayetin başındaki Musa'ya seslenişi tefsir ediyor. Müellif, bu söyledikleriyle şu nahiv kaidesine işaret ediyor: Bedel'ül-İştimal: Yani bedel ile mübdel'ü-Minhu'nun birbirini kapsadığı bedel türüdür, örneğin "Ahmet soyuldu" dediğimizde bu söz Ahmet'in elbiselerini, parasını kitaplarını ve de eşyalarını kapsar. Bundan sonra elbiseleri dediğimizde, bu bedel'ül-İştimal olur. İşte ayette geçen "المُبَارَكَةِ الْبُقْعَةِ فِي" mübarek yerdeki" ifadesi, "الشَّجَرَةَ مِنَ" ağaçtan" ifadesine de şamildir. "mineş-Şecereti" bedel'ül-İştimal'dır. Müellif'in zikrettiği bir diğer husus: Ayette geçen "en" harfinin tefsir edici olduğudur. Mühaffefe "en" olmadığıdır. Bunu demekle de şu nahiv kaidesine atıfta bulunmaktadır:"

²¹⁵ El-Hakke, 69/31-32.

²¹⁶ A.Rahman, s. 98.

²¹⁷ Kasas, 28/30.

A-Kale manasına gelebilecek herhangi bir fiilden sonra ‘en’ gelirse bu müfessire ‘en’ dir.²¹⁸

B- Mühaffefe ‘en’ ‘haber’inin başında fettheli ‘lam’ gelir. Ayet’te böyle bir ‘lam’ olmadığına göre bu, mühaffefe ‘en’ değildir.²¹⁹

5. زَكْرِيَّا عَبْدُهُ رَبِّكَ رَحْمَةً ذَكَرُ. ‘Bu anlatılacak olaylar, kulu Zekeriyya’ya Rabbinin bahsettiği rahmeti, dile getiren bir hatırlatmadır.’²²⁰ Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: Bu okunan, Rabbinin rahmetiyle kulu Zekeriya’yı zikretmesidir. Müellif, ‘Âbdehu’ sözcüğü, rahmet sözcüğünün mefûlüdür. Zekeriya ise ‘Âbdehu’ sözcüğüne bedel veya âtfu beyandır. Müellif bu tefsiriyle şu nahiv kaidelerine atıfta bulunmaktadır: 1-Masdar’ın gerekli olan şartları taşıması halinde, fiil gibi fail ve mefûlde amel edeceğini ifade ediyor. Ayetteki ‘zikru’ haberdir, rahmeti ona muzafu-ileyh’dir. Böylece masdar olan ‘zikr’ ve ‘rahmet’ sözcükleri aynen fiil gibi fail ve mefûlde âmel etmiştir.²²¹

2-Zekeriya’nın bedel veya atfı beyan olduğunu söylemesi şu kaideye atıftır: Bedel olduğunu kabul ettiğimiz zaman bu bedl’ül-İştimal olacaktır. Atf’ü-beyan olduğunu kabul ettiğimiz zaman ise öncesindeki ‘abdehu’ sözcüğünü daha açık hale getirmek maksadıyla zikredilmiş demektir.²²²

3.2. Kıraat İlmine Yaklaşımı

Kıraat, karee fiilinden masdar ve çoğuldur. Lügatta okumak manasındadır²²³. İstılahta ise, Kurra olan bir imamın Kur’an’ı farklı bir tarzda talaffuz etmesidir. Bu farklı okuyuş tarzı, sahabelere dayanmaktadır. Onların da bunu peygamberden (s.a.v.) aldıkları sabittir. Sahabelerden bu konuda öne çıkanlar şunlardır: Hz. Ali, Hz. Zeyd b. Sabit Hz. Abdullah, İ. Mesud, Ebu Musa El- Eşâri ve Ebu’d-Darda gibi sahabelerdir. Onlardan da tabiînlerden bir çokları almıştır. Medine’de, Sâid b. Musayyib, Ūrveve Salim, Mekke’de, Ūbeyd b. Ūmeyr, Âtab. Rebah, Tavus, Mücahid,

²¹⁸ Hallü’l-Mâakid Şerh’ül- Kavaid, Trhs. S. 112.

²¹⁹ Hallü’l-M’âakid Şerh’ül- Kavaid, Trhs. S. 114.

²²⁰ Meryem, 19/2.

²²¹ Cemalu’d-Din İ. Hişam ebu Abdullah, Şerh’u-Katru’n-Neda ve bellu’s-Seda, Diyabakır, mektebet’u Seyda, 2013, s. 338.

²²² A. Rahman, s. 225; el-Meylani, s. 104-106.

²²³ Serdar Mutçalı, Arapça Türkçe sözlük, İstanbul, Dagarcık Yayınları, 1995, s. 697.

İkrime ve İ.ebi Melike, Kufe’de Âleme, Esved ve Mesruk, Basra’da, Ebu Âliye Ebu Reca ve Nasr b. Âsım, Şam’da, Mügire b.Ebi Şihab el-Mahzum, Halife b. Saîd ve Sahib’i Osman gibi tabiînlerdir.Bu tabiînlerden sonra İslam alimleri kıraat ilmine ehemmiyet vererek,onu bir îlim haline getirdiler.Bu aşamada üzerine ittifak edilen meşhur yedi kıraat ortaya çıktı. Bu kıraatın her biri bir Kurra imama nisbet edildi. Bu imamlar şunlardır:

1-Ebu Âmr,2-Nafî, 3-Âsım, 4-Hamza, 5-Kissai, 6-İ.Âmir, 7-İ-Kesir. Bu kıraatlara ilaveten tevatür yoluyla bize ulaşan üç sahih kıraat daha vardır. Bunlar: 1- Ebu Câfer Yezid b.Kâakâ el-Medeni. 2-Yâkup b.İshakel-Hadremi. 3-Halef b. Hişam’dır. Lehçelerdeki farklılıktan meydana gelen bu kıraatlar, kelimelerdeki Tefhim / kalın okuma terkik / ince okuma, sözcüklerin talaffuz etme biçimidir.²²⁴ Müellif, tefsirinde kıraat konusunu birçok yerde işliyor. Tefsirinde bu konuyu çok işlemesi, bu ilme verdiği önemi gösteriyor. Şimdi, Eş-Şehri’nin kıraatla ilgili söylediklerini birkaç örnekle verelim:

1. عِلْمٌ بَعِيرٌ سَفَهًا وُلَادَهُمْ قَتَلُوا الَّذِينَ خَسِرَ قَدْ. *Gerçekten ziyana uğrayanlar o kimselerdir ki, dar kafalı cahillikleriyle çocuklarını öldürürler.*²²⁵ Müellif, bu ayetin tefsiri sırasında, İbni kesirden قَتَلُوا ‘Kattelu’ (şeddeli ta ile) diye bir kıraat veçhini rivayet ediyor. Bu kıraat, teksiri /çokluğu/ ifade eder.

O an ve işte يَفْتَرُونَ مَا كَانُوا مَا عَنْهُمْ وَضَلَّ الْحَقَّ مَوْلِيَهُمْ اللَّهُ إِلَى وَرُدُّوا أَسْلَفَتْ مَا نَفْسٍ كُلُّ تَبْلُو هُنَالِكَ *Orada herkes, geçmişte yapıp ettiğiyle sorgulanacak, herkes Allah’a, O yüceler yücesi gerçek sahibine döndürülecek, onların boş hayalleri, uydurmakta oldukları şeyler, ortadan kaybolup kendilerini, yüzüstü bırakacaktır.*²²⁶Müellif bu ayetin tefsiri sırasında şöyle diyor: Mahşeri kastederek o makamda her nefis yaptıklarıyla imtihan edilecektir. Yani yaptıklarının faydalı mı zararlı mı olduğunu görecektir. Yaptıklarından dolayı Allah’ın kendilerine hazırladığı cezaya döndürüleceklerdir. İftira ettiklerinin bulanı ortaya çıkacaktır. Bu tefsirden sonra Müellif, muhtelif bir kıraat rivayet ediyor: Kissai ve Hamza, تَلُو (Tetlu) diye okumuşlardır. Buna göre ayetin manası, yaptıklarının yazıldığı kitabı okuyacaklardır. 3. وَلَا أَحَدٌ عَذَابَهُ يُعَذِّبُ لَا فَيَوْمَئِذٍ.

²²⁴ Kattan Mennâa, s. 171-172-173.

²²⁵ Enâm, 6/140.

²²⁶ Yunus, 10/30.

أَحَدٌ وَتَأْفَهُ يُوثِقُ” *Fakat o gün hiçbir kimse Allah’ın günahkârlara kelepçelerle bağladığı gibi bağlayamaz.*”²²⁷

Müellif, bu iki ayetin tefsirinde şöyle diyor: O günde hiç kimsenin Allah (c.c.) kadar azap edememesi ve günahkârları zincire vuramaması, bütün işlerin o günde sadece kendisinde olduğu içindir. Müellif, kıraatle ilgili şöyle bir vecih rivayet ediyor: Kissai ve Yâkup bu iki fiili bina mefûl olarak okumuşlardır.

3.3. Kelam İlmine Yaklaşımı

Kelam, İslam dininin iman esaslarını ve davranışlarıyla ilgili temel ilkelerini naslardan hareketle belirleyerek, onları nasların bütünlüğü çerçevesinde temellendirip akli yöntemlerle destekleyen ve karşı fikirleri eleştirip cevaplandıran bir ilimdir.²²⁸ Kur’an’ı-Kerim’de, akide ile ilgili birçok ayet mevcuttur. Bu itibarla bazı müfessirler, bu ayetleri tefsir ederken kelam ilminin konusu olan bir takım yorumlarda bulunmuşlardır. Araştırmamızın konusu olan Eş-Şehri’nin eseri özet bir tefsir olmasından dolayı bu konuda ancak birkaç yerde kelam ilminin konusu olan meselelere işaret etmektedir. Şimdi Müellif’in kelamla ilgili yaptığı atıfları birkaç örnekle verelim:

رِزْقِكُمْ السَّمَاءِ وَفِي-1 ‘ثُوْعَدُونَ وَمَا رِزْقُكُمْ السَّمَاءِ وَفِي-1’ *Rızıkınızın meydana gelmesine sebep olan yağmurlar ve size vaat edilen ceza, sevap ve amel defterleri göklerde dir.*”²²⁹ Müellif, bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Rızıkınızın sebebi olan, yağmur, göklerde dir. Veya buradaki göklerden maksat bulutlardır. Rızıktan maksat ise yağmurdur, çünkü yağmur iaşeyi sağlayan rızık sebebiydi وما وعدون. *Size vaat edilen edilen sevap da, rızık gibi göklerde dir.* Çünkü cennet yedinci göğün üstündedir. Veya ameller ile sevaplar rızık gibi göklerde takdir ediliyor.

Müellif buradaki tefsir ile bazı mezheplerin cennet konusundaki görüşleri dikkate almadığı görülmektedir ve ehli sünnetin görüşü olan, cennetin şu anda var olduğu ve göklerde olduğu konusundaki görüşü istikametinde bir görüşü dile getirmektedir.

---

²²⁷ Fecr, 98-26-27.

²²⁸ Bekir Topaloğlu, *Kelam araştırmaları üzerine Düşünceler*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Vakfı yayınları, 2004, s. 5.

²²⁹ Zariyat, 51/22.

2- مَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ كَذَّبَ مَا-2
 Kulunun kalbi, gördüğünü yalanlamadı.²³⁰Müellif, bu ayetin tefsirinde ise şöyle diyor: Bu ayet peygamber (s.a.v.)'in Miraç Gecesi'nde gördüklerini anlatması üzerine nazil olmuştur. *Gözleriyle gördüklerini kalbi yalanlamadı. أَفْتَمَارُونَهُ* Öyleyse siz, ne gördüğü konusunda, O'nunla tartışmaya mı giriyorsunuz? O'nu bir kere daha görmüştü.²³¹Müellif bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: Gördüklerine dair onunla niye tartışıyorsunuz. Bir önceki görüş gibi bir daha yaklaşarak ve Sidret'ül Münteha'ya inerek Allah'ı görmüştü. Müellif bu tefsiriyle kelam ilmindeki bir konuya işaret ederek ehlisünnetin çoğunluğunun görüşünü paylaştığını göstermektedir.²³²3. *الَّذِي سُبْحَانَ* 'Yüceliğinde sınır olmayan O Allah ki, kulu Muhammed'i geceleyin, kendisine bazı ayetlerini göstermek için, Mekke'deki Mescidi Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız, Mescid-i Aksâ'ya götürdü. Çünkü gerçekten herşeyi duyan ve gören o'dur.'²³³

Müellif bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Miraç, Peygamber (s.a.v.)'in ruh ve cesediyle göğe çıkmasıyla olmuştur. Orada, Allah (c.c) ile münacat etmiş, enbiyalarla buluşmuş ve göklerin o, acayip âlemini görmüştür. Müellif'in bu ayetle ilgili söyledikleri, yine ehlisünnet çoğunluğunun görüşünü paylaştığını göstermektedir.²³⁴

4. *أُولِيَاءَ وَذُرِّيَّةَهُ أَفَتَنْتَحِدُونَ رَبِّهِ أَمْرٌ عَنِ فَسَقَ الْجِنَّ مَنْ كَانَ إِبْلِيسَ إِلَّا فَسَجِدُوا لِأَدَمَ اسْجُدُوا لِلْمَلَائِكَةِ قُلْنَا وَإِذْ* *Ve hatırla o zamanı ki, biz meleklere: Âdem'e secde edin, önünde yere kapanın dediğimizde, İblis dışında hepsi yere kapanmıştı. İblis cinlerdendi. Rabbinin emrinden dışarı çıktı. Durum böyle iken ey insanlar! Beni bırakıpta onu ve soyunu dostlar mı ediniyorsunuz? Oysa onlar size düşmandırlar. Allah'ı bırakıpta şeytani dost edinmek, varoluş gayesine aykırı hareket edenler için, ne kötü bir değişimdir.*²³⁵Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: Bu tebrik secdesidir. Bunu birkaç yerde tekrarlamıştır. Çünkü kast edilen ve amaçlanan şey için bu Tehiyye Secdesi bir mukaddimedir. Burada zikredilmesi ise kibirlenenlerin yaptıklarını çirkin bir şey olduğunu ve bu tarzın iblis'in tarzı olduğunu beyan etmek içindir. *وَالْجِنَّ مَنْ كَانَ*,

²³⁰ Tur, 53/11.

²³¹ Tur, 53/12-13.

²³² Muhammed A.Aziz ferhari, *en-Nibras*, İstanbul, Asitane Kitap Evi, trhs. s. 161.

²³³ İsra, 17/1.

²³⁴ Ferhari, s. 292.

²³⁵ Kehf, 2/50.

cinlerdendi. Çünkü onun zürriyeti var meleklerin zürriyeti yoktur. رَبِّهِ أَمْرٍ عَنْ فَسَقٍ ” Rabbinin *İtaatinden çıkmıştı* ”yani secdeyi terk etmekle rabbinin emrine karşı gelmişti.Müellif,burada meleklerin asla günah işlemeyecekleri, iblis’in aslı itibariyle cinlerden olduğu için isyan ettiği delili vardır diyor.Müellif,bu görüşüyle ehli sünnet çizgisinde bir görüşü dile getirerek imanla ilgili bir konuya ayetten destek getiriyor.²³⁶

3.4. İlmi Tefsire Yaklaşımı

İlmi Tefsir, Kur'ân ibarelerindeki ilmî istilahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefi görüşleri çıkarmaya çalışan bir tefsir nevidir. Diğer bir deyişle İlmi Tefsir, Kur'ân ibarelerine ilmî istilahları hâkim kılmaya, bu ibarelerden çeşitli ilmî ve felsefi görüşleri istihraç etmeye çalışan tefsirdir. Şunu unutmamak gerekir ki modern ilim ile çatışmayan ve sonuna kadar da bu özelliği devam ettirecek olan mukaddes kitap, Kur'ân'dır. Çünkü Allah'ın kelâmıdır ve vahyidir. Kur'ân-ı Kerim'de, ilmî hakikatler umumi meseleler halinde anlatılmış ve bu meselelerin açıklanıp çözülmesi insanların çalışmasına bırakılmıştır. Bu esas sayesinde Kur'ân, insan aklını ilim yolunda kullanırmak suretiyle ona yeryüzünün ve hatta âlemlerin efendisi olma yolunu açmıştır. Kur'ân hemen hemen her sahifesinde, insanları düşünmeye ve tefekküre davet etmekte, kâmil akla hitap edip sözü ilim ve marifet sahiplerine yöneltmekte ve kendisi üzerinde düşünmeyenleri zemmetmektedir. Onda ilim ve âlimlerin mertebeleri yükseltilmiştir. O, ilim için başlangıç olacak sebeplere sarılmayı öğretmekte, ilmî hakikatlerin neticelerinden ibret aldırılmaktadır²³⁷

.Bu itibarla bazı müfessirler eserlerinde bu açıdan yaklaşmışlar ve bu manaya gelebilecek bir takım ayetleri tefsir etmişlerdir. Fakat Eş-Şehri Tefsiri'nin tamamında, ilmi tefsirlerin konu ettikleri ayetleri rivayet metoduyla tefsir ediyor dolayısıyla ayetleri bu açıdan tefsir etmiyor.

3.5. Fıkıh İlmine Yaklaşımı

Eş-Şehri, tefsirinde az da olsa bazı ayetlerin tefsiri sırasında, Fikhi meselelere işaret ediyor. Bunu, bazen bir mezhep müçtehidine isnat eder, bazen de isim vermeden

---

²³⁶ Ferhari, s. 297.

²³⁷ Cerrahoglu, c. 1, s. 2

miskine yemek yedirsin. Ebu Hanife'ye göre her bir miskine yarım (sââ) iki avuç buğday veya bir (sââ) dört avuç diğer yiyeceklerden vermelidir. Bunu da cinsi münasebetten önce vermelidir. Burada her ne kadar temastan önce zikredilmemişse de öyle anlaşılmalıdır. Çünkü 'mutlak', bir önceki mukayyede hamledilir.²⁴⁴ İsim vermeden belli bir icthad doğrultusunda ayeti tefsir etmesi:

4- *الْكَعْبَيْنِ إِلَىٰ وَأَرْجُلِكُمْ بِرُؤُسِكُمْ وَأَمْسَحُوا* -4- *...ve başlarınıza mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın.*²⁴⁵ Müellif, ayetin bu bölümünü şöyle tefsir ediyor: Başlarınızı istediğiniz gibi mesh ediniz. Bundan da anlaşıldığı gibi bu Şafii mezhebinin bu konudaki icthadına uygun bir yorumdur. *Cumhur'a Göre Ayeti Tefsir Etmesi: 5- 'Ey iman edenler! Namaz kılacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi ve başlarınıza meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayınız.* Müellif, bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: *Cumhur'a göre dirsekler, kol kavramı içerisine girer. Bu nedenle buradaki 'ila' harfi, 'mââ' manasında olduğu söylenmiştir.*

3.6. Muhkem ve Müteşabih Ayetlere Yaklaşımı

Muhkem, lügatte men etmek, sağlamlaştırmak manasına gelmektedir. 'Hikmet'sözcüğü de sahibini kendisine layık olmayan şeylerden koruduğu için bu manada kullanılmaktadır. Kelam'ın muhkemi sağlam olanıdır. Allah kelamını şöyle vasıflandırmaktadır: *خَيْرِ حَكِيمٍ لَّدُنْ مِنْ فَصَّلَتْ ثُمَّ آيَاتُهُ أَحْكَمَتْ كِتَابِ الرَّ* *Elif, Lâ, Râ, bu ayetleri sağlam esaslara, kuvvetli delillere oturtulmuş bir kitaptır. Sonra da bir bir açıklanmıştır. Bu Kur'an, yaptığı herşeyi yerli yerince yapan, her şeyden haberdar olan Allah tarafından indirilmedir.*²⁴⁶ Bu itibarla Kur'an'ı-Kerim'in bütünü muhkemdir. Müteşabih ise 'Teşabüh'ten alınmıştır, bu da iki şeyin birbirine benzemesi demektir. Kelam'ın teşabühü, birbirinin misli olması demektir. Kur'an'ı-Kerim'de, *مُتَشَابِهًا كِتَابًا الْحَدِيثِ أَحْسَنَ نَزَّلَ اللَّهُ* *'Allah, sözün en güzelini bir kitap halinde indirmiştir. Bir kısmı bir kısmına benzer.*²⁴⁷ Muhkem ve müteşabih ayetler, Kur'an ilimlerindeki manası ise şöyle açıklanmıştır: Muhkem; kendisinden murat olan mananın açık olduğu ayetler veya tek bir manası olan ayetler veya kendiliğinden

²⁴⁴ *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 180.

²⁴⁵ Maide, 5/6.

²⁴⁶ Hud, 11/1

²⁴⁷ Zümer, 39/23.

anlaşılabilen ve başka bir açıklayıcıya ihtiyaç duymayan ayetlerdir. Müteşabih ise, Allah'ın sadece manasını bildiği ayetler veya bir kaç manaya gelebilecek olan ayetler veyahut kendiliğinden açık olmayan, bir dış unsur vasıtasıyla mana verilebilen ayetlerdir. Bu iki kısma şu örnekler verilmiştir: Muhkem, Kur'an'daki ahkâmları, farzları, mükâfat ve cezaları ifade eden ayetlerdir. Müteşabih ise, Allah'ın bazı sıfatları, mukattâ harfleri kıyametle ilgili bilgi ve ahiretin hakikatiyle ilgili ayetlerdir.²⁴⁸

Bu, konu sahabe döneminden beri ihtilaf edilmiş bir konudur. Bir kısım sahabenin de içinde bulunduğu İslam alimleri, manası açık olmayan ayetleri tefsir etmemek ve Allah muradını en iyi bilendir demek lazımdır demişlerdir. Bir kısmı da bu gibi ayetleri İslam'ın temel esasları çerçevesinde tefsir etmeye çalışmışlardır. Konuyla alakalı bu girişten sonra müellif'in tefsirine baktığımızda, Eş-Şehri'nin genel olarak birinci görüşü tercih ettiğini görüyoruz. Örneğin: Bakara suresi'nin dışında bütün mukattaâ harflerini ‘Allah'u Âlemu bi muradihi’(Allah muradını en iyi bilendir) diyor. Sadece, Bakara ve Yasin suresi'ndeki mukattaâ harflerini tenvil ederek şöyle diyor: الم –Elif, Allah'a, lam Cibril'e, mim Muhammed'e işaret etmektedir. Veya ‘en'e-Allah'u Âlem'u'demektir. Yasin suresi'ndeki ayeti de ‘Yasin’Ya Muhammed!’demektir. Bunun dışında tefsir ilminde müteşabih ayetler olarak bilinen ayetleri, birinci görüşün istikametinde bir yaklaşımla tefsir ediyor.

3.7. Şiir ile İştihada Yaklaşımı

Arap kelamının sözlü edebiyatını oluşturan şiir, müfessirlerin ayetlerin tefsirinde başvurdukları bir kaynaktır. Müellif, bu konuda sadece dört yerde ayetleri tefsir ederken şiiri kaynak olarak gösterir. Şimdi bu yerleri verelim:

وَيَتَّخِذَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ مِنَّا مَثَلًا مِثْلُ قَوْمِ مَسٍّ فَفَرِحَ الْقَوْمُ مَسًّا فَفَرِحَ يَمْسَسُكُمْ إِنَّ ۱-
'Eğer siz, Uhud Savaşı'nda bir yara aldıysanız, o topluluk da Bedir Savaşı'nda, benzeri bir yara almıştı. Zira iyi ve kötü günleri biz insanlar arasında evirip çeviririz. Bu metod Allah'ın iman edenleri seçip ayırması ve aranızdan

---

²⁴⁸ Kattan Menâa, s. 220.

gerçeklere hayatları ile şahitlik yapanları seçmesi içindir. Çünkü Allah yaratılış sebebine aykırı davrananları asla sevmez.”²⁴⁹Müellif, buradaki النَّاسِ بَيْنَ نُدَاوِلْهَا cümlesini şöyle tefsir ediyor: Biz o,günleri (acı günleri) insanlar arasında sırayla döndürüyoruz, kimi günler birine kimi günler de başka birilerine veriyoruz. Arapların dediği gibi:”Bir gün aleyhimize olur. Bir gün de lehimize, Bir gün üzülürüz, bir gün de seviniriz.

2- ”الْحَمِيدُ الْعَزِيزُ بِاللَّهِ يُؤْمِنُوا أَنْ إِلَّا مِنْهُمْ تَقَمُّوا وَمَا-” müminlerden ancak güçlü ve övgüye layık olan Allah’a inanıyorlar diye eleştiriyorlardı.²⁵⁰Müellif, bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Kâfirler, müminleri eleştirecek bir sebep bulamıyorlardı. Ancak, onların güçlü ve övgüye layık olan Allah’a inanmaları buna sebep sayıyorlardı. Bu istisna, şair’in dediği gibi”الك تاءبء قرا من ف لول بهن سد يوف هم ان غير ف بهم عيب ولا” kılıçlarında düşman askerlerinin sırtlarından koparılan kırıntılar hariç, onların hiçbir ayıpları yoktur. Yani bu yerme gibi görünse de aslında bir övgüdür.

3- ”يُسْرًا الْعُسْرَ مَعَ إِنَّ، - يُسْرًا الْعُسْرَ مَعَ فَإِنَّ-” Artık şüphe yok ki, her güçlükle beraber bir kolaylık var. Şüphe yok ki, her güçlükle beraber bir kolaylık daha var.”²⁵¹Müellif, bu ayeti şöyle tefsir ediyor: Kalbinin daralması, kavminin delalette olması ve sana verdikleri eziyet gibi, her bir zorluğa karşı, muhakkak bir kolaylık vardır. Kalbin inşirahı ve işlerinin kolaylığı gibi. Yine darlığa karşı bir ferahlık muhakkak vardır. Bu manayı temellendirmek için şu şiiri zikrediyor:”الدم في ت فكر ال دذ ي ا ب ك ضاقت اذا”sana dünya daraldığı zaman”elem neşreh” suresi’nde tefekkür et. Bir zorluğa karşı iki kolaylık müjdelenmiş, bunu düşündüğün vakit ferahlarsın.”

4- ”وتبَّ لهب ا ب ي ي د ا ت بت 4-”Ebû Leheb’in elleri kırılıp kahrolsun. Bütün imkânları yok olup, helak olsun, zaten kendisine yazık etti, kahrolup gitti, yok oldu ya!”²⁵²Müellif bu ayetin tefsirinde şöyle diyor:”Ebu Leheb’in nefsi helak olmuştur. ’ve tebbe”Bu, ihbar sonrası ihbardır. Yani bir daha helak olmuş ve zarar etmiştir. Vukuû kesin olduğu için, mazi ile tabir edilmiştir. Şair’ي الله جزاه جزاءي” جزء جزاءه شر الله جزاه جزاءي” O,beni cezalandırdı. Allah da ona en kötü cezayı versin,

²⁴⁹Alı İmran, 3/140.

²⁵⁰Buruc, 85/8.

²⁵¹İnşirah, 94/5-6.

²⁵²Tebbet, 111/1.

uluyan köpeklerin cezası, bunu da yapmıştır. Buradaki *الله جزاه شر* Allah da ona en kötü cezayı versin. Bedduadır ve inşadır. Fakat kesin olması düşünülerek şiiirde geçmiş fiil ile zikredilmiştir.

3.8. Belağat İlmine Yaklaşımı

Kur'an'ın ilahi kelam olması hasebiyle birçok üstün özelliğe sahiptir. Bu özelliklerden biri de nazmındaki olağanüstü güzelliştir. Bununla beraber o nazmın ifade ettiği mana biçimi o kadar belîğ ki beşer kelamının bu seviyeye erişmesi mümkün değildir. Kur'an'ın indirildiği döneme baktığımızda fesahat ve belağatta epey mesafe kat edilmiş olduğu, hitabet sahibi insanların el üstünde tutulduğu ve değer verildiği görülmektedir. Tam böyle bir ortamda Kur'an, muhataplarını tehdidi (meydan okuma)'ye davet ediyor. Onların silahıyla (kullandıkları kelimelerle) onlara meydan okuyor: ‘eğer siz kulumuza gönderdiğimiz ayetlerde şüphede iseniz onun gibi on sureyi getiriniz.’²⁵³ Diyerek onları acze düşürmüştür. Fesahat ve Belağat sahibi insanlar varken ve karşılık verme sebepleri de ortadayken, karşılık verilmemesi Kur'an'ın, icazına dayanmaktadır. Kur'an'ın bu yönü İslam tarihi boyunca ulemanın dikkatini çekmiş ve bu alanda bir ilmi kültür mirası ortaya koymuşlardır. Müellifimiz, Eş-Şehri de eserinin birçok yerinde ayetleri tefsir ederken Kur'an'ın bu yönüne dikkat çekmiş ve konuya temas etmiştir. Şimdi bu konuda birkaç örnek verelim:

1- *Hani* ‘ فَلَهَا بِمِنْ الْأَرْضِ نُنَبِّئُ مِمَّا لَنَا يُخْرِجُ رَبِّكَ نَالًا فَادْعُ وَاجِدِ طَعَامٍ عَلَى نَصْبٍ لَنْ يَأْمُوسَى قُلْتُمْ وَإِذْ -1 siz bir zamanlar “Ey Musa! Her zaman aynı yiyecek... Buna dayanamayız. Öyleyse Rabbine dua et de, bize her yerde yetişen ürünlerden sebze, ”²⁵⁴ Müellif burada şöyle diyor: İsrailoğulları, Musa'ya dediler ki Rabbine deki bize yeryüzünün çıkardığı ve bitirdiği yiyeceklerin bir kısmını bize icat etsin. Buradaki ‘yeryüzünün bitirdiği’ değişmeceli bir isnattır. Buna, Beyan ilminde Mecaz'ı-Mürsel denir.²⁵⁵

2- *الباطل الطيبات آفد من ورزقكم وحفدة بنين أزواجكم من لكم وجعل أزواجاً أنفسكم من لكم جعل والله-2* ‘ Ve Allah, rızık bakımından bir kısmınızı, bir kısmınızdan üstün kılmıştır. Hal böyleyken, rızık kendilerine fazla verilmiş olanlar, bu rızıklarını

²⁵³ Bakara, 2/23.

²⁵⁴ Bakara, 2/61.

²⁵⁵ Muhammed Usamu'd-Din, b. İbrahim, / h.895-951/ *Şerh'ül-Ussam Âlel Feride*, İstanbul, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, 2003, s. 58.

elleri altında bulunan işçi ve kölelerine verip, onları da geçim bakımından kendilerine eşit etmezler. Peki, böyle yapmakla, Allah'ın rızık nimetini bile bile inkâra mı kalkışıyorlar?’²⁵⁶ Müellif, bu ayetin tefsirinde de şöyle diyor: Bütün bu nimetlere karşın, siz Şeytan'a veya putlara mı? İnanacaksınız. Buradaki sıla (car ve mecur)'nın fiil üzerine takdim edilmesi ya ihtimam, Allah'ın nimetlerini önemseme amacıyladır veya ayet sonlarının uyumu amacıyladır. Bu da Bedî ilminin bir konusudur kelama güzellik katar.²⁵⁷

الله إِذَا قَهَافَ اللهُ بِأَنْعُمِ فَكَفَرَتْ مَكَانِ كُلِّ مِنْ رَعْدًا رَزُقُهَا يَأْتِيهَا مُطْمَئِنَّةً أَمِنَّةً كَانَتْ قَرِيَةً مَثَلًا اللهُ وَضَرَبَ 3-
الله إِذَا قَهَافَ اللهُ بِأَنْعُمِ فَكَفَرَتْ مَكَانِ كُلِّ مِنْ رَعْدًا رَزُقُهَا يَأْتِيهَا مُطْمَئِنَّةً أَمِنَّةً كَانَتْ قَرِيَةً مَثَلًا اللهُ وَضَرَبَ 3-
‘Allah size bir örnek veriyor: Bir şehir düşünün, halkı emniyet içerisinde yaşamada, gönülleri rahat, rızıkları her bir taraftan bol bol gelmekte, derken Allah'ın tüm nimetlerine karşı, nankörlük ettiler de, Allah onlara işledikleri yüzünden, açlık ve korku felaketini tattırdı.’²⁵⁸ Müellif, bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Allah, bir köyü örnek olarak vermiştir. Köyden maksat, o köyde yaşayan halktır. Onlar güven içinde ve kalpleri mutmain bir şekilde hayatlarını sürdürürken, kendilerine her taraftan rızıkları gelirken, Allah'a iman etmemek suretiyle, Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler. Bunun üzerine Allah (c.c.) yaptıklarından dolayı, onlara açlık ve korku elbisesini giydirdi. Burada korku ve açlığın verdiği zarar, her taraflarına tesir ettiği itibarıyla libasa benzetilmiş ve ‘libas’ül-Cuî’ istiâre edilmiştir. Bu istiâre-i-Musarrahadır. O, zararın tiksindirici olması itibarıyla ise acı ve kötü tad'a benzetilmiş, Ona ‘Ezake’ sözcüğüyle işaret edilmiştir. Bu da ‘istiâr’e-i-Tahyiliyye’dir.²⁵⁹

خَرَّةً أَلَا فِي لَهُ وَمَا مِنْهَا نُوتِهِ الدُّنْيَا خَرَّتْ يُرِيدُ كَانَ وَمَنْ خَرَّتْ فِي لَهُ نَزْدُ الْأَخْرَةِ خَرَّتْ يُرِيدُ كَانَ مَنْ 4-
‘Kim öteki dünyada kazanç elde etmeyi isterse, onun kazancında bir artış sağlarız. Bu dünyada bir kazanç isteyene ise ondan bir şeyler verebiliriz, fakat böyle biri öteki dünyanın nimetlerinden hiçbir pay alamayacaktır.’²⁶⁰ Müellif bu ayeti tefsir ederken de şöyle diyor: ‘Kim Allah rızası için yaptığı amelin ahiret sevabını irade etse biz onun yaptığını kat kat vereceğiz. Kim de bizim daha önce taksim ettiğimiz dünyalığı talep ederse ondan bir kısmını vereceğiz. Fakat ahirette hiçbir payı

²⁵⁶ En-Nahl, 16/71.

²⁵⁷ Sâdu'd-Din Taftazani, *Muhtasru'l-Mââni*, İstanbul, Üçler Matbaası, 1977, s. 385-386.

²⁵⁸ En-Nahl, 16/12.

²⁵⁹ *Usamu'd-Din*, s. 82; *Hulasatü't-Tefasir*, v. b, 98.

²⁶⁰ Şura, 42/20.

olmayacaktır. Bu ‘‘Hars’ül-Ahiret’’ ve ‘‘Hars’üd-Dünya’’ ifadelerinde istiâre vardır.’’²⁶¹

3.9. İsrailiyyata Yaklaşımı

"İsrâîliyyat" İsrâîliyye kelimesinin çoğuludur. Kelime İsrâîli bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdisе manasındadır. İsrâîl, rivayetlere göre Hz. Yakûb’un (a.s.) ismi veya lâkabıdır. Yakûb (a.s.) da, Kur’ân’da zikredilen meşhur on iki yahûdî boyunun (esbât) atasıdır. Kur’ân-ı Kerîm Yahudilerden "Benû İsrâîl" (İsrâîl Oğulları) şeklinde bahseder. İbranice olan İsrâîl kelimesi, "kul" manasına gelen (isrâ) ile "Allah" manâsına gelen (’îl)’den mürekkeptir ve /Allah kulu/anlamındadır. Kelimenin ıstılahı manasına gelince; kelime her ne kadar tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifade ediyorsa da bunda bir inhisar düşünülemez. İslâm’a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber’e ve onun muasırları olan sahabe ile müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, isrâîliyyat kelimesinin manâsı içine girer. Bir kelime ile İslâm’a yabancı olan her şey bu kelimenin bünyesinde mütalaa edilmelidir.

İslâm’a yabancı olan her şeyi ifade için bu kelimenin seçilmesi ise ilmî ifadesiyle tağlib’den dolayıdır. Yani, Yahudilere ait haberlerin Hristiyanlar ve diğer milletlerin kültürüne tercihinden ötürüdür. Bu ifadeyi kullanmak bir manada mecbûriyyet ifade ediyor. Çünkü Yahudilerden yapılan nakiller, diğerlerine nisbetle daha çoktur; ayrıca, Yahudi menşeli haberler daha yaygın ve meşhurdur. Yahudilerin Müslümanlarla geniş ölçüde karışmaları, ticaret ve kültür alışverişi yapmalarının da bunda müessir olduğu muhakkaktır. Yahudi ve Hristiyan kültürünün, daha doğrusu bu iki din erbabına ait hurafe ve safsataların tefsirde müessir oluşunun diğer bir nedeni de mukaddes kitabımız Kur’ân’ın bu milletlere ve mensup oldukları dînin kitaplarına sık sık atıfta bulunmasıdır.²⁶²

İsrailiyyatın tefsire girmesi sahabeler dönemine kadar gider. Bunun sebebi, Kur’an’ın Tevrat ve İncil ile bazı meselelerde ittifak etmesidir. Fakat Kur’an meseleleri kısa ve öz verirken Tevrat ve İncil, bu meseleleri uzun uzadıya

---

²⁶¹ *Usamu’d-Din*, s. 71. *Hulasatü’t-Tefasir*, v. a, 159.

²⁶² Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyat*, Ankara, DiB. Yayınları, 2000, s. 6-7.

vermektedirler.Sahabeler Ehl-i Kitaptan her şeyi almamışlardır.Kıssayı beyan etme anlamında bazı şeyleri sormuşlar,onlardan aldıklarına kesin hüküm vermemişlerdir.Çünkü hadiste: Ehli-Kitabı ne tasdik ediniz ne de yalanlayınız.Biz, Allah'a inandık ve bize İbrahim'e İsmail,İshak'a,Yakup'a ve onların neslinden olanlara Musa'ya ve İsa'ya.²⁶³

Bu hadiste ifade edildiği gibi, İslam akidesiyle çelişmediği zaman, İsrailiyyatlara kesin hüküm vermemek kaydıyla başvurulabilir.²⁶⁴ Konuyla alakalı bu girişten sonra Müellif'in eserinde İsrailiyyatlara ne kadar başvurduğuna bakalım: Müellif, eserinin birçok yerinde İsrailiyyatlara yer vermektedir. Şimdi, bu yerlerden birkaç örnek verelim:

يُفْسُقُونَ وَكَأَنَّهُمْ بِمَا السَّمَاءِ مِنْ رَجْزٍ ظَلَمُوا الَّذِينَ عَلَى فَاَنْزَلْنَا لَهُمْ قِيلَ الَّذِي غَيْرَ قَوْلًا ظَلَمُوا الَّذِينَ فَبَدَّلَ 1-
كُلُوا مِمَّا مَشَرَبَهُمْ نَاسِ كُلِّ عِلْمٍ قَدْ عَيْنًا عَشْرَةَ اثْنَتَا مِنْهُ فَاَنْفَجَرَتْ الْحَجَرَ بِعَصَاكَ اضْرِبْ فَقُلْنَا لِقَوْمِهِ مُوسَى وَإِذْ اسْتَسْقَى
مُوسَى مِنَ الْوَيْسِيِّ الْأَرْضِ فِي تَعْنُوْنَا وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَزَقَ مِنْ وَاشْرَبُوا
’Ama varlık sebebine aykırı davrananlar, bu sözü kendilerine söylenen şekilden başka bir şekle soktular. Bunun üzerine biz de yoldan çıkmalarından dolayı gökten bir azap indirdik. Ve yine bir keresinde Musa, Tih çölünde kavminin su ihtiyacı için bizden su istemişti de, biz de kendisine “Asan ile taş vur” demiştik. Bunun üzerine o taştan on iki kaynak fışkırmıştı ki, böylece halkın her bölüğü salacağı pınarı bilmişti. Onlara, Allah'ın rızından yiyin, için ama yeryüzünde bozgunculuk yaparak, karışıklık çıkarmayın demiştik.’²⁶⁵Müellif bu iki ayeti tefsir ederken kıssadan yararlanıyor ve رَجْزًا sözcüğünü şöyle tefsir ediyor: “Yaptıkları günahlardan dolayı göklerde takdir edilen bir azabı onların üstüne indirdik. Bu azaptan maksat, veba hastalığıdır. Rivayet edilir ki bir saatte yirmi dört bin kişi ölmüştü. İkinci ayette geçen الْحَجْرُ sözcüğüyle ilgili şöyle diyor: Rivayet edilir ki bu taşın Tur Dağ'ından kareli bir taş olduğu ve Hz. Musa (a.s.) onu yanında taşıyordu.”²⁶⁶

2- *’Ama arkasından yine sözünüzden dönmüştünüz. Allah'ın ikram ve acıması olmasaydı, kendinizi zarar etmişler arasında bulurdunuz.*’²⁶⁷Müellif, bu ayetin tefsiri sırasında şöyle diyor: ‘Rivayet ediliyor ki Musa (a.s.) onlara Tevrat'ı getirdiği zaman, onu

²⁶³ Buhari. Kitab'u-Tefsir. Feth'ul-Bari c. 8 s. 120.

²⁶⁴ Ez-Zehabi, c. 1, s. 116.

²⁶⁵ Bakara, 2/59-60.

²⁶⁶ El-Fütuhâtü'l-İlahiye, c. 1, s. 83; Beydavi, c. 1, s. 64.

²⁶⁷ Bakara, 2/64.

okudular ve kendilerine zor gelen bir takım hükümleri gördüler, bunları kabul edemeyeceklerini söylediler. Allah, Cebrail'e Tur Dağı'nı onların üzerine kaldırmasını emrediyor. Cebrail dağı üzerlerine kaldırıp gölgeleyince daha önce reddettikleri o hükümleri kabul ettiler.²⁶⁸

3. مِنْ أَكُونَ أَنْ بِاللَّهِ أَعُوذُ قَالَ هُرُّوا أَنْتُمْ خُذْنَا قَالُوا بَقَرَةً تَذْبَحُوا أَنْ يَأْمُرُكُمْ اللَّهُ إِنَّ لِقَوْمِهِ مُوسَى قَالَ وَادُّ 3. *Bir zamanlar, Musa halkına: "Dinleyin! Allah bir sığır kurban etmenizi emrediyor" demişti. Onlar: "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. Musa da: "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti.*²⁶⁹Müellif, bu ayetin tefsirinde yine İsrailiyattan faydalanarak şöyle diyor: Bu ayetle ilgili kıssa şudur: İsrailoğullarında yaşlı ve zengin biri vardı. Kardeşinin oğulları mirasına konmak için oğlunu öldürdüler. Sonra öldürdükleri o adamın cesedini babasının oturduğu şehrin kapısına attılar. Sonra amcalarının oturduğu şehrin halkından kan parasını talep ettiler. Bunun üzerine Allah, bir inek kesmelerini emrederek kestikleri o ineğin bir parçasıyla öldürülen adamı vurmalarını, böylece canlanarak, kendisini kimin öldürdüğünü haber verecektir.²⁷⁰

4- لَتَأْكِرُ عَارَ بَيْنَهُمَا وَجَعَلْنَا بَنَجْلٍ وَحَقَفْنَا هُمَا أَغْنَابٍ مِنْ جَنَّتَيْنِ لِأَحَدِهِمَا جَعَلْنَا رَجُلَيْنِ مَثَلًا لَهُمْ وَاصْرَبْ 4- *منه تظلم ولم أكلها أنت الجنتين*

وَأَعَزُّ مَالًا مِنْكَ أَكْثَرُ أَنَا يُخَاوِرُهُ وَهُوَ لِصَاحِبِهِ فَقَالَ تَمَرٌ لَهُ وَكَانَ نَهْرًا جَلَالَهُمَا وَفَجَرْنَا شَيْئًا □□□□□□ □□□□□□ *O insanlara şu iki adamın örneğini ver ki onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların etrafını hurma ağaçlarıyla çevirmiş ve aralarında da, ekili alan meydana getirmiştik. Bu iki bağ daima mahsul verirdi, veriminde de noksan bulunmazdı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık. Bu bahçelerin sahibinin daha başka gelirleri de vardı. Konuşurken arkadaşına dedi ki: "Ben malca da senden üstünüm, çoluk çocuk, hizmetçi, işçi bakımından da senden daha güçlü ve ilerdeyim."*²⁷¹

Müellif, bu ayetlerin tefsirinde tamamen İsrailiyattan istifade ediyor ve konuyla alakalı ayetin başında bu iki adamın İsrailoğullarından iki kardeş olduğunu biri kafir ismi Kasrus öteki mümin ismi Yahuza idi. Kendilerine babalarından sekiz bin dinar

²⁶⁸ El-Fütuhâtü'l-İlahiyye, c. 1, s. 90; Beydavi, c. 1, s. 66.

²⁶⁹ Bakara, 2/67.

²⁷⁰ Bknz. El-Fütuhât 'ül-İlahiyye, c. 1, s. 90; Beydavi, 2-8.

²⁷¹ El-Fütuhâtü'l-İlahiyye, c. 1, s. 90; Beydavi, 2-9.

bir servet kalmıştı .Kafir olan bu parayla bir arazi satın alıyor.Mümin ise hayır yollarında harcıyor.Müellif, bu konuda ilgili ayetlerin tamamını bu kıssadan hareketle tefsir ediyor.Daha öncede söylediğim gibi müellif her zamanki tarzıyla bu kıssayı da kısaltarak Beydavi'den almıştır.²⁷²

5- قَوْلِي يَفْقَهُوا لِسَانَ مَنْ عُقِدَةٌ وَأَحْلُلْ أَمْرِي لِي وَيَبْسُرْ صَدْرِي لِي اشْرَحْ رَبِّي قَالَ-
*Musa yalvararak: "Ey Rabbim! Göğsüme genişlik ver, İşimi kolaylaştır, dilimdeki düğümü çöz ki, Söylediklerimi tam olarak anlayabilsinler."*²⁷³Müellif, bu ayetin tefsirinde şöyle diyor: "Allah (c.c.) Hz. Musa'ya büyük bir görev verdiğiinde Musa (a.s.) Allah'a zorlukları tahammül etmek için ve ilahi daveti belîğ bir şekilde yapabilmek için gönlünü açmasını ve dilini fasih kılması için dua ediyor. Çünkü rivayet ediliyor ki, küçükken ağzına aldığı bir közden dolayı dilinde bir ağırlık vardı. Sebebi ise Firavun bir gün onu kucağına alıyor o ise Firavun'ın sakalını çekiyor. Buna çok kızan Firavun, öldürülmesini emrediyor. Hanımı Hz. Asiye çocuktur diyor. O henüz köz ile yakutu birbirinden ayıramıyor. Firavun ikisini getirtiyor ve ikisinden birini seçmesini söylüyor. Musa ateş közünü ağzına koyuyor. Bu nedenle dilinde ağırlık oluşmuştu."²⁷⁴

3.10. Tasavvufî Tefsire Yaklaşımı

Tasavvufun gayesi: Züht ve Takva, nefis terbiyesi, kendi varlığını Allah'ın sevgisinde eritmek, kalbini bütün mâsivâdan boşaltıp Hakk'a tahsis etmek, kendini yok bilip O'nun varlığında yaşamak, dinin bütün emirlerine uymak ve yasaklardan kaçmak ve bu suretle en büyük mutluluğa yani Allah'ın cemalini müşahedeye ermektir. Şeklinde özetlenebilir. İşin başında Allah korkusu veya sevgisine bağlı ferdî bir dinî hayat biçimi olarak ortaya çıkan bu hareket, ikinci asırdan itibaren sistemleşmeye müntesiplerinin ibadet ve tâatlarını, zikir ve virtlerini, davranış biçimlerini düzenleyen, salıkların dereceleriyle ilgili ıstılahlar koyan bir okul haline geldi. Böylece bu cereyanın fikrî ve nazarî yönü ortaya çıkmaya başladı. Nazariyatının ve bahislerinin gelişmesiyle ve genişlemesiyle giderek yerleşti. Müntesiplerine "sûfi" isminin verilmesi hicrî ikinci asırda ortaya çıkmıştır. İlk olarak bu isimle anılan kişi Ebû Hâşim Es-Sûfi (150/767) olmuştur.

²⁷² Beydavi, 2/11.

²⁷³ Taha, 20/25-28.

²⁷⁴ *El-Fütuhâtü'l-İlahiyye*, c. 1,s. 90; Beydavi, c. 2, s. 12.

Hız. Peygamber'in (s.a.s) vefatından sonra özellikle fetih hareketleri sırasında yeni Müslüman olanların da etkisiyle dîni hayatta bazı sapmalar ve aşırılıklar ortaya çıkmıştır. Bu da fert ve toplum düzeyinde kurulan dengelerin yeniden bozulması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bazı kimselerde, bir takım sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sebeplerin etkisiyle ibadete aşırı düşkünlük, uzlet, dünyadan uzaklaşma ve züht hayatı gibi davranışların ön plana çıktığı görülmüştür. Bu düşünce ve davranışlarda bulunan kişiler, insanları kendileri gibi düşünmeye ve yaşamaya teşvik etmek için en kolay ve en kestirme yolun Kur'ân'ı, anlayışları doğrultusunda yorumlamak olduğunu göreyek Kur'ân'a yönelmişlerdir. Neticede bu hareket, Kur'ân'da yer alan bazı ahlakî kavramları zahiri anlamların dışında bâtinî bir mânâ ile yorumlamaya çalışmıştır. Böylece Kur'ân lafızlarının biri zahiri, diğeri de bâtinî olmak üzere iki çeşit yorumu ortaya çıkmıştır.²⁷⁵

Tefsir çalışmaları çerçevesinde, bazı müfessirler Tasavvufi Tefsir alanına girecek bazı yorumlarda bulunmuşlardır. Eş-Şehri de fazla olmasa da bazı ayetleri Tefsir ederken bu alana ait bazı görüşleri dile getirmektedir. Bu konudaki görüşleri çok kısa olmakla beraber fakat bu Tefsir tarzını da dikkata aldığı anlaşılmalıdır. Şimdi Müellif'in, konuyla alakalı tefsir tarzını birkaç örnekle verelim:

1- *الْمُدَّتِرُ أَيُّهَايَا* Ey örtüsüne, dinlenmeye, yalnızlığa bürünmüş olan Peygamber!²⁷⁶Müellif, bu ayeti tefsir ederken şöyle diyor: Denilmiştir ki, Müddessir, peygamberlik ve ruhi kemalatlara bürünen kişi demektir. Aynı surenin bir başka ayetinde *فَطَهَّرْ وَثِيَابَكَ* Elbiseni, eteğini, bedenini, kişiliğini, kalbini her türlü kirden ve ahlaki noksanlıktan temiz tut.²⁷⁷Bu ayeti de şöyle tefsir ediyor: Elbiselerini necasetten temiz tut namazda elbiselerin temiz tutulması vaciptir,diğer hallerde ise güzel karşılanır.Veya manası,nefsini taksiratlardan temiz tut.

2- *تَرْكِي مَنْ أَفْلَحَ قَدْ* Bu dünyada nefsin ve malını her yönden arındırmayı başaran ise, kurtuluşa ulaşır.²⁷⁸Müellif, Bu ayetin tefsirinde ise şöyle diyor: Küfür ve günahlardan temizlenen nefsin felaha erdirmiştir.

---

²⁷⁵ Davut Aydüz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve konulu tefsir*, İstanbul, Işık Yayınları, 2004, s. 84.

²⁷⁶ Müddessir, 74/1.

²⁷⁷ Müddessir, 74/3.

²⁷⁸ Âlâ, 87/14.

3- الأُولَى الصُّحُفِ لَفِي هَذَا إِنَّ 3- *'Şunu iyi bilin ki, bütün bu gerçekler geçmiş peygamberlerin sahifelerinde bildirilmiştir.'*²⁷⁹ Müellif, burada şu tefsiri yapmaktadır: Bu, "nefsini kurtuluşa erdirmiştir" ayetine işaret etmektedir. Çünkü nefis tezkiyesi dini kemalatların kapsayıcısı ve semavi kitapların da hulasasıdır. Eş-Şehri, tefsirinde fazla sayıda olmamakla beraber bazı ayetlerin tefsirini bu üslupla yapmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yüce Allah (c.c.) insanı en mükemmel şekilde yaratmıştır. En mükemmel varlık olan insana bir takım sorumluluklar yüklemiş ve görevler vermiştir. Sorumluluklarını yerine getirebilmesi ve görevlerini ifa etmesi için, ona peygamberler vasıtasıyla kitaplar göndermiştir. Bu kitaplar insana güzeli iyiyi ve doğruyu açıklamıştır. Bu kitapların sonuncusu Kur'an'ı-Kerim'dir. İslam tarihine baktığımız zaman, Kur'an eksenli birçok çalışmanın gerçekleştirildiği görmekteyiz. İslam âlimleri dinin temel kaynağı olan Kur'an'a büyük bir ihtimam göstermiş. Çeşitli ilim dallarından istifade edilerek Kur'an'ı tefsir etmeye gayret etmişlerdir. Bunu da zaman ve mekân üstü olan ilahi vahyin bir gereği olarak düşünmüşlerdir. Bu anlamda değişik tefsir çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, âlimlerin ufkunu açmış ve Kur'an'a geniş bir perspektiften bakılmasını sağlamıştır. İslami esaslar çerçevesinde kalındığı sürece bu çalışmalar hoş karşılanmıştır. Bu çalışmaların haddi zatında değerli olduğu kadar onların gün yüzüne çıkartılarak topluma aktarılması da değerine değer katmaktadır diye düşünüyoruz.

---

²⁷⁹ Âlâ, 87/18.

İslam coğrafyasının son varisi olan Osmanlı döneminde de bu sahadaki çalışmalar devam etmiştir. Bu anlamda birçok değerli çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmalardan biri de tahlil ettiğimiz Muhammed Sadık Eş-Şehri'nin telif ettiği "Hulasatü't-Tefasir" adlı eseridir. Bu âcizane çalışmayla biz eseri çeşitli yönleriyle tahlil ettik. Amacımız, Müellif'in yazdığı eseri gün yüzüne çıkararak araştırmacıların istifadesine sunmaktır. Bu itibarla, eseri incelerken şunu gördük: Eser mukaddimesinde de ifade edildiği gibi muteber tefsirlerden istifade edilerek hazırlanmıştır. Özellikle, Beydavi'nin "Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Têvil" Abdullah

b.Ömer El-Beydavi. Hicri. (691) ²⁸⁰istifade etmiş, hatta bu tefsirin bir kısaltılmışı olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar bazen isim vererek bazen de isim vermeden diğer bazı tefsirlerden de istifade etmişse de, bu çok cüz'i bir kısma tekabül etmektedir. Anlaşılan Osmanlı döneminin en revaçta olan tefsiri, "Beydavi," Müellifimiz tarafından da kaynak eser olarak kabul edilmiş ve üzerinde çalışılmıştır. Sonunda adına uygun bir eser meydana getirmiştir. Bu özet mahiyetinde olan tefsirde çeşitli meselelere olan temasını da araştırdık ve konuyla alakalı ayetleri örnek olarak verdik. Dikkatimizi çeken bir diğer husus, müellifin tefsirinde dilsel yaklaşımları ortaya koymasındır. Bu da bize göre Osmanlı dönemindeki medreselerde (kendisi de müderristir) ağırlıklı olarak okutulan alet ilimlerinin bir yansımasıdır. Biz bu çalışmamızda başta isim vererek kaynak gösterdiği eserler ve isim vermediği halde kaynak olarak istifade ettiği eserleri tespit ederek müellifin tercih ettiği görüşün kime ait olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Eseri tahlil ederken dikkatimizi çeken, müellif ayetlerin tefsirinde genellikle tek bir görüşe yer vermesi, nadiren de olsa ikinci bir görüşü zikretmesidir. Fakat bunu zikrederken tercih ettiği görüşü önce zikretmesi, sonrasında ise tercih edilmeyen görüşü "KİLE"(zaafiyet ifade eden sözcük) ile ifade etmesidir. Allah'tan bu çalışmamızın hayırlara vesile kılmasını diliyorum.

---

²⁸⁰ Mollaibrahimoğlu, c. 2, s. 195.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, b. ebibekr, *Tefsir'ul-Celaleyn*, Mısır: Matbaat'u-Yusufiyye,(h.)1337.

Akdemir, Hikmet, *Belağat Terimleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1999.

Ali Nasif Mansur, *Et-Tac'ü l-Cami'u-Lil-Usul*, İstanbul: el-Mektebet'ül-İslamiyye,1981.

Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyat*, İstanbul: Diyanet İşleri BaşkanlığıYayımları, 2000.

Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi Çeşitleri ve konulu tefsir*. İstanbul: ışık yayınları, 2004.

Buhari Muhammed Ebu Abdillah, bin İsmail, *Sahihi Buhari*, Dımeşk, Daru'l-Kalem, 1981,

Celalu'd-Din, Muhammed bin Ahmed el-Mahalli, eşşefî, şerhu'l-Verekat, Beyrut: Daru'l-Fikir, trh.

Cemal, Ahmed, el-mebahis'ü-l Belağiyye fi dev-i Kadiyyet'i-l İcaz'i-l Kur'an'i Kahire: Mektebetü- Hanci, 1990.

Cemel Süleyman, b. Ömer El Uceyli,*el- Futuhâtü'l-İlahiyye* Beyrut: Darü'l-Kutübü'l-İlmiyye, 1996.

Cerrahoğlu, İsmail,*Tefsir Usulü* Ankara : A.Ü. Basımevi, 1976.

el-Haşimi, Ahmed, *El-Kavaîd'ül-Esasiyye li'lügat'il-Ârabiyye*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye,2009.

el-Hatip, eş-Şerbini. Muhammed, *Muğn'il-Muhtac. Âle'l Minhac*. Beyrut: trh.

el Kattan Halil Mennâ, *Mebahis Fi Ulum 'il-Kur'an* Riyad: Mektebet'ül-Meârif, 2000.

el-Menavi. Muhammed Abdurrauf, Feyz'ül-Kadir. şerh'ül-Cami'üs-Sagir, Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye,2009.

el-Meylani, Muhammed bin A.Rahim, *Şerh 'ul-Muğni*, Diyarbakır: Dini Neşriyat Kitap evi,2001.

el-Musili. el-Hanefi. Abdullah. b.Mahmud. *el-İhtiyar*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

el-İsfehani,Ragıp,el-Müfredat fi –Garib'ül-Kur'an Beyrut: Darü'l-Mârif,2010.

el-Vahidi, Ali b.Ahmed, *en-NeysaburiEsbab 'ün-Nüzul*. Dımaş: Darü'l-Mustafa, 2008.

Emin Mustafa, Ali el-Carım, *en-Nahvü'l-Vadih*, Beyrut: Daru'l-Kalem, trh.

En-Nesefi, Abdullah bin Ahmed, *Tefsir'un-Nesefi*, Mısır: Daru İhyaTurasu'l Arabî, trh.

er-Râzî Fahu'd-Dîn, Ebu Abdillan Muhammed bin Ömer, bin Hasan bin Hüseyin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trh.

Hallaf, Abdulvahap, *İlm'u-Usulu'l-Fikhi*, Lübnan:1956.

İbnu hişam,ebu Abdullah Cemaluddin,*Şerh'u-Katru'n-Neda ve bellu's-Seda*,Diyarbakır: mektebet'u Seyda,2013.

İbnu hişam,ebu Abdullah Cemaluddin,*evdeh'ul-Mesalik*, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye,2005.

İbnu Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Hâtib Ebu Hafs b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l 'Azîm*, İstanbul: Kahraman yayınları, 1984.

İbrahim, Usamü'd-Din, *Şerh'ül-Ussam Âlel-Feride*, İstanbul: el-Mektet'ül-Henefiyye, 2003.

İzgi, Cevat, *osmanlı medreselerinde ilim*, İstanbul: İz Yayıncılık,1997

Karaman, Hayrettin; Mustafa Çağrııcı; İbrahim Kâfi Dönmez; Sadreddin Gümüş; *Kur'ân Yolu*, Ankara: DİB. yayınları, 2006.

Karaman, Hayrettin; Mustafa Çağrıç; İbrahim Kâfi Dönmez; Sadreddin Gümüş; Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli, Medine: Hac Bakanlığı, h. 1412.

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, b. Ebu Bekr, *el-Câmiu' li Ahkamil-Kuran*, Mollaibrahimoglu, Süleyman, *Yazma Tefsirler*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı, Kahraman Ofset,2002.

Muhammed, bin Yâkup, *Tenvir'ül-Mikyâs*. (tefsir'u İbni Abbas) Beyrut: (h.)1337.

Muhyiddin, Abdul-Kerim Muhammed, *et-Tuhfetu's-Seniyye*, Dimeşk: Daru'l-Mustafa, 2010.

Mutçalı, Serdar, *el-Mucem'ü-l Arabiyyil Hadis*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Nureddin, Abdurrahman, *Molla Cami*, İstanbul: Salah Bilici Kitap evi,1981.

Özel, Mustafa, Son dönem Osmanlı tefsir tarihinde bazı portreler, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir: Sayı XV, 2002.

Süyuti, Abdurrahman b.Kemal Celaleddin, *El İtkan Fi Ulumi'l -Kur'an*, Dar'u-İbni kesir, 2006.

Taftazani, Sadü'd-Din, *Muhtasarü'l-Maani*, İstanbul: üçler matbaası, 1977.

Topaloğlu, Bekir, *Kelam Araştırmaları üzerine Düşünceler*, İstanbul: Marmara üniversitesi vakfı yayınları,2004.

Zerkeşî, Ebu Abdullah Muhammed Bahadır, b. Abdullah, *el-Burhân Fi U'lûmi'l-Kurân*, Mısır: 1957.